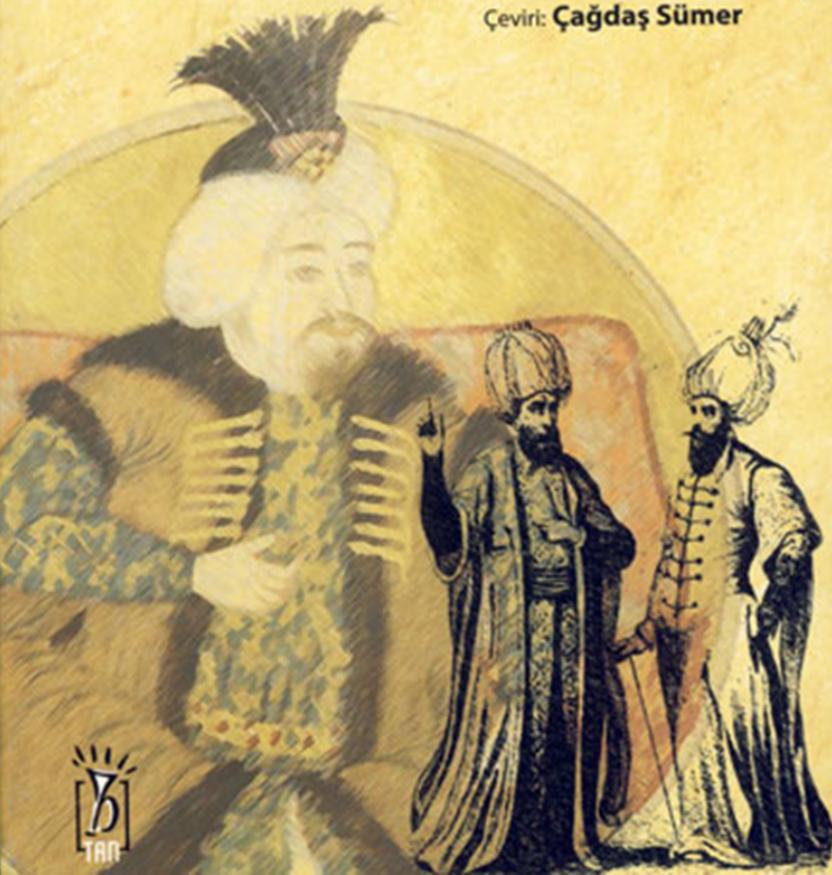
1703 İSYANI

Osmanlı Siyasasının Yapısı

Rifa'at Ali Abou-El-Haj

Çeviri: **Çağdaş Sümer**

1703 İSYANI
OSMANLI SİYASASININ YAPISI

1703 İSYANI - Osmanlı Siyasasının Yapısı
Tan Kitabevi Yayınları 19 / Tarih Dizisi 1
ISBN: 978-605-5668-19-8
© Abou-El-Haj, Rifa'at Ali, 1984
© Tan Dağ. Öğr. Eğt. ve Kitap Yayıncılık Hizmetleri Ltd. Şti., 2009
1. Baskı, Mart 2011, Ankara, 1000 adet

Çeviren: Çağdaş Sümer
Çeviri Düzelti: Aytek Sever
Redaksiyon: Erdem Sönmez
Kapak ve İç Tasarım: Yener Yentek
Baskı ve Cilt: Cantekin Matbaacılık

Kaynakça Notu:
Abou-El-Haj, Rifa'at Ali, *1703 İSYANI - Osmanlı Siyasasının Yapısı* (çev: Çağdaş Sümer)
Ankara, Tan Kitabevi Yayınları, 2011, 187 sayfa

Tan Kitabevi Yayınları
Selanik 2 Sokak 78/5 Kızılay Ankara
Tel-Faks: 0312 419 33 53
www.tankitabevi.com
bilgi@tankitabevi.com

1703 İSYANI
OSMANLI SİYASASININ YAPISI
The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics

Rifa'at Ali Abou-El-Haj

Çeviri: Çağdaş Sümer

TAN

Rifa'at Ali Abou-El-Haj: Doktorasını 1963 yılında *University of Princeton*'dan alan Abou-Al-Haj, 1964 yılında *California State University, Long Beach*'te ders vermeye başladı ve 1992 yılında *State University of New York (SUNY), Binghamton*'a geçti. *The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics* (1984 – Türkçesi: 1703 İsyanı Osmanlı Siyasasının Yapısı, çev. Çağdaş Sümer, Ankara, Tan Kitabevi Yayınları, 2011) ve *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Centuries* (1991; 2. Baskı 2005 – Türkçesi: Modern Devletin Doğası 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu, çev. Canay Şahin, Oktay Özel, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2000) adlı iki kitabının yanısıra pek çok makale ve kitap bölümü kaleme aldı. *The Ottoman City and Its Parts: Urban Structure and Social Order* (1991) isimli kitabın derleyenlerinden birisi olan Abou-El-Haj'ın çalışmaları, 'Orta Doğu tarihinde Edward Said ve Maxime Rodinson gibi isimlerle birlikte anılan dikkat çekici eleştirel geleneğin' parçası olarak kabul edilmektedir.

Babam Ali Mustafa Sultani'nin ve Cengiz Orhonlu'nun hatıralarına ...

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR 9
ÖNSÖZ 11
GİRİŞ 13
AYAKLANMA VE İSYAN 31
KARŞILAŞMA 65
SONSÖZ 133
EK I: MAKAM SAHİPLERİ LİSTESİ 1683-1703 141
EK II: GÜRCİSTAN SEFERİ 173
KAYNAKÇA 177
DİZİN 181

TEŞEKKÜR

Pek çok kurum ve kişi bu kitap üzerine yaptığım çalışmayı kolaylaştırdı. İtanbul'daki Başbakanlık Arşivi ile Londra'daki *Public Record Office* ve *British Museum* araştırmalarım için mekan ve mikrofilm sağlarken, *Österreichische Nationalbibliothek* ve *Berlin Staatsbibliothek* gerekli mikrofilmlere ulaşmamı mümkün kıldılar. *University of California at Los Angeles*'daki *The Near East Center*, o dönemki direktörü Speros Vryonis vasıtasıyla, 1975 yılının iki dönemi boyunca Üniversite'nin araştırma imkanlarına erişimime izin verdi. *University of California, Long Beach*'in sağladığı yaz bursu ve izin son sekiz yıl boyunca sağlanan uzatılmış diğer akademik izinlerle birlikte, araştırmalarım ve bu kitabın yazılması için beni ders verme sorumluluklarımdan kurtardı.

Eğer şansıyla, bir araştırmacının doktora eğitiminden sonraki hocaları, öğrencileri ve meslek arkadaşlarıdır. Öğrencileri, onun öğretirken öğrenmesini sağlarlar ki bu belki de tüm öğrenme biçimleri içinde en heyecan verici ve tatmin edici olanıdır. Meslek arkadaşları ise henüz belirsiz de olsa onun spekülasyonlarına ve yaratıcı çabalarına itina ve teşvik ile karşılık vermek için zamanlarını ve emeklerini feda ederler. Burada genel olarak öğrencilerime ve özel olarak da arkadaşlarım Afaf Lutfi al-Sayyid Marsot, Albert Hourani ve Andreas Tietze'ye şükranlarımı sunmak istiyorum.

Psiko-tarihsel ve Psiko-sosyal eğitimim, Doktor Roger Gould'un *University of California Medical School*, Los Angeles'a bağlı *Neuropsychiatric Institute*'ta 1971 1972 yıllarında

verdiği seminerler, Peter Loewenberg'in *University of California at Los Angeles* Tarih Bölümü ve *Southern California Psychoanalytic Institute*'ta 1972 ve 1976 yılları arasında verdiği dersler ve 1972 ile 1978 yılları arasında Los Angeles'ta birçok sosyal bilimci ve psikanalist ile aramda geçen gayrı-resmi sohbetlerle zenginleşti.

Richard Stehr bu kitabın elyazmasını gözden geçirdi ve Joan Mortenson nihai taslağı daktiloya aldı. Dr. van Donzel, Dr. Erdbrink ve Mr. Rault bu çalışmanın son şeklini alması sırasında verdikleri emek ve harcadıkları zaman konusunda nazik ve yorulmak bilmezdiler.

ÖNSÖZ

Osmanlı siyasasına ve aslında genel olarak İslami siyasaya dönük standart yorumların pek çoğu, bir birey olarak hükümdarın dayandığı ve yönetimsel süreçlerin sürekliliğinin altında yatan yapıdan ziyade; onun karizması, karakteri ve tarzı yoluyla kurduğu hakimiyetin üzerinde durur. Elinizdeki çalışma kısmen, hükümdarın tarihsel moment üzerindeki bireysel etkisini gözden kaçırmadan bu dengesizliği düzeltmek üzere kaleme alındı.

1703 isyanı, Sultan II. Mustafa'yı olduğu kadar, Osmanlı siyasasının yapı ve süreçlerini de aydınlatabileceği düşüncesiyle seçildi. Çağdaş kaynaklar on yedinci yüzyılın ikinci yarısındaki sıradan siyasi yaşamın yeniden inşası için maalesef yetersiz olduğundan, onu "sıradışı" bir anında incelemek bir zorunluluk haline geliyor. Hem isyana dair genel bir anlatı, hem de karşı karşıya gelen her iki ittifakın da temelini oluşturan siyasi alt-yapı bileşenlerinin ilişki ve aidiyetlerin yakından izlenmesi sayesinde, Osmanlı siyasasını, her biri Osmanlı kamu çıkarını münhasıran temsil etme iddiası için mücadele eden rakip egemenlikler arasında parçalanmış haliyle gözlemlememiz mümkün hale geliyor. Burada, isyan sırasında yaşanan büyük ölçekli şiddet olaylarının, içinde bulunulan iktidarın çözülmesi anında değil; fakat daha çok, yeni siyasa içinde kimlerin yer almaya hak kazanacağına dair ölümcül bir rekabete sahne olacak yeniden inşa sürecinde gerçekleştiğini belirtmemiz gerekiyor.

Aşağıda yer alan birbirleriyle ilişkili önerme ve tezler, bu çalışma için yapılan araştırmalara kılavuzluk etti:

I. İsyan, saraya karşı ulema ya da orduya karşı bürokrasi gibi, sınıflar ya da tabakalar arası bir çatışmayı yansıtmaz. Daha çok, İstanbul sakinleri ve ilahiyat öğrencileri gibi normalde "imtiyazsız" olarak değerlendirilen kesimler de dahil olmak üzere, farklı gruplardan beslenen hiziplerden müteşekkil ittifaklar arasındaki bir mücadeleden ibarettir.

II. İsyanın liderliğinin bir bölümünün içlerinden çıktığı vezir ve paşa kapıları (*households),* burada, tamamen yeni olmayan ve en azından evvelki yarım yüzyıldan bu yana Osmanlı siyasi yaşamında giderek büyüyen ve baskın hale gelen alt-yapılar olarak değerlendirilmektedir. Bu kapıların egemenliklerinin kısmi bir kanıtı, merkez ve taşra idarelerindeki anahtar pozisyonların büyük bir kısmı üzerinde giderek artan denetimleridir.

III. Osmanlı sultanlarının iç ve dış siyasetleri, tarihsel momentin zorunluluklarına bağlı oldukları kadar birbirleriyle de ilişkilidir. Uç ideolojisi, söz konusu dönemde artık siyasi gerçekliği daha az yansıtır hale gelmiş olsa da, tarihsel olarak koşullanmış kararların yorumlandığı dil olarak hizmet etmeye devam etmektedir.

GİRİŞ

17 Temmuz 1703 Salı günü, İstanbul'da konuşlanmış olan altı yüz cebeci üstlerinin emirlerine karşı gelip kışlalarından çıkarak, herhangi bir engelle karşılaşmadan şehrin askeri tören alanına yürüdü ve sembolik bir ayaklanma hareketi olarak alay sancaklarını alana dikti.[1] Bu meydan okuma hareketine neden olan şey, (o vakit hanedana bağlı haraçgüzar-tabi devletlerden oluşan) Batı Gürcistan'daki bir yerel ayaklanmayı bastırmak üzere, seferi kuvvet olarak derhal bölgeye sevk edilmeleri yönündeki emirlerdi.[2]

Cebecilerin ayaklanmasının görünürdeki sebebi, aylardır ödenmeyen birikmiş maaşlarıydı. Fakat tören alanına ulaşır ulaşmaz, İslam inancına ve onun temel taşıyıcısı olan Devlet-i Aliyye-i Osmani'ye ihanet edenler karşısında adaleti yerine getirmek amacıyla birlikte hareket etmek için yoldaşlarına çağrıda bulunmaları, bu ayaklanmanın onlar açısından yalnızca mali bir meselenin neticesi olmadığını gösteriyordu.[3]

Cebecilerin adaleti kendi elleriyle sağlamak konusundaki teşebbüsleri yanıtsız kalmadı ve takip eden üç gün içinde şehrin

1 Silahdar Mehmed Ağa, *Nusretname* (İ. Parmaksızoğlu çevirisi), 2 cilt, İstanbul, 1962-69, II, 144 ff.; ve *Nusretname*, İstanbul: Beyazıt Umumi Kütüphanesi ms. 2369, 285a ff. Parmaksızoğlu'nun çevirisi yer yer kimi isimlere ve kimi zaman da orijinal metinde yer alan bütün bir bölüme yer vermediğinden, bu çalışma boyunca, orijinal Osmanlıca metinle karşılaştırılarak kullanıldı. Bundan sonra Silahdar, *Nusretname* atıfları çeviri için cilt ve sayfa numarasıyla, elyazması için varak numarasıyla verilecek.

2 Harekatın hazırlıklarının, esas olarak Osmanlı arşiv kaynaklarına dayanan detaylı bir tasviri, aşağıda, Ek II'de verilmiştir.

3 On yedinci yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Osmanlı hazinesinin ödemelerinde görülen gecikmeler sıradan bir uygulama haline gelmişti.

dini, sivil ve askeri sınıflarını kendi yanlarına çekmeyi başardılar. Bu masum başlangıcın ardından ayaklanma, sultanın haledilmesi ile sonuçlanan tam bir isyana dönüştü. Tüm Osmanlı kaynaklarının hemfikir olduğu üzere, devlet işlerinin kötü yönetilmesi ayaklanmanın esas sebebiydi.[4] Bununla birlikte asilerin sıraladıkları gerekçeler arasında yalnızca en acil gündemler yer alıyordu. İnsani zaaflar bu gündemler arasında esas odağı oluşturuyordu. Bu olaylarla ilgili esas çağdaş tanığımız olan vakanüvis Silahdar Mehmed Ağa, saraydaki görevine borçlu olduğu saray yaşantısına dair birincil kaynak bilgisi sayesinde, hükümdarının saltanatını sona erdiren bu çatışmayla ilgili çağdaşlarının kabul ettiği açıklamaları teker teker sayabilecek tek kişiydi. Buna göre, ilk ihtilaf II. Mustafa'nın, eski vasisi Feyzullah Efendi'yi Erzurum'daki sürgününden geri çağırmasından kaynaklanmıştı.[5] Sultan eski akıl hocasını, payitahta varır varmaz şeyhülislamlık makamına yükseltti. Bu görevle yetinmeyen Feyzullah, hiçbir yüksek ya da düşük rütbelinin kendi onayı olmadan karar almasına izin vermeyecek şekilde, bürokrasi ve yönetim üzerinde fiili bir hakimiyet kurdu. II. Mustafa'nın sadrazamlarından hiçbiri, günlük yönetim işlerinde onun doğrudan müdahalesinden azade değildi. Bu en yüksek

---

4 İsyanın yeniden inşası için kullanılan standart kronikler şunlardır: Silahdar, *Nusretname*; Defterdar Mehmed Efendi, *Zübdetül-vakayi'* İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi ms. Esad Efendi 2382 (bundan böyle Defterdar, *Zübdet*); Raşid, *Tarih-i Raşid* 6 cilt, İstanbul, 1282 (bundan böyle Raşid, *Tarih*). Bu kronikler Berlin'deki iki anonim tarihle desteklenmiştir: *Tevarih-i Sultan Süleyman (II)* Berlin, Staatsbibliothek, Diez A quarto 75 (bundan böyle *Anonim Tarih* Berlin Diez A quarto 75) ve *Kitab-ı Edirne Vak'ası* Berlin, Staatsbibliothek, Diez A quarto 5 (bundan böyle *Anonim Tarih*, Berlin Diez A quarto 5). Bu çağdaş kaynakların isyanla ilgili değerlendirmelerine ek olarak şu kaynaklara da başvurulmuştur: Naima, *Tarih-i Naima* 6 cilt, İstanbul, 1283 (bundan böyle Naima, *Tarih*); Şefik Efendi, Şefikname Şerhi İstanbul 1290 (bundan böyle Şefik, Şefikname); ve Londra, Public Record Office, State Papers 97/21 (Sutton Papers) (bundan böyle P.R.O., S.P., 97/21). Osmanlı arşiv kaynakları için aşağıdaki kaynakçaya bakınız.

5 İhtilafın nedenleri Silahdar, *Nusretname*, II, 140-141/285a'da sistematik bir şekilde sıralanmıştır. Eski müftü daha önce, IV. Mehmed taraftarı olarak 1687 isyanı ile ilişkiliydi. (Silahdar, *Tarih*, II, 342 *"Sultan Mehmede canibdarlık"*)

yürütme makamının yaşadığı alçalmanın derecesi, son sahibinden şeyhülislamın uşağı olarak söz edilmesinde görülebilir.[6]

Vakanüvisimizin kaydettiği ikinci ihtilaf, taht için Edirne'nin seçilmesinden kaynaklanıyordu. Sultan Edirene'yi seçerek, ilk payitaht İstanbul'u sarayın yokluğunun şehir yaşamında ve geçiminde yaratacağı ekonomik sonuçlarla başbaşa bırakıyordu. Resmi açıklamaya göre, Karlofça ve İstanbul antlaşmalarının teritoryal hükümleri hala uygulanma aşamasındaydı ve süreç hükümet tarafından yakın bir şekilde incelenmeliydi. Edirne, yeni belirlenen sınırlara yakın olması nedeniyle, saray tarafından sınır tahdit ve temyiz komisyonlarının nihai adımlarının izlenmesi için merkez olarak İstanbul'a tercih edilmişti. Her ne kadar bu sav doğru idiyse de, ne sultan ne de akıl hocasının İstanbul'daki yaşamdan hoşlandıkları söylenebilir. II. Mustafa, Edirne'yi gözde av sahalarına yakınlığı nedeniyle tercih etmişti.[7] Tahtı İstanbul'dan uzak tutmanın daha makul bir açıklaması ise, bu şehirde savaşın ardından terhis edilmiş idari görevliler ve askerlerden oluşan geniş bir "ordu"nun varlığıydı.[8]

En keskin ihtilaf ise, II. Mustafa ve Feyzullah'ın ulemaya yönelik tutumları üzerinde yoğunlaşmıştı.[9] Dini bürokrasinin başı olarak şeyhülislâm, kendi çevresindeki geniş ailesinin çıkarlarını, daha deneyimli ve liyakat sahibi ulemanın üzerinde tutuyordu. Yıllarca süren bir medrese eğitimi ve buna eşlik eden muhakemede olgunluk gerektiren makamlara, ergenlikten daha yeni çıkmış olanlar getiriliyordu.[10]

---

6 *"vezir bizim kendi çırağımız". Ibid.*

7 *Ibid.*

8 Anonim Tarih, Berlin A quarto 75, 237b ve İstanbul, Başvekalet Arşivi, Mühimme Defteri, 114, 80a, ve 87a (bundan böyle bu diziler için, Mühimme Defteri).

9 Silahdar, *Nusretname*, II, 142-143/285a-b.

10 Bir kişinin ilmiye bürokrasisinde yüksek bir göreve getirilmesi için normal olarak yaklaşık otuz yıl boyunca yüksek makamlara sırayla tırmanması gerekiyordu. Örneğin, Başmakcızade Ali Efendi (1639-1712) ilk kadılığına elli yaşında atanmış, nikabet (Peygamberin ahfadının başı) makamına elli üç yaşında ve şeyhülislamlık makamına da atmış yedi yaşında getirilmişti. Ayrıntılı biyografi için bkz. Şeyhî,

Şeyhülislamın, gözdelerini seçerken protokolü, teamülleri ve deneyim ilkesini çiğnemesi, ulemanın duyarlılıklarına olduğu kadar ceplerine de dokundu ve onları müftüyle hükümdarının kuvvet kullanımı yoluyla defedilmesi konusunda ikna etti. Feyzullah, kendi işini üstlenip devam ettirecek ve yalnızca ilmiyeyi değil aynı zamanda Osmanlı iktidarının teorik açıdan merkezi olan sultanın sarayını da etki altına alacak bir ulema hanedanı kurmaya kararlı gibi gözüküyordu. Bu fikrin oluşmasında kendi adamlarını hem sivil, hem de dini bürokrasideki anahtar mevkilere atamaya başlaması etkili oluşmuştu. Feyzullah'ın efendisinden aldığı ve ölümünün ardından en büyük oğlu Fethullah'ı müftülük makamına getirecek atama beratı emellerinin en açık göstergesiydi.[11]

Tüm çağdaş ve yakın dönemli kaynaklar, isyanın ana nedeninin devlet işlerinin kötü yönetilmesi olduğu konusunda hemfikirdir.[12] Silahdar'ın savlarıyla, yalnızca görevdeki sadrazam Rami Mehmed'in isyan ateşini yakan kıvılcımı çakıp çakmadığı gibi önemsiz ayrıntılarda çelişirler. Kimileri Rami Mehmed'i bütünüyle temize çıkarırken, kimileri de isyanın sebepleri ile ilgili değerlendirmelerinde onun rolünü ihmal eder. Fakat hepsi, ayaklanmanın esas nedeninin, Feyzullah'ın kişisel ve bencilce tutkuları olduğunu düşünmektedir. Ayaklanmanın ardında olduğuna inanılan bir diğer önemli nedense, insanların hem kontrol hem de algılama yeteneklerini aşan, üzerine söz söylenemez ilahi planın bir parçası olarak kaderdi.

Bu kaynaklar hiçbir yerde, isyana neden olan ve zamanlamasını belirleyen daha esaslı ve kapsamlı etkenler hakkında bilgi vermez. Modern yazarlar bile Osmanlı tarihinde isyan ya da devrim fenomenine fazla ilgi göstermezler. Değerlendirmesini yetersiz kanıtlara ve ikincil kaynaklara dayandıran Şerif Mardin, Osmanlıların

---

Vakayi'ül-fuzalâ, Viyana, Österreichische Nationalbibliothek, ms. H.O. 126 (bundan böyle Şeyhî, Vakayi').

11 İddia edilen atama beratının kopyası için bkz. Şefik, Şefikname, s. 11-14

12 Defterdar, *Zübdet*, 416a-419b; Silahdar, *Nusretname*, II, 140-144/285a-b; Raşid, *Tarih*, III, 11-17; Naima, *Tarih*, VI Naima'nın eki, s. 2-58.

1703'te yaşadığı türden bir deneyimi hala "Avrupa'da olduğu gibi kurumsallaşmış imtiyazlı grupların gerçek bir çatışması olarak değil de, yalnızca tencerede birikmiş şikayetlerin neden olduğu ve imtiyaz elde etmeyi amaçlayan"[13] bir parlama olarak değerlendirebilmektedir. L. V. Thomas geç on yedinci yüzyıl tarihçisi Naima ile ilgili çalışmasında, Naima'nın görüşünü izler ve ihtilafı Feyzullahın nepotizmine ve "... müftü olarak devletin baş idari görevlisi haline gelme" çabasına bağlar.[14] 1703 isyanı, muhafazakarlarla (özellikle "katı" ortodoks ulema), önce Köprülü Amcazade Hüseyin ve sonra da Rami Mehmed tarafından temsil edilen liberaller arasındaki bir mücadele olarak değerlendirilir.[15] Her iki taraf da gerçek rengini nta mağlubiyetinin ardından verdiği tepkilerle belli etmiştir. Yenilgiden sonra liberal taraf, hiç değilse Kutsal İttifak güçleriyle yapılacak bir sonraki muharebede gerekli olacak kaynakların toplanması için devlete zaman kazandırmak amacıyla, barış yapılmasını savunmuştur.

Fakat, Osmanlı toplumundaki muhafazakarların çoğunluğu, Amcazade ve Rami Mehmed tarafından düzenlenmiş barış antlaşmalarına tahammül edebilecek durumda değildir. Thomas'a göre, "... muhalefet esas olarak kendi kaderi ile ilgilidir ve Köprülü'nün dış ilişkileri yürütmesine dönük eleştirileri, bir ölçüde, Osmanlıların içeride bir reform yapılmaksızın Avrupa'yla hemen başarılı bir şekilde savaşabilecekleri yönünde iyi niyetli bir inançtan ziyade kör bir iç entrikadan ibarettir."[16]

Thomas, muhafazakar (dini) ve liberal (örneğin, Köprülü) hizipler arasındaki ihtilafa dikkat çekmenin ötesinde, bu dönemin siyasi dinamiklerine müdahil olan çeşitli hizipler arasında bulunan daha derin bir farklılaşma ortaya koymaz.

---

13 Şerif Mardin, "Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire", *Comparative Culture and Society*, IX, (1969), s. 269.

14 L. V. Thomas, *A Study of Naima*, New York, 1972, s. 84 (bundan böyle Thomas, Naima).

15 *Ibid.*, s. 67.

16 *Ibid.*

1703 isyanı, esas etkenler açısından bakıldığında, kısmen siyasi ihtilafın – yönetimin günlük işleyişi üzerinde kimin denetim kuracağına dair çatışan elitler ve koalisyonlar arasındaki gerginliğin – "barışçıl" bir biçimde çözülmesinde uğranılan başarısızlıkla açıklanabilir.[17] Tehlikede olan yalnızca iktidar değil, aynı zamanda başarılı tarafa terk edilecek geniş patronaj alanıdır. Sorun, sultanların mutlak iktidar sahibi olarak görüldüğü Osmanlı iktidar teorisi ile on yedinci yüzyılın ikinci yarısında gelişen gerçeklik arasındaki çelişkiyle daha da karmaşıklaşmaktadır.

Teori ve gerçekliğin, on altıncı yüzyılda, Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) zamanında çakıştığı düşünülüyordu. Bu mutlakiyetçiliği desteklemek için geliştirilen kurum devşirme sistemiydi.[18] En yetenekli adamlar, saray okullarında ve diğer belirlenmiş yerlerde eğitildikten sonra, meziyet ve yeteneklerine göre anahtar konumdaki iktidar, komuta ve sorumluluk makamlarına atanırlardı. Böylece, genellikle sadrazamlar, hem merkezi hem de yerel idarede görevli paşalar ve daimi ordunun en yüksek komuta kademesi, bu sistemin mezunlarından oluşurdu.

Her ne kadar esas olarak, 1450'lerde uç beylerinin hanedana karşı meydan okumalarını ve giderek artan otoritelerini dengelemek üzere, hanedana mutlak anlamda sadık hizmetkârlar yaratılması arzu edilmiş olsa da kul sistemi, sonunda sultanların otoritesini tehdit etmeye başladı. Bu "kurumdan" çıkanların hem yönetim hem de saray üzerindeki neredeyse mutlak olduğu iddia edilen iktidarları, hükümdarlığı sırasında sisteme adam alımının azaltıldığı ve kurumun gelecekteki varlığının tehdit altına düştüğü II. Osman'ın, 1622'de tahttan indirilerek idam edilmesiyle doruk noktasına ulaştı.

---

17 Siyasi çatışma modelinin siyasi yaşamın normu olduğuna dair bir çalışma için bkz., örneğin, James Rule and Charles Tilly, "1800 and the Unnatural History of Revolution", *Journal of Social Issues*, 28.1 (1972), s. 49-76 ve kaynakçaları (bundan böyle Rule ve Tilly, "1800 ... Revolution").

18 Bkz. Halil İnalcık, "Ghulam", *Encyclopedia of Islam*, Second Edition, 1954-). Ayrıca bkz. "Devshirme" *Ibid.* (bundan böyle bu baskı için *E.I.*).

Devşirme sistemindeki gerilemenin kısmi bir açıklaması, Osmanlı Devleti'nin 1566 sonrasında değişen kaderinde aranmalıdır. Bu tarih itibariyle Osmanlılar, Hıristiyan Avrupa aleyhine yayılmalarının efektif sınırlarına ulaşmışlardı. (Bu genellemenin istisnaları Köprülüzade Fazıl Ahmed dönemindeki Ukrayna ve Podolya fetihleriydi.)

Yayılmanın duraklamasıyla birlikte, idare için kapı kullarına daha az ihtiyaç ve bağımlılık duyulmaya başlandı. Gulam sisteminin yerini alacak yeni bir alternatifin temelleri zaten on altıncı yüzyılda bulunabilirdi. Bu alternatifin kaynakları, kendi başlarına hem Müslüman hem de kullardan oluşan geniş personele halihazırda sahip bulunan vezir ve paşa kapılarıydı.[19-20]

Bu yüzyılın sonlarına doğru, saraya, kârlı yönetim makamlarına yapılan atamalarda bu kapıların üyelerine ayrıcalıklı davranıldığına dair şikayetler sunulmaya başlanmıştı. Fakat bu haliyle şikayetler, hala tek tük görülür durumdaydı.[21]

Adam istihdam edilmesinde devşirme sisteminden kapılara doğru gerçekleşen bir değişim için açıklama ararken, bu yüzyılın sonlarında Osmanlı devletinin değişen ihtiyaçlarını incelemiş olan bir gözlemci kısmen de olsa bize rehberlik edebilir. Mustafa Naima (1665-1716) Osmanlı devletinin, genişlemesinin sona ermesiyle birlikte idari görevler vasıtasıyla uzmanlaşıp deneyim sahibi olan adamlara ihtiyaç duymaya başladığını öne sürer.[22] Vezir ve paşa

19 H. A. R. Gibb ve H. Bowen, *Islamic Society and the West*, I., I. ve II. Bölümler (Londra, 1950-57). (bundan böyle Gibb ve Bowen, *Islamic Society.*)

20 Yakın tarihli bir makalede Joel Shinder bürokrasinin (özellikle de defterdarlığın) I. Süleyman'ı izleyen dönemde ve on yedinci yüzyılın ilk yarısında, siyasi yaşamı belirlemeye eğilimli olduğunu savunmaktadır. "Career Line Formation in the Ottoman Bureaucracy, 1648-1750: A New Perspective", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 1974, XVI, 217-37. (bundan böyle Shinder, "Ottoman Bureaucracy 1649-1750".)

21 Kapılara dair giriş niteliğinde bir çalışma için bkz., Rifa'at Ali Abou-El-Haj, "The Ottoman Vezir and Paşa Households", *Journal of the American Oriental Society* (1974), 94.4, 438a-447b (bundan böyle Abou-El-Haj, "Vezir and Paşa Households"). 16. yüzyıldan örnekler için bkz. A. Tietze, *Mustafa Ali's Description of Cairo of 1599*, Viyana, 1975.

22 Naima, *Tarih*, I, yazarın girişi s. 2-65, özellikle s. 49-52.

kapılarına mensup olanlar bürokratik, mali ve askeri alanlarda eğitim görüyorlardı. Paşa ve vezirler, varlıklarını sürdürebilmek için timar, zeamet ya da has tahsislerine muhtaçtılar. Bu mali kaynaklarla ilgilenilmesi ve muhasebelerinin tutulması kendi kişisel görevlilerine bırakılmıştı. Bu adamlardan bazıları askeri sanatlarda da eğitim görmüştü ve her vezir ve paşanın Osmanlı devleti için hizmet etme yükümlülüğünün kısmen ifa edilmesine katkıda bulunan kapı birliklerine komuta etmeleri bekleniyordu.[23] Devşirme sisteminin aksine, vezir ve paşa kapılarından çıkanların esnek bir karaktere ve hem gerekli inisiyatif alma yeteneğine hem de gerekli bağımsızlığa sahip oldukları söylenebilir.

İdeal olarak kulların eğitimiyle, Osmanlı ailesine mutlak bir sadakat duyan ve yaşamlarında, kişiliklerinde ve kaderlerinde ona bağlı adamların yetiştirilmesi amaçlanıyordu. Bu sistemde eğitilip yetiştirilenler, ya doğrudan köle pazarından satın alınıyor ya da gayrı-müslim Osmanlı uyruklarının genç çocukları veya savaş tutsakları arasından geliyorlardı. İçinden geldikleri aile ve kültürleriyle aralarındaki eski bağları tamamen koparmaları bekleniyordu. Doğal yetenekleri ve deneyimlerine göre kendilerine en uygun düşecek kariyere girmeden önce, uzun ve sert bir eğitim ve uyum sağlama döneminden geçiyorlardı.[24]

İnsan, çocukluklarında evlerinden ve yaşam biçimlerinden kopartılarak tamamen farklı bir inanç, kültür ve dil ortamına getirilen bu adamların duygusal ve ruhsal durumlarını merak etmekten kendini alamıyor. Gerçekten tamamen kapılarına bağımlı ve katı değillerse bile, en azından bağlılıklarına saygılı ve duygusal olarak kapalı insanlar olmalarını bekleyebiliriz. Burada, genel olarak saray eğitiminin ortaya çıkardığı kişilik tipinin, sistemin kurucularının amaçlarıyla uyumlu olduğunu da belirtebiliriz, yani sultanlara tamamen bağımlı olan insanların yaratılması.

---

23 Gibb ve Bowen, *Islamic Society*, I, s. 151-53.

24 İnalcık, "Ghulam", *E.I. 2*

Vezir ve paşaların, kapı mensuplarının yönetim mevkilerine atanması sayesinde doğrudan ya da dolaylı olarak elde ettikleri siyasi ve maddi menfaatler gözardı edilmemelidir. Osmanlı devlet idaresi daha az saraya ve daha çok kapılara dayanmaya başladıkça, ihtiyatlı bir vezir ya da paşa için, kendi adamlarının idarede anahtar mevkilere atanmasını sağlamak da giderek bir zorunluluk haline geldi. Vezir ya da paşa, böylece bir çırpıda kapı mensuplarının üzerine yüklediği mali masraflarından kurtulabilir ve yönetimde kendi kişisel çıkarları için çalışan sadık adamlara sahip olabilirdi.[25]

On yedinci yüzyılın sonu itibariyle, Osmanlı devletinin merkez ve taşra idaresindeki önemli makamların neredeyse yarısı, en azından bir vezir ya da paşa kapısına intisap etmiş, orada eğitilmiş ya da oradan yükselmiş kişilerle istihdam edilmiş durumdaydı.[26] Hizmet alanında elde edilen bu üstünlüğe, siyasi iktidar ve nüfuz da eşlik etti. IV. Mehmed vezir ve paşa kapılarıyla doğrudan karşı karşıya gelmesinin ardından önce haledilmiş, daha sonra da verasetten menedilmişti. 1695 yılında sultan olan Mustafa'nın ve 1703'de tahta çıkan Ahmed'in de, babalarının 1687'de tahttan kovulmasının ardından cülusiarına kadar geçen süre içerisinde en az iki kez tahta çıkmaları engellenmişti.[27]

II. Mustafa sultan olarak, geçen yarım yüzyıl boyunca siyaseten egemen hale gelen iktidar yapısının önüne geçmeye ya da onu tamamen tarafsızlaştırmaya kararlı görünüyordu. Hükümdar ile kapılar arasında, şiddet potansiyeli taşıyan karşı karşıya gelişin bir buhrana dönüşmesi için sekiz yıl gerekti. Hiç bir grup, özellikle de kapılardan çıkanlar, tek başına isyanı çıkarmakla suçlanamaz.

25 Naima bu avantajlara dikkat çeker. L. V. Thomas, *Naima*, 105. On altıncı yüzyıl İngiliz yüksek soyluları da, benzer bir şekilde, kendi adamlarını yerleştirmek üzere bürokrasiyi genişletmeyi tercih etmişlerdir.

26 İstatistikler için bkz. Abou-El-Haj, "Vezir ve Paşa Households", 442a-43a.

27 Bu olayların kısa bir anlatısı için bkz. Abou-El-Haj, "Vezir and Paşa Households", 443a-44b. Bu makale esas olarak Silahdar Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, 2 cilt, İstanbul, 1928, II, 278-33, 483, 569-70 (bundan böyle Silahdar, *Tarih*) ve Defterdar, *Zübdet*, 119a-141b'ye dayanır.

Daha ziyade, isyan Osmanlı toplumunu oluşturan çeşitli toplumsal grupların (özellikle ulema, ordu ve İstanbullu tacirler) ortak eylemlerinden kaynaklanmıştır. Her grup, hükümete yönelik kendi acil ve kimileri köklü şikayetlerine sahiptir. Her ne kadar tüm yöneticiler, istisnasız her bir grubu yabancılaştıran tüm hareketleri için *ad hoc* gerekçeler ortaya koyabilecek durumda idiyseler de, bu gruplar söz konusu hareketleri kendileri iktidardan ve hizmetin meyve ve ayrıcalıklarından dışlamaya dönük bir siyaset olarak algılamışlardır.

İsyanın bileşenlerinin birbirlerinden tamamen farklı olan çıkarları 1703'te, II. Mustafa'nın hallinin ardından dağılmak üzere, tedirgin bir koalisyon altında biraraya getirildi.[28] İktidar değişiminin asgari kan dökülmesiyle gerçekleştirilmiş olmasına rağmen, koalisyondaki çeşitli öğelerin arasındaki farklılıklar benzerliklerden çok daha fazlaydı ve sonuç şiddet oldu. Çeşitli gruplar, isyan vasıtasıyla elde ettikleri üstünlüklerini ya da ayrıcalık ve menfaatlerini savunarak, diğer grupları bertaraf ettiler. Bu ölümcül rekabetin tek istisnası kapılardı. İsyancıların tarafında yer alan ya da II. Mustafa'nın yönetimine destek veren kapıların mensupları, III. Ahmed'in rejiminde de varlıklarını sürdürdüler.[29]

Değişen Osmanlı siyasi yapısının karmaşıklığı, saraydan verilecek bir *ad hoc* bağış veya isyan vasıtasıyla bir hizip ya da ortaklığın elde edeceği imtiyaz ve menfaatlere bakılarak kavranabilir. Yıllar geçtikçe bu siyasi yapıda, çeşitli imtiyaz tabakalarının güçleri ve karşılıklı uyumları arasında bir dengeye ulaşılmıştı. II. Mustafa gibi bir refromcu, yalnızca tarihsel süreç içinde birikmiş imtiyazlarla değil, aynı zamanda Osmanlı toplumunun çeşitli grupları arasındaki hassas denge ile de mücadele etmek zorundaydı. Bir tabakaya dönük müdahale genellikle, en az bir diğeri lehine teraziyi hareket ettirir ve muhtemelen bütün denge mekanizmasını tehdit

28 Elinizdeki çalışmanın izleyen iki bölümünde tartışılmıştır.
29 Yüzdeler için bkz. s.131

ederdi. Diğer yandan bir isyan, bir tarafın ya tehdit altındaki konumunu düzeltmesi ya da yeni kazanılmış fakat henüz yeterince kurumsallaşmamış konumunu hanedan da dahil olmak üzere diğerlerinin aleyhine konsolide etmesi için bir vasıta işlevi görebilirdi.

Salt teorik olarak da olsa, tüm iktidarın hükümadara verildiği bir siyasi sistemde sultanın kişiliği, hükümetin işleyişinde değilse de tarzında önemli bir etken haline gelir. İyi talihinin de yardımıyla Şehzade Mustafa, seleflerinin yetişmesini aksatan handikaplarca engellenmeden ergenlik çağına ulaştı. 1695 yılında kendi hükümdarlığından önceki dönemde gelişmiş bulunan siyasi eğilimlerin tersine çevrilmesi yönünde aldığı inisiyatifi, kısmen bu görece sağlıklı büyüme ve gelişmesine bağlayabiliriz. Süregiden mücadelede müttefiki ve dayanak noktası, eski akıl hocası Feyzullah Efendi'ydi. Bununla birlikte, ilişkilerinin hikayesine baktığımızda, sultanın eski müftüye çocukluğundaki bağımlılığından kurtulamadığını görebiliriz. Hükümdarlığının sonuna doğru bile, ne tahtına dönük tehdit, ne de kamu yaşamının düzensizliği II. Mustafa'yı Feyzullah'a olan bağlılığı ve duyduğu güveni sona erdirmeye ikna edebildi.[30]

Dış politika arenası, yeni sultan açısından inşa ettiği ittifakı test edeceği alandı. Tüm umutları, saldırgan bir askeri stratejinin hayata geçirilmesine bağlanmıştı. Fakat II. Mustafa, babası IV. Mehmed'in yaptığı gibi harekâtları güvenli ve rahat bir uzaklıktan seyretmek ve yönetmekle yetinmeyecekti. Bunun yerine, on altıncı yüzyıldaki kahraman ataları gibi, savaş alanında ordusunun başında bizzat durmayı tercih etti. Savaşçı tutumunun ona kazandırdığı genel popülarite bu yolla ön plana çıkmış olmalıdır. II. Mustafa, dış ilişkiler alanına odaklanmakla yasal ve idari konulardaki kimi asgari sorunların gündeme getirilmesini sağlamıştı, çünkü bu alanda sultanların yetkileri tartışılmaz nitelikteydi.

---

30 II. Mustafa'nın kişiliğine ve bu kişiliğin tarihsel momente ne kadar uygun düştüğüne dair psikanalitik bir çözümleme için bkz., R. A. Abou-El-Haj, "The Narcissism of Mustafa II (1695-1703) : A Psychohistorical Study", *Studia Islamica*, XL, (1974).

Bununla birlikte, iç politikasının nihai sonuçlarının esas dayanağı, askeri maceralarının neticeleriydi. Eğer Hıristiyan güçlere karşı düzenlediği askeri hamleler başarılı olmuş olsaydı, kendisine haleflerinden miras kalan yeni siyasi yapıyı reddetmeye dönük iddiaları meşru hale gelebilirdi. Maceraları başarısızlıkla sonuçlandığında bile II. Mustafa, hükümet meselelerinin yürütülmesinde etkin bir rol oynamaya çalıştı.

Vezir-paşa kapısının *par excellence* kurucusu olan ilk Köprülü Mehmed'in kuzeni Amcazade Hüseyin, on dört yıl süren savaşın ardından imzalanmak zorunda kalınan barış antlaşmasının getirdiği aşağılanmayı asgariye indirmek üzere yürütmenin başı olarak seçilmişti. Her ne kadar bu dördüncü Köprülü'nün seçilmesi kapılara dönük açık bir tavizse de, Hüseyin Osmanlıların karşılaştığı sorunları hal yoluna koyma konusunda yalnız bırakılmamış; Feyzullah Efendi, yeni sadrazamla rekabet içinde bir başka yürütme mevkiine getirilmişti. Belki de müftüyü yerinden etmeye dönük gizli olmasına rağmen ortaya çıkarılmış ilk teşebbüs, yürütme erkinin bu şekilde parçalanmasına ve bunun sonucunda ortaya çıkacak idari dağılmaya dönük bir tepkiydi.

Bu çabanın başarısızlığa uğraması, II. Mustafa'nın tahttan indirilmesinin yolunu açacaktı. Fakat yine de, Amcazade Hüseyin, yeri hayli sağlam olan sultanın akıl hocasının karşısına çıkamadı. Ardından aynı göreve gelen iki halefi de bunu yapamadı.[31] Hiçbir barışçıl yol bulunamayınca vezir ve paşa kapılarından gelen bir hizip, Osmanlı toplumsal tabakaları içinden hükümete karşı kendi hoşnutsuzlukları olan çeşitli unsurlarla ittifak halinde, açık bir isyanı tercih etti. Başlangıçta asiler müftünün azli ile tatmin olacaklarmış gibi görünüyordu; fakat sultanın azil taleplerini yerine getirmedeki görünür başarısızlığı, onları II. Mustafa'yı da yerinden etmeye zorladı.

---

31 (bundan böyle Abou-El-Haj, "Mustafa II : A Psychohistorical Syudy"). Ek öneri ve değişiklikler elinizdeki çalışmada bulunmaktadır. Bu olaylar Abou-El-Haj, "Vezir and Paşa Households", 444a-446a'da kısaca çözümlenmiştir.

Genel olarak Osmanlı iktisadi ve toplumsal tarihine, özellikle de bu hususi döneme ilişkin modern araştırmaların yetersizliği, 1703 isyanına dönük kapsamlı bir açıklamanın ortaya konmasını engelliyor. Burada isyan esas olarak on yedinci yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı siyasetine tuttuğu ışık vesilesiyle ele alınıyor. Açıklama için çatışmacı siyaset modeli benimseniyor.[32]

Bugüne kadar, Osmanlı siyasetinin açıklanması ve çözümlenmesi için kullanılan standart çerçeve karizmatik modeldir. Siyasetin dinamiği esas olarak iktidardaki hükümdarın kişiliğine bağlanır. Olumlu ya da olumsuz tüm nitelikleri, hükümdarlığının siyasi tarihine silinmeyecek şekilde kazınır. Bu tür bir açıklamada göz ardı edilen şey, sultanların kişisel yönetimlerini desteklemek üzere yıllar boyunca evrimleşen alt-yapıların varlığıdır. Oysa, karizmatik davranış ve model istikrarsız dönemlerde işe yararken, alt-yapılar hem işleyişin hem de ifa edilmesi gereken görevlerin sürekliliğini sağlar.

Burada, Osmanlı tahtının potansiyel varisleri olan şehzadeler için ugulanan kafes sisteminin, aynı zamanda, karizmatik niteliklere sahip olan sultanların yükselmesini engellemeye de hizmet ettiği ve bu uygulamanın tahta çıkışların daha az gürültü patırtıya yol açmasını temin etmek için olduğu kadar, yeni gelişen siyasi alt-yapıların iktidarı kontrol etmeyi amaçlayan girişimlerine hizmet etmek için de yürürlüğe konulduğu ileri sürülüyor. Karizmatik bir liderin önde gelen niteliklerinden biri, kendi yöntem ve araçlarını kendisinden öncekilerin yerine geçirme konusundaki ısrarıdır; buna mukabil, tarihsel olarak gelişen alt-yapılar açısından ise süreklilik, iyi idarenin temelini oluşturur. Öte yandan, karizmatik liderler, kendilerine ait bir süreklilik inşa etmelerine olanak verdiğinden, istikrarsızlık sayesinde başarılı olurlar.[33]

---

32 İsyanın ele alınması sırasın kullanılan teorik yönelim esas olarak Rule ve Tilly, "1830 ... Devrim" den alınmıştır.

33 Karizmatik otorite için bkz. H. H. Gerth ve C. Wright Mills (der.), *From Max Weber: Essays in Sociology*, New York, 1958, s. 245-62.

Osmanlı siyasetinin bir alt-yapısı olarak kapı, hanedanın etkin olmasa bile zımni teşviki ile gelişmiş olmalıdır. Müsadere uygulamaları yoluyla on beşinci ve on altıcı yüzyıllarda sultanlar saray hizmetinden çıkan vezir ve paşaların iktidarını sınırlandırabilmişlerdi.[34]

Müsadere politikası yoluyla zenginliklerine el koyarak, hanedan, saraydan çıkanların kendilerini süreklileştirme kapasitelerini azaltmada başarılı oluyordu. Saray Müslümanları hizmetine almaya yöneldikçe, müsadere uygulamaları Müslüman olarak doğan görevlilere de uzandı. Bu kişiler sultan tarafından kapı kulları olarak görülüyordu ve bundan ötürü aynı düzenlemelere tabiydiler.[35] Yine de, eğer en azından on yedinci yüzyılın ikinci yarısı boyunca uygulanan bu politikanın amacı kapıların kendilerini süreklileştirmelerinin önüne geçmekse, bu konuda başarılı olunamadı.

Görünüşe göre, ne sultanlar ne de önde gelen idarecileri müsadere politikasının titizlikle uygulanmasıyla ciddi bir şekilde ilgileniyorlardı. Uygulamada pek çok kaçamak noktası vardı. Bunlardan biri, ilk uygulamaları daha on altıncı yüzyılda bulunabilecek olan kişisel mülkiyetin devredilemez aile vakıflarına, *evkaf-ı zürriye*'ye dönüştürülmesiydi. Bu vakıflardan elde edilen gelirler bir sonraki kuşağın varislerine devrediliyordu.[36] Bunun gibi, sultanlar da, vefat etmiş bir vezirin kapısını oğluna devrederek müsadere politikasını ihlal edebiliyorlardı.[37]

---

34 Sultanların müsadere uygulamalarının genel bir çözümlemesi için bkz. "Müsadere", İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1940- içinde (bundan böyle İ.A.) Ele alınan dönemle ilgili daha özel bir çözümleme için bkz. Abou-El-Haj, "Vezir and Paşa Households", 446a-b, dipnot 36 ve devamı.

35 Köprülüzade Mustafa bile bu uygulamadan azade değildi. Ayrıntılar için *Silahdar, Tarih*, II. s. 598.

36 Ayrıntılar için Gibb ve Bowen, *Islamic Society*, I.I., 168 ff.

37 Babasının ölümünün ardından Karaman payesi verilerek, Alâiye sancağı ile ödüllendirilen ve babasının kapısını sürdürmesine izin verilen Birunsuz Mehmed Bey'in durumu buna bir örnekti. Ispanakçı İsmail'in kapınsın oğlu tarafından sürdürülmesi, 114, 10b no'lu Mühimme Defteri'nde kayıt altına alınmıştır ve ayrıca bundan Silahdar, *Nusretname*, II, 131/283a'da da söz edilir.

Fakat, her ne kadar çok sayıda örnekte sadece adı da kalsa, müsadere usulü kaldırılmadı. Müsadereye tabi tutulan menkul ve gayrı menkullerin sultanın şahsi hazinesi için toplandığı görüntüsünü bozmamak için elden gelen her şey yapılıyordu. Fakat bir kez kanuni uygulama yapıldıktan ve sorgulama altındaki görevli bağışlandıktan sonra, aynı kişi için başka müsadere işlemlerine izin verilmiyordu. Kanunun bu şekilde uygulanmasının tabii sonucu, zaman aşımıydı.

Bu gözlemlere göre, sultanların tenzil-i rütbeye uğramış yüksek görevlilerin ya da onların varislerinin mal varlıklarından tamamen mahrum bırakılmaları ile ilgilenmediği açıktır. Sayısız görevli, makamlarından azledilmelerinin ardından haslardan verilen tekaüd imtiyazları ya da sayısız devlet tekelinden birinden (örneğin gümrükler) gelen doğrudan nakit ile ödüllendirilmiştir. Atamalar arasında bekleyen görevliler bile, bir sonraki görevlendirmelerine kadar görevlerinden kaynaklanan imtiyazları kullanmaya devam etmişlerdir. [38] Vefat eden yüksek görevlilerin çocuk ve varislerine gelince, müsaderenin meşruluğuna karşı çıkmış ve neredeyse istisnasız olarak üzerinde hak iddia ettikleri varlıkların hepsini olmasa da bir kısmını elde etmişlerdir.[39] Vezir ya da paşaların düşmana esir düştüğü durumlarda ise, aileleri mülklerinin en azından bir kısmını korumayı başarmışlardır.[40]

Özellikle seferler sırasında hükümdarın kapılardan talep ettiği askeri yardımların gösterdiği üzere, on yedinci yüzyılın ikinci yarısı itibariyle sultanlar ile kapılar arasındaki ilişki, bir mütekabiliyet ve karşılıklı bağımlılık ilişkisi haline gelmiştir. Vezir ve

38 Atama bekleyen yüksek ulemaya da çeşitli kadılıkların gelirlerinden gelen geçici nafakalar bağlanmıştır.

39 Örneğin, Fındık Mehmed'in yetimlerinin verdiği bir istida, (Nisan 1695 tarihli) 106, Mühimme Defteri, 106, 155'de bulunmaktadır.

40 Örneğin, Kenin kalesini müdafaa ederken esir düşen Atlubeyzade Mehmed'in çiftlik geliri kendi kapısına ve ailesine tahsis edilmiştir. (Ağustos 1695 tarihli) Mühimme Defteri 106, 237.

paşaların çocukları adam ve levazım sağlamak üzere ve hatta kimi zaman askeri hizmet için bizzat göreve çağırılmışlardır.[41]

Osmanlı siyasal süreç ve dinamikleri üzerine var olan kaynakların derme çatma doğası, bu fenomenin incelenmesini neredeyse imkânsız kılmaktadır. Ele aldığımız yarım yüzyıl için kronikler-de, yalnızca var olan yapılar arasındaki mücadele ve çatışmaların getirdiği bir takım yankılar kayıt altına alınmıştır.[42] Fakat çözüm-

41 1107/1696 seferi için, aşağıdakilerden her birinden, kendi durumuna göre, piyade ve süvari tedarik etmesi beklenmiştir:

Tedarik edilen asker	
1. Boşnalık İbrahim Hanoğlu Ali Bey	500
2. Cevan Kapıcıbaşıoğlu Ahmed	200
3.Köprülüzade Numan Bey	150
4. Mihalbeyoğlı (Yenişehir ayanından) Ömer	50
5. Turhanbeyoğlu Hâcc Mustafa	100
6. Mü'menzade	30
7. sabık Büyük tezkereci	50
8. Mahmudbeyoğlu'nun dulu ve oğlu	150
9. Çatrazade Mustafa Bey	25
10. Canarslan Paşazade Hüseyin	25
11. Şah Gazipaşaoğlu	25

Silahdar, *Nusretname* I, 148-49/232a'ya ek olarak Mühimme Defteri, 108, ss. 188-89, 248; Raşid *Tarih*, II, 361; Defterdar, *Zübdet*, 313a. Aynı sefer için aşağıdaki görevlilerin asker sağlaması istenmiştir:

1. İstanbul defterdarı	20
2. Defterdar başı	10
3. Tersane emini	50
4. Darbhane emini	20
5. İstanbul ağası	20
6. Gümrük emini	40
7. Tophane nazırı	10
8. İstanbul bostancıbaşısı	50
9. Edirne bostancıbaşısı	50

Mühimme Defteri 108,189-90.

Sarayın bir grup vezir ve paşanın oğullarından 1107 seferi için Osmanlı merkezi ve saray idaresinin ikinci kademesindekilerden bile daha fazla bir pay üstlenmesini beklediği hayli açıktır.

42 On yedinci yüzyılın ikinci yarısındaki siyasi çatışmaları göstermek için üç örnek seçilmiştir. İlki Köprülü'nin artan otoritesine karşı yapılan bir meydan okumaya işaret eder. 9 Safer 1074'te (12 Eylül 1663), Reisülküttab Şamizade Mehmed Köprülüzade Fazıl Ahmed'i yetersizlikle suçlayarak sadrazamın saraydaki konumunu zayıflatmak istemiştir. Hatta kendi damadı Nikebolu Valisi Kadızade İbrahim'in onun yerine atanmasını planlamaktadır. Reisülküttab'ın entrikaları ile ilgili bir rapor eline ulaştığında Fazıl Ahmed, Şamizade Mehmed ve damadını idam ettirmiştir. (Ayrıntılar

leme ya da açıklama girişimlerinin nadiren takip ettiği bu kayıtlarda çatışma, esrarengiz izler ya da salt imalar olarak kalmıştır. 1703 isyanının arifesinde Osmanlı siyasasının çöküşü, parçalanması ve hemen ardından yeniden kurulması, Osmanlı siyasal yapısıyla, isyandan önce, isyan sırasında ve isyandan sonra bu yapıyı oluşturan çeşitli ittifak ve gruplaşma bileşimlerine dair bir resim sağlar. Meseleyi böyle ele almak, nizâm-ı âleme karizmatik bir liderin mi yoksa değişmiş fakat oligarşik bir yapının mı daha iyi hizmet edeceği gibi gerçek meseleler üzerinde yükselen bir ihtilafa ruhsuz dürtülerle çekilmiş sıradan insanlardan müteşekkil düz bir tablodan uzaklaşmamızı mümkün kılar. Karizmatik lider kendisini yüceltmeye dönük bir reformu savunurken, diğer ittifak liderin hanedanınkinden daha geniş bir çıkarlar toplamını temsil etmeyi sürdürmesini istemektedir.

için Silahdar, *Tarih*, II, s. 276-77.) İkinci olay Fazıl Mustafa'nın artan kıskançlığı, gücü ve zenginliği ile ilgilidir (Silahdar, *Tarih*, II, s. 567). Son olarak, II. Mustafa'nın saltanatının ilk yıllarında sultanın kendisi Sokullu kapısına bağlı olan sadrazam Sürmeli Ali'nin elinde tuttuğu iktidar tekeline karşı meydan okumuştur (Silahdar, *Nusretname*, I, 7/214a ve 26-28/217a-b).

AYAKLANMA VE İSYAN

1703 isyanını tetikleyen ayaklanmaya, İstanbul tarafından Batı Gürcistan'daki bir isyanı bastırmakla görevlendirilen muvazzaf ordunun bir askeri birliği olan cebeciler öncülük etmişti. Bu bölgede sorunlar bir süredir mayalanıyordu. Gerek iç, gerekse uluslararası önemdeki bir olaylar zinciri, Osmanlı sarayını sert tedbirler almaya zorlamıştı. 1703 seferi, Kafkaslar'da Osmanlı gücünün gerileyişine son vermeye dönük bir hamleydi.[43]

O yılın Mart ve Temmuz ayları arasında, Gürcistan seferini başlatmak için gerekli askeri hazırlıkların büyük bir kısmı tamamlanmıştı. Temmuz ayının ortalarında, sefer kuvvetlerine dahil edilen beş yeniçeri odası, seğmen başı Haşimoğlu Murtaza'nın komutasında yola çıktı.[44] Cebeciler sıra kendilerine geldiğinde yola çıkmayı reddettiler. Murtaza'dan cebecilerin on taksittir ödenmeyen maaşları için para bulması isteniyordu. Nisan ayında ödemelerin diğer görevler için yapılmış olması nedeniyle, bu ocak maaşını vaktinde alamamıştı. Bir ay geçtiği halde, sultanın kişisel hazinesinden destek alınarak açığın bir kısmını kapatma girişimlerine rağmen, cebecilerin maaşlarını tam olarak karşılayacak yeterli

43 Gürcistan sefer için bkz. Ek II.

44 4 ve 8 numaralı dipnotlarda belirtildiği üzere, 1703 isyanının analizi Silahdar, Raşid, Naima ve 114 numaralı Mühimme Defteri ile Rami Mehmed'in mektuplarına ek olarak Berlin'de bulunan Anonim Tarih ve P.R.O.'daki Sutton belgelerine dayanmaktadır. Silahdar'ın elinizdeki çalışmanın ana hatlarını oluşturan *Nusretname*, II, 140-184/285a ff.'deki anlatısı Defterdar ve diğer çağdaş ve yakın çağdaş kaynaklarla desteklenmiştir.

nakit bulunamamıştı. Bu kez açık, tümü de görevden alınan, ocağın başında bulunan cebeci başı Hasan ve iki yardımcısının yaptığı yolsuzluklara bağlandı.[45] Fakat, cebeciler geçmişteki hizmetleri tamamen tazmin edilmediği müddetçe İstanbul'u terk etmemek için ant içmeye karar verdiler.[46]

Bu tür bir itaatsizliğin cezasız kalmayacağını anladıklarında, kendi denetimleri altındaki cebehaneyi kilitlediler ve Aya Sofya Camii yakınlarındaki kışlalarında barikat kurdular.[47] 17 Temmuz Salı günü akşamı müzakerelerle geçti. Her ne kadar elimizde neler tartışıldığına dair kayıtlar mevcut olmasa da, cebecilerin amaçları ve eylem planları ilerleyen günlerde aldıkları kararlardan anlaşılabilir.

İstanbul'da merkezi hükümet, sadrazamın vekili olan kaymakam Abdullah tarafından temsil ediliyordu. Cebeciler Abdullah'ın emirlere itaatsizlik etmeleri nedeniyle kendilerini disiplin altına almaya dönük bir harekete girişmesini bekliyorlardı. Tek başlarına kalırlarsa başarısızlığa ve kolayca ezilemeye mahkum olacakları düşüncesiyle, davalarının kendi özgül şikayetlerinin ötesinde genelleşmesini sağlamak için önlemler aldılar.

Ordu teşkilatı göz önünde tutulduğunda cebecilerin iki seçeneği vardı: Yeniçerilerle ittifak yapmak ya da onları tarafsız kılmak. Yeniçerilerin desteği olmadan herhangi bir isyan girişimi ölü doğmaya mahkumdu. Böyle bir ittifakın kurulmaya çalışılacağını önceden sezen kaymakam, cebecilerin yeniçeri odalarına girişini engelledi. Bu nedenle, cebeciler Çarşamba günü tam teşekküllü

45 Açıklama Defterdar, *Zübdet*, 416a'da bulunmaktadır. İstanbul kaymakamı bu durumu Edirne'de bulunan sadrazama iletmiştir. Sadrazamın yanıtı Hasan Ağa'nın görevden alınması ve cebecilere yapılacak ödemeyi kendi cebinden yapmaya zorlanması yönünde olmuştur. Sürre emini İbrahim Ağa cebeci başılığa atanmıştır. Kaymakama verilen emirler, Mühimme Defteri 114, 74b (Muharrem 1115/Mayıs 1703 tarihli)'de ve İbrahim'in görevlendirilmesi *Ibid.*'de bulunmaktadır. P.R.O., S.P. 97/21, 136b'de Sutton, 19 Temmuz Perşembe günü kaymakama 30.000 *dolar* (guruş) gönderildiğini bildirmektedir.

46 *Ibid.* Sutton cebecilerin kendilerine ödeme yapılmasını "ancak kendileri istediğinde ödeme yapılabileceğini" söyleyerek reddettiklerini söyler.

47 Şefik, Şefikname, s. 26-27.

olarak kışlalarından Et Meydanı'na (yeniçeri kışlaların yanında bulunan nümayiş alanı) yürüdüklerinde kapıları kapatılmış buldular. Meydana girme ve yeniçerilerle temas kurma kararlarında ısrarcı olan cebeciler, kapılardan biri olan Yeniçeri Meydan Kapısı'nı zorla açtılar ve kuvvete karşı kuvvetle cevap vereceklerini göstermek üzere kendi alay sancaklarını meydana diktiler.

Cebeciler, nümayiş alanına doğru ilerlerken şehirde büyük bir karmaşa ve paniğe yol açtılar. Sorun çıkmasını bekleyen tüccarlar ve dükkan sahipleri işyerlerini kapadılar. Yapacak daha iyi bir işi olmayan işsizler ve meraklılarsa meydana doğru ilerleyen kalabalığa karıştılar. Meydanda, cebecilerin ayaklanmalarını, kendilerine ödeme yapması gerektiği halde yolsuzluğa bulaşmış görevlilerin değil de, devlete ihanet içinde olanların cezalandırılmaları talebiyle meşrulaştırdıkları duyuluyordu.[48]

Bu aşamada, bu ciddi suçlamanın kimlere yöneltildiği belirtilmiyordu. Aslında, bir kez şehir sakinlerinin bir kısmını ve ulema topluluklarının üyelerini davalarına kazandıklarında, cebeciler bu ciddi suçlamalarını geri çekerek, taleplerini yalnızca adalet isteğiyle sınırlandıracaklardı.[49] Cebecilerin yaptığı, kendi davalarını var olan hükümetin kimi görevlilerinden zaten şikâyetçi olan şehrin belirli kesimlerininki ile birleştirmekten ibaretti. Çağdaş Osmanlı kaynakları tarafından da belirtildiği gibi, kendisini mağdur hisseden bu kesimler iki gruptan oluşuyordu – ulemayla meşayih, ve şehrin sakinleriyle tüccarları.

Ulemanın başında bulunan Şeyhülislâm Feyzullah, ilk grubun yakınmalarının hedefiydi. Dini bürokrasiyi kontrolü altında tutan Feyzullah, sistem içindeki en yüksek makamlara kimlerin getirileceğine dair son sözü söylüyordu. Normalde bu görevler deneyim, kıdem ve bilgi sahibi insanlar için ayrılmışken, bu şeyhülislâm,

48 "*Devlet hayinlerini istemeziz*", Silahdar, *Nusretname*, II, 146/286a.

49 Belki de bu ilk suçlama boş değildi. İsyanın o umutsuz anında çağrının arzu edildiği kadar hızlı bir şekilde yanıt bulmadığına dair emareler vardır. Böyle bir suçlama kanıtlanmaya ihtiyaç duyuyordu; fakat bunun için ne zaman ne de dinleyici vardı.

tüm bilinen emsalleri ve kabul edilmiş "kadim gelenekleri" çiğneyerek, kendi oğullarını, akrabalarını ve takipçilerini yaş, eğitim ya da deneyime bakmaksızın ilmiyenin en yüksek ve kazanç sağlayan makamlarına atamaya muktedir olmuştu.[50]

Hoşnutsuzlar, beş oğlundan en büyüğü olan Seyyid Fethullah'ı örnek olarak gösterebiliyorlardı. Yirmi beş yaşında Selânik mevleviyetini elde etmişti. Daha sonra, birbiri ardına, Anadolu sadaretine, Rumeli payesine, nikabet (Peygamberin ahfadının başı) ve son olarak da şeyhülislamlık makamlarına getirildi. Böylece, dört yıllık bir süre içerisinde, normal koşullar altında en az yirmi yılda elde edilebilecek her şeyi elde etmişti.[51] Yakın ve geniş ailesiyle maiyetinden isimleri bu görevlere atayarak Feyzullah, yalnızca bilgili, deneyimli ve bu görevleri hak etmiş insanları görevlerinden uzaklaştırmakla kalmıyordu; aynı zamanda sistem içindeki en vaadkâr makamlar için sırası gelmiş olanları da bu haklarından mahrum bırakıyordu. Ulema içindeki hoşnutsuzlar böylece kendi

50 Çağdaş bir kaynaktan yapılacak bir alıntı ulemanın Feyzullah'ın nepotizmine karşı duyduğu öfkeyi anlamamızı sağlayabilir: "Sekiz oğlu vardı. Biri nakib (Fethullah), ... diğeri Anadolu kazaskeri, bir diğeri Anadolu payesi ile Şehzade hocası ... Akrabalarından on ile on beş yaşlarındaki iki kişi Süleymaniye'de müderris olarak hizmet ediyordu. Dede Efendi Rumeli Kazaskeri, damatlarından ikisi İstanbul kadısı, saymakla bitmeyecek diğer akraba ve taallukatı ise molla ve müderris olarak görevlendirilmişti. Başkalarının normalde kazaskerlik düşlerine varabilmek için hayatlarının yetmiş-seksen yılını daha düşük makamlarda geçirmeleri gerekirken, otuz, hatta yirmi yaşında bile olmayan iki oğlu, bu yaşlı ulemaya ellerini öptürüyorlardı. Anlaşılan bu yeterli değildi ki eski Rumeli kazaskeri Ebezade Abdullah Kıbrıs'a, Yahya Efendi Halep'e ve Mirza Efendi Sinop'a sürgüne gönderilmişti. Herbirinin ailesi üç ya da dört yıl boyunca sıkıntı çekti. Müftünün adamlarından olmayan bir müderrisin bir sonraki mevkiye gelebilmek için beş-altı, hatta kimi zaman yedi-sekiz yılını fahri makamlardan herhangi birinde geçirmesi gerekiyordu. Anonim Tarih, Berlin Diez A, quarto 75, 234b-235a.

51 Feyzullah ve ailesine yönelik suçlamalar için bkz. *Ibid*., ve Silahdar, *Nusretname*, II, 142-43/284a-b. Fethullah'ın Şeyhülislâmlık makamına atanması isyanın çıkışından yalnızca bir buçuk yıl önce 24 Ramazan 1113 (24 Şubat1702)'de gerçekleşmişti. Fethullah'ın ilmiye dışı işlere karışmasına örnek olarak bir olayı göstermek yeterli olacaktır. Eski Divrik beyi, çavuş başı ve taşrada askeri geçmişe sahip tanınmış bir gazi olan Divriki İbrahim'in Şehrizor eyaletinden Kıbrıs'a atanmasında yardımcı olmuştu. Defterdar, *Zübdet*, 403a ve Raşid, *Tarih*, II, 557. İbrahim'in biyografisi için bkz. Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, 4 cilt, İstanbul, 1308. Cilt I, s. 118 (bundan böyle Süreyya, *Sicil*) ve Silahdar, *Nusretname*, II, 120/281b.

davalarını, bir adalet davası olarak görmeye başladılar: Bilinen temayüller çerçevesinde makamlara atanmada ve teşkilatın başı tarafından uygulanan aşikâr nepotizme karşı adalet... Şikayetleri ilkelerin çiğnenmesine değil, görevin spesifik, tanımlanabilir ve somut kötüye kullanımına yönelikti.

Şehrin sakinleri ve özellikle tüccarları da, Feyzullah'ı sarayı şehirden uzun bir süreliğine uzaklaştırmakla suçluyorlardı.[52] II. Mustafa, 21 Mart 1701'de tahtın birinci payitahttan Edirne'ye taşınmasını buyurmuştu. Muhtemelen, bu hareketle iki amaç gözetiliyordu.

İlk olarak, daha önce bahsi geçen sınır komisyonunun işi daha kolay hızlandırılabilecekti.

İkinci olaraksa, sultan, Kutsal İttifak'a bağlı güçlerden barış antlaşmalarının onaylanmasıyla ilgili olarak diplomatik temsilciler kabul etmeye devam ediyordu. Bu da Edirne'nin uluslararası sınırlara yakınlığı nedeniyle daha da kolaylaşıyordu.[53]

İsyanın ardından Silahdar Mehmed, sarayın İstanbul'dan taşınması ile ilgili olarak ortaya koyulan sebepler konusunda şüpheleri olduğunu yazmıştı. Hıristiyan güçlerle barış çoktan tesis edilmişti ve sultanın birinci payitahttan uzaklaşması için ortada hiçbir diplomatik neden yoktu. Yine de II. Mustafa, şeyhülislâm tarafından şehri terk etmeye ikna edilmişti. Çağdaş kaynaklara göre, Feyzullah sultanı İstanbul'da ikamet eden hoşnutsuz, işsiz

---

52 Silahdar, *Nusretname*, II, 142/285a, Anonim Tarih, Berlin Diez A quarto/75, 236a-b.

53 Barış antlaşmalarını sağlayan müzakerelerin ayrıntılı bir tartışması için bkz. R. A. Abou-El-Haj, *The Reisülküttab and Ottoman Diplomacy at Karlowitz* (Princeton Ph.D. dissertation, 1963, University Microfilms aracılığıyla ulaşılabilir) (bundan sonra Abou-El-Haj, *Reisülküttab and Karlowitz*) ve R. A. Abou-El-Haj, "Ottoman Diplomacy at Karlowitz", ve R. A. Abou-El-Haj, "Ottoman Diplomacy at Karlowitz", *Journal of the American Oriental Society*, 87, 1967. Barış antlaşmalarının hem iç (ideolojik) hem de uluslararası yankıları için bkz. R. A. Abou-El-Haj, "The Formal Closure of the Ottoman Frontier in Europe: 1699-1703", *Journal of the American Oriental Society*, 89, 1969 ve hem müzakerelerden önce hem de müzakereler sırasında Osmanlı'nın '-mış gibi yapmaya' temayülü için bkz *idem.*, "Ottoman Methods of Negotiation: The Karlowitz Case", Der Islam, 51, 1974 (bundan sonra Abou-El-Haj, "Ottoman Methods of Negotiaitons").

güçsüz ulemadan ve diğer kişilerden yalıtmak istemişti. Aslında II. Mustafa, Edirne'deki ikametin kalıcı olacağına dair tüm işaretleri vermişti. Emperyal harem ikinci payitahta taşınmış ve Edirne'de yeni nişanlanmış üç prensesin ve kocalarının yerleşmesi için konaklar hazırlanmıştı.[54]

İstanbul halkı için bu kalıcı ikamet, iktisadi gerileme anlamına geliyordu; çünkü sarayın ve yüksek devlet görevlilerinin ihtiyaçlarını karşılayan tüccarlar gerçek geçim kaynaklarından mahrum kalıyorlardı. Sarayın yeri hiç de önemsiz bir mesele değildi ve III. Ahmed'in, II. Mustafa'nın 1703'de tahttan indirilmesinin ardından tahta çıktığında verdiği ilk söz, sarayın İstanbul'da kalacağı ve hiçbir zaman Edirne'ye taşınmayacağı olacaktı.[55]

Bununla birlikte, ulemanın ve başkent halkının şikâyetleri, hükümete karşı cebecilerin ayaklanmalarının başında yükselttikleri türden geniş kapsamlı ve ciddi bir suçlamayı içermiyordu. Belki de bunun farkında olan isyancılar, bu nedenle, geçici olarak ihanet sloganını adalet isteğiyle değiştirmek zorunda kaldılar. Çağdaş kaynaklar Feyzullah'a ve iktisadi ferahlamaya yönelik şikayetlerin telafi edilmesi talebinin en son ana kadar isyancıların hareket geçmesini sağlayan ana nokta olmaya devam ettiğini belirtirler. Bu hoşnutsuzluklar, İstanbul sakinlerinin ve ulemanın, somut şikayetleri ile birlikte, cebecilerle ortak bir davaya, bir adalet talebine bağlanmasını sağlamıştı.

Ulemayı harekete geçirmek için ileri gelenlerinden birisini isyancıların tarafına çekmek gerekiyordu. Bu nedenle cebeci sancakları Et Meydanı'na dikilir dikilmez, sarayın geride bıraktığı teşkilatın en yüksek rütbeli üyesi olan İstanbul kadısını meydana getirmek üzere bir heyet gönderildi.[56]

---

54 Bkz. dipnot 52'deki atıflar.

55 Anonim Tarih, Berlin Diez a quarto 5, 44a-b.

56 Defterdar, *Zübdet*, 421a ve Silahdar, *Nusretname*, II, 147/286a. Bu kişinin, yani Seyyid Mahmud Efendi'nin Feyzullah'ın damatlarından biri olması belki de ironiktir. Silahdar, *Nusretname*, II, 143/285b.

Aynı gün, cebeci ayaklanmasını duyan kaymakam Abdullah ve seğmen başı Murtaza, sonunda kuvvete kuvvetle karşılık veremeye karar verdiler. Üç kademeli bir eylem planı yapıldı: Sadık ulema ve İstanbul'un önde gelen devlet adamları Top Kapı Sarayı'nda toplanacak, muvazzaf ordu (esas olarak yeniçeriler) için acilen toplanılması yönünde bir çağrı yayınlanacak ve cebecilerin fesadını bastırmak amacıyla harekete geçen güçler için Eyüp Ansari'nin kutsal sancağı alınacaktı.[57] (Dini öneme sahip bayraklar harekete geçirici semboller olarak görülüyorlardı. Peygamberin bayrağı aralarında en önemlisiydi. Eyüp'ün sancağı ise ikinci sıradaydı.)

Sarayda toplanmış olanlar bütün geceyi kendi güvenlikleri açısından orada geçirirken, seğmen başı, sultana sadık birlikleri toplamak üzere Ağa Kapısı'na (yeniçeri ağasının ikametgâhı) gitti. Bostancı başı Edirneli Mehmed de kutsal sancağı getirmek üzere gönderildi.[58]

19 Temmuz Salı günü, ayaklanmanın ilk aşamasındaki en belirleyici tarih oldu. Plana göre, Murtaza, şafağın sökmesiyle birlikte ocak ağalarını ve yeniçerileri toplayarak silahlandırdı ve Top Kapı Sarayı'na doğru yürüyüşe geçirdi. Büyük bir şaşkınlıkla, sarayın ana kapılarından birisi olan Bab-ı Humayun'u kilitlenmiş ve sıkı bir şekilde korunur halde buldu. Muhtemelen kaymakamın planından bihaber şekilde saray ağası Arnavud Osman, sarayın kapılarının herkese karşı kapatılması yönünde emirler vermişti. Bab-ı Humayun'dan Saraya giriş olanağı bulamayan seğmen başı, beyhude bir çabayla Demir Kapı'yı denedi. Murtaza, Bab-ı Humayun'a doğru geri dönerken kendisini asi cebecilerin birlikleri ile karşı karşıya buldu.[59]

Seğmen başı sarayı cebecilerden gelmesi muhtemel bir saldırıya karşı korumak üzere sabah topladığı yeniçeri birlikleri ile birlikte olduğundan, her iki tarafın askeri güçleri açısından da

57 *Ibid.*, ve Defterdar, *Zübdet*, 420b.
58 Silahdar, *Nusretname*, II, 147/186a.
59 Defterdar, *Zübdet*, 420b.

karşılaşma hayati öneme sahipti. Cebeciler, seğmen başı bu birlikleri bir araya getirmeye çalışırken, her ne kadar artık Saraya doğru yola koyulmasını engellemek çok güç olsa da, niyetinin ne olduğunu haber almışlardı. Bu nedenle, alay sancakları altında Ağa Kapsını'na geldiklerinde, burayı saraya doğru yola çıkan yeniçerilerin ardından sıkı bir şekilde muhafaza edilir buldular.

Aynı zamanda bir zindan olarak da kullanılan yeniçeri ağasının ikametgâhı talan edildi ve tüm tutuklular cebecilere katılmak üzere serbest bırakıldı. Buradan kaymakamın ikametgahına doğru yola çıkan cebeciler, bir kez daha yanlış istihbarat sonucunda, kaymakamı da yerinde bulamadılar. Cebeciler kaymakamı aramak için içeri girmek konusunda ısrarcı olduklarında muhafız üzerlerine ateş açtı ve bazı cebeciler vuruldu. Bu saldırı nedeniyle iyice öfkelenen cebeciler, kaymakamın ikametgâhına da saldırdılar, avluya ve binaya girmeyi başardılar ve sarayın içinde bulunan her şeyi yağmaladılar.

Bu noktadan sonra her şiddet eylemi olayları daha da tırmandırdı ve cebecileri artık geri dönüşün olmadığı noktaya biraz daha yaklaştırdı. Kaymakamın sarayından, seğmen başı ile Bab-ı Humayun'da can alıcı karşılaşmalarına sahne olacak Top Kapı Sarayı'na doğru yürüdüler. Her iki tarafın alacağı müteakip kararlar bu karşılaşmanın sonuçlarına bağlıydı. Murtaza sarayı korumak ve mümkün olursa asileri bastırmak üzere geri dönmüştü. Her iki taraf da tamamen silahlıydı. Cebeciler tarafından gelecek yanlış bir hareket bozguna uğramaları ve ayaklanmanın sona ermesi anlamına gelecekti.

Bununla birlikte, her iki taraftaki askerler, silah arkadaşlığı nedeniyle, birbirlerine karşı silah kullanmaya hazır olmadıklarından sonuç olarak karşılaşma barışçıl bir biçimde sona erdi. Bu durum

Murtaza'yı açıkta ve korumasız bıraktı. Kaçmaya çalıştığında kolaylıkla yakalandı ve Et Meydanı'na sürüklendi.[60]

Ayaklanmanın ilk çıkışında seğmen başı beyhude bir çabayla cebecileri yatıştırmaya ve fesadın askeri ve sivil diğer kesimlere yayılmasını engellemeye çalışmıştı. Başarısız olduğunda, ayaklanmayı bastırmak için kuvvet kullanmak zorunda kalmıştı. Cebeciler ve özellikle de yeniçeriler, bir yasallık gösterisinin gerekli olduğunun bilincinde olarak, Murtaza'yı kendi taraflarına kazanmayı tercih ederlerdi. Fakat bu niyetleri boşa çıkmıştı.

Seğmen başı ise, silahlarını bırakmaları karşılığında affedilmeleri için sultana aracılık yapmaya söz vererek isyancıları yatıştırmaya çalıştı. İsyana katılmayacağı anlaşılınca, yeniçeriler şiddetlerini ona yönelttiler. İsyana katılmaları, ağanın infaz edilmesi koşuluna bağlıydı. Onun ölümü, asilerin yalnızca mevcut hükümete açıkça sadık kalan son yüksek rütbeli askeri görevliden kurtulmalarını sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda, iki büyük askeri unsur arasında, kurulamaması durumunda isyanı erken bir bozguna mahkum bırakacak olan ittifakı da sağlayacak gibi görünüyordu.

Çağdaş Osmanlı yazarları askeri birliklerin önemli unsurlarının ayaklanmaya katılmak için gösterdikleri hevesi açıklamazlar. Bu nedenle, her ne kadar cebecilerin ödeme yapılması konusundaki belli başlı şikayetleri açık bir şekilde dile getirilse de, Osmanlı muvazzaf ordusunun açık ara en güçlü ve en prestijli birliklerini oluşturan İstanbul'da yerleşik yeniçerilerin ihanetini açılayacak hiçbir ipucu verilmez. Bu kitabın temel argümanlarından birisi, Karlofça Antlaşması'na eşlik eden silahlı kuvvetlerin terhis edilmesinin ve savaştan sonraki on beş yıl boyunca ordu içinde devam eden geniş çaplı işsizliğin[61], askeri kuvvetlerin asi cebecilerle bir-

60 Silahdar, *Nusretname*, II, 148/286a; P.R.O., S.P. 97/21, 136b (Sutton "seğmen başının liderliğindeki Yeniçeriler kaçarak isyancılara katıldılar ve seğmen başıyı etkisiz hale getirdiler" der.) ve Anonim Tarih, Berlin Diez A quarto/75, 238a-39b.

61 Terhis ile birlikte var olan birliklerin ve askeri hak sahiplerinin Osmanlı hazinesine kaydedilmesi Amcazade Hüseyin'in sadrazamlığında (1697-1902) ve ha-

likte hareket etmesinin ardında yatan temel sebepler olduğudur. Öngördüğü siyasi reformları Güneydoğu Avrupa'nın savaş meydanlarında test etmeye karar veren II. Mustafa, bu görevinde başarısız olmuştu.

1697'de Zenta'da Osmanlı kuvvetlerinin bozgunu ile sonuçlanan askeri başarısızlık, sınır belirleme anlaşmaları hayata geçirilene kadar yıllarca hasıraltı edildi ve halktan saklandı. II. Mustafa'nın Osmanlı ile Hıristiyan komşuları arasında siyasi bir sınır çizgisinin belirlenmesi kadar büyük toprak kayıplarını (örneğin Macaristan) da kabul etmedeki hızı, askeri başarısızlığın bütün olumsuz etkisini memlekete taşıdı.[62] Bundan sonra II. Mustafa, Hıristiyan güçlerin hukuk ve temayüllerini tanımaya hazır bulunması ve barış antlaşmalarının yol açtığı toprak kayıpları nedeniyle Zenta'daki askeri yenilginin sorumlusu olarak suçlanmaya başladı.[63]

1683-84'ten beri silahlı kuvvetlerin hem düzenli (yeniçerileri, cebeciler ve diğerleri) hem de yardımcı (levendler, sipahiler ve Arnavutlar gibi para-militer kuvvetler) birliklerinin sayısı Osmanlı devletinin ihtiyaçlarını karşılamak, dış saldırıları karşı koymak ve iç güvenliği sağlamak için arttırılmıştı. Örneğin, 1697 yılına gelindiğinde kayıtlı yeniçerilerin sayısı iki katına çıkmıştı. Zenta'nın ardından göreve getirilen sadrazamların her birinin görev süresi boyunca, birliklerin kayıt altına alınmasında daha dikkatli

---

lefleri Dal Taban Mustafa ve Rami Mehmed'in görevleri süresince gerçekleştirilmiştir. Anonim Tarih, Berlin Diez A quarto/75, 162a-164b; Defterdar, *Zübdet*, 398a-b ve Raşid, *Tarih*, II, 553; ve Silahdar, *Nusretname*, II, 133/283b (Rami Mehmed için sonuncu kayıt, Anonim Tarih'te Hicri 1114'e tarihlenir).

62 Toprak kayıplarının yaratacağı tepkiyi azaltmaya dönük adımlar atıldığını gösteren kanıtlar bulunmaktadır. Örneğin, Kamenets-Podolsk kalesindeki tahliye edilmiş garnizonun Osmanlı topraklarına girişi yasaklanmıştı. Bunun yerine Osmanlı sınır boyundaki Kılburun, Akkerman, Yanık Hisar, Özü/Oczakow, Kili, Bender ve Babadağ gibi çeşitli kale ve garnizonlarına dağıtılmak üzere küçük birimlere ayrıldılar. Verilen emir şöyleydi: "... bir ferd ahar mahalla dağılıp gitmemek üzere cema'atleri zabitlerine tenbih ü nizam verip...". Garnizonun tahliyesi, yeniden görevlendirilmesi ve levazım tedarikinin resmi kaydı için: Başvekâlet Arşivi, Maliye Defteri 6006, 90-109 (bundan böyle Maliye Defteri).

63 Abou-El-Haj, "Ottoman Methods of Negotiation" ve *idem.*, 'II. Mustafa, A Psychohistorical Study'.

davranılmasına dönük adımlar atıldı. Bu yoklamalarla, aşırı şişmiş askeri yapının terhisi ve aşırı yük altına girmiş Osmanlı hazinesinin üzerindeki mali yüklerin hafifletilmesi hedefleniyordu.[64]

Yeniçerilerin ihaneti ve bunun ardından seğmen başının öldürülmesi ile ilgili haberler kaymakam Abdullah'a ulaştığında, Edirne'ye hükümeti son olaylar hakkında bilgilendirmek üzere bir rapor gönderildi. Topkapı Sarayı'nda toplanan ulema ve devlet adamları serbest bırakıldı. Abdullah'ın kendisi ise saklandı.[65] Onun ayrılması, hükümetin isyanı İstanbul'dan bastırmak konusundaki çabalarının da çöktüğünü gösteriyordu. Esir alınan İstanbul kadısının mührüyle yollanan ve ulemayı nümayiş alanında isyancılara katılmaya çağıran mesajın dağıtılmasının, ulemanın Topkapı'dan bırakılması ile çakışması isyancıların elini güçlendirdi. Kararsız ve isteksiz olanları teşvik etmek üzere mesaja, aksi takdirde Et Meydanı'na zor kullanılarak getirilecek olmalarının yanı sıra evlerinin de yağmalanacağını belirten bir madde de eklenmişti.[66]

20 Temmuz Cuma günü, yani cebeci ayaklanmasının başlamasından dört gün sonra, ulema, mollalar ve meşayih, yeniçerilerin alay camisi olan Orta Cami'de silahlı birliklere katıldı. Kimileri, saraydan serbest bırakılmalarının ardından nümayiş alanına gönüllü olarak gelmişti.[67] Bununla birlikte, büyük çoğunluk asile-

---

64 Ayaklanmanın başlamasından üç ay önce görevdeki sadrazam Rami Mehmed'in birliklerin yoklamalarının alınması ve kaydedilmeleri için son bir değerlendirme çabası içine girdiğini görüyoruz. Kuzey Afrika dışındaki askerlerin sayısı 292.947, bunlar için ödenen maaş ve yapılan harcamaların toplamı ise 25.893 kese akçe olarak tahmin ediliyordu. Silahdar, *Nusretname*, II, 113/283b. Terhis emri Amcazade Hüseyin (1697-1702) döneminde verildi. Anonim Tarih, Berlin Diez A quarto/75, 237a birliklerin terhis edilmesinin isyanın nedenlerinden biri olduğunu iddia eden tek kaynaktır.

65 Abdullah, raporunu rikâba 19 Temmuz 1703 Perşembe günü gönderdi ve rapor Edirne'ye 22 Temmuz'da ulaştı. Defterdar, *Zübdet*, 421b ve Silahdar, *Nusretname*, II, 150/286b. Cebecilerin maaşları meselesi ve isyanın güç kullanılarak bastırılması için verilen nihai emirlerle ilgili Saray ile Abdullah arasındaki yazışma için bkz. Viyana: Österreichische Nationalbibliothek, Mss. H.O. 179 (I. cilt) ve A. F. 159 (II.cilt), "Münşeat-i Rami Mehmed" (bundan böyle Rami Mehmed, "Münşeat") 133a-b ve 204a-b.

66 Silahdar, *Nusretname*, II, 150/286b.

67 Defterdar, *Zübdet*, 421b.

rin "daveti"ni aldıktan sonra ortaya çıktı. Onları ilgilendiren şey, isyanın bu noktasında bile, asilerin amaçları ve davranışlarıymış gibi görünmektedir. Ulemanın zihniyetine göre alınan kararların ve atılan adımların şeriat hukukuna uygunluğu en önemli[68] mevzuydu.

İsyancılar, özellikle Feyzullah ve avanesinin azledilmesi ve Saray'ın İstanbul'a geri getirilmesi gibi hedefleri, yani adalet istekleri ulemanınkilerden çok farklı olmadığından, onlara her aşamada şeriata uygunluğun gözetileceği hususunda güvence verdiler. Bu noktadan sonra iki tema ulemanın, askerlerin ve İstanbul tüccarlarıyla halkının temsilcilerinin hareketlerini belirledi: İttifakın çeşitli öğelerinin şeriata uygun davranmak konusundaki samimiyeti ve isyana dönüşen ayaklanmanın hemen bir *hurûc ala's-sultan*'a (sultana bağlılıktan çekilme) dönüşüp dönüşmeyeceği.

Bu iki temanın ilk ifadesi, ayaklanmayı takip eden ilk Cuma günü eş zamanlı olarak ortaya çıktı. Bu gün, genel olarak Müslümanlar için toplu ibadetin yapıldığı ve hutbenin de kritik bir öğe olduğu özel bir gündü. Dualar, Müslüman cemaatin imamı ve egemeni, yani müminlerin lideri, imanın koruyucusu ve hem adaletin hem de şeriatın savunucusu olan mevcut hükümdar adına okunurdu.[69] Bu nedenle, Cuma namazı hükümdara bağlılık ve sadakatin yinelenmesi için bir fırsat görevi görürdü.

Fakat Meydan'da toplananlar arasında bir ikilik ortaya çıktı. Bazıları hükümetin davranışının o gün toplu namaz kılmaya izin vermediğini hissediyordu. Diğerleri ise onları birleştiren şikâyetlerin sultana değil şeyhülislama yönelik olduğunu öne sürerek, tersi bir görüşü savunuyorlardı. Sorun sonunda, orada bulunan ulema arasındaki en önde gelen isim olan ve çok yakın bir zamana kadar Rumeli Kazaskerliği görevini sürdüren Başmakcızade Ali'nin önüne getirildi. Bu âlim de fetvanın geleneksel soyut cevabını tekrarlayarak, Cuma namazı kılmanın zorunlu şartlarından birinin

68 *Ibid.*
69 Silahdar, *Nusretname*, II, 150-51/286b.

sultanın hakkaniyeti, yani adaleti olduğunu söyledi. İsyan bayrağı, mevcut hükümdarın *namus-ı adalet*'in hükümlerini sağlamakta başarısız olduğu varsayımı ile açıldığına göre, nasıl olur da Cuma namazı haklı ve münasip sayılabilirdi?[70]

Hurûc ala's-sultan'a doğru ilk adım böylece atılmıştı. Bu erken aşamada cevabı verilmemiş olan soru, bu ilk adımı derhal mevcut hükümdarın haledilmesi niyetinin ilan edilmesinin mi takip etmesi gerektiği, yoksa meselenin buna yol açacak daha sonraki olaylara bırakılmasının mı doğru olacağı idi. Böylece, o gün Cuma namazı kılınmasına karşı yasal bir onayla desteklenen asilerin konumu, bu ihtilaftaki ılımlılara karşı güçlenmiş oluyordu.

Bu noktada fetvanın yorumlanmasına ihtiyaç vardır. Çağdaş kaynaklarda, bu fetvanın dar mı yoksa kapsamlı mı yorumlanması gerektiği pek de açık değildir. Eğer dar yorumlanacak ise bu, ortada geçici bir emir olduğu, bu nedenle adalet ve hakkaniyet hükümdar tarafından sağlanana kadar namaz kılınmasının geçici olarak yasaklandığı ve buna eşlik eden haftalık hutbenin de askıya alındığı anlamına geliyordu. Bu yorumu takip ederek II. Mustafa'nın yapması gereken yalnızca Feyzullah'ı azletmek ve İstanbul'a geri dönmekti. Diğer yandan, fetvanın daha kapsamlı yorumu ise II. Mustafa görevde kaldığı sürece toplu ibadet yapılmasına karşı sürekli bir emir anlamına geliyordu. Bunun sonu bir hal fetvasına varabilirdi ki, bu askerlerin ve asilerin o anda, en azından açık ve kamusal olarak, kabul etmeye pek de hazır olmadıkları bir yorumdu.

Her iki yorumun da benimsendiğine ve kullanıldığına dair kanıtlar vardır. Yine de isyanın bu erken safhasında asiler, Feyzullah'ın görevinden indirilmesi ve sarayın İstanbul'a dönmesi şeklinde ilan ettikleri niyetleri ile uyumlu olarak, ikinci seçeneği tercih etmediler. Bu alternatif seçenek, gelecekte kullanılmak üzere saklı tutuldu.

---

70 *Ibid.*

Fetva ile murad edilen sonuçlar ne olursa olsun, yalnızca yayınlanması bile isyanın gelişmesi açısından belirleyici öneme sahipti. Bu noktaya kadar itirazlar mevcut hükümetin belirli görevlilerinin yolsuzluk ve hak ihlallerine karşı tek yönlü bir görünüm arz ediyordu. Hukuki görüş, iki amaca hizmet etti. İsyana en fazla ihtiyaç duyduğu şey olan meşruiyeti sağladı ve askeri unsurlarla ulema arasındaki birliği sağlama aldı. Artık isyana katılanlar, kararsız kalan unsurların bağlılıklarını talep edebilirler ve sonuç olarak onları yönetebilirlerdi.[71]

Çağdaş Osmanlı kaynaklarının isyana dair anlatımlarının tümünde tutarlı olarak görülmekle birlikte, tuhaf olan bir özellik açıklanmaya muhtaçtır. Bu noktaya kadar, isyan tüm Osmanlı çağdaş kaynakları tarafından kendiliğinden, anonim ve önderliksiz olarak tasvir edilir, özellikle de Cuma namazının kılınıp kılınmayacağı ile ilgili olarak hukuki bir görüş alınma çabaları ile ilgili olarak. Fakat muhaliflerin tepkilerini oraya koyarken en azından hukuki bir zemine sahip olduklarını belirten fetva bir kez verildikten sonra, önderler açık bir şekilde ortaya çıkmaya başladılar. Bu noktaya kadar İstanbul'daki durumun gündelik hayatı bozmakla tehdit eden bir kargaşa ve kaos ortamına doğru kötüleşmeye başladığı açıktır. Bu nedenle, görünürde, iç savaşın şerrinden kaçınmak için sorumlu bir önderliğin ortaya çıkması gerekiyordu. Gerçekte ise, bu aşamada alternatif bir otorite şekilleniyordu. Burası Osmanlı siyasal yapısındaki gerçek ayrışmanın hissedilebileceği yerdir. Bu yapıda bir ayrışma tehdidinin doğmasının, isyanın gidişatını tehlikeye atacağı ve ittifak halindeki çeşitli grupların belirli hedef ve amaçlarını alt üst edeceği açıktır.

71 İsyana katılma konusunda en isteksiz olan askeri unsurlar, saray muhafızları olan bostancılardı. Bostancı kumandanının daha önce kaymakam Abdullah tarafından Eyüp Camii'nin bayrağını getirmek üzere görevlendirildiği hatırlanırsa, bostancıların asilerin saflarına katılmalarının taşıdığı büyük önem anlaşılabilir. Bostancıbaşının sahip olduğu sancağın askeri birliklerin isyana katılmalarını sağlamak için taşıdığı sembolik değerden dolayı, isyanın önderleri açısından bostancıların ve kumandanlarının asilerin tarafına çekilmesi çok büyük önem taşıyordu. Silahdar, *Nusretname*, II, 153/287a.

Bu gözlemler, kısmen önder olarak ortaya çıkan insanlardan, onların davranış örüntülerinden ve bu noktadan sonra uygulamaya koydukları politikalardan doğmuştur. Uygulamada, mevcut hükümet karşısında alınan önlemlerin hepsinde temkinlilik ve ölçülülük öne çıkmaktadır. Bu nedenle, eski bir kul kahyası (yeniçerilerin temsilci olarak seçtikleri ağa) olan Çalık Ahmed Ağa, yeniçeri ağası olma isteğine karşın temkinli bir şekilde Edirne hükümetinden kopmaktan çekinmişti.[72] Bunun yerine, o an için hevesine gem vurmuş ve düşürülmüş olan Murtaza'nın yerine seğmen başılık görevini almakla yetinmişti. Yeniçeri ağası görevini üstlenmekten kaçınarak Çalık Ahmed, o durumda isyanın önderliğinin iktidarı kullanmakta isteksiz olduğunu göstermişti.

Aynı liderlik, her ne kadar ilmiye teşkilatının en yüksek makamlarına atanacak ulemanın seçimi konusunda daha az kısıtlanmış olsa da, II. Mustafa'nın otoritesi tehlike altında değilmiş gibi davranmaya yine de devam etti. Onlara göre, II. Mustafa, eninde sonunda, Feyzullah'ı ve dini bürokrasideki çevresini azledecek ve onların yerine kendi adaylarının getirilmesini onaylayacaktı.

Cuma namazının kılınabileceği yönünde henüz yeni bir fetva vermiş olan âlim Başmakcızade Ali Efendi, Feyzullah'ın yerine müftü olarak gelecekti.[73] Söz konusu Ali Efendi, bir zamanlar, II. Mustafa'nın babası IV. Mehmed'in 1687'de tahttan indirilmesinde diğer ulema ile birlikte katkısı olan Ebusaidzade Feyzullah Efendi'nin himayesindeydi.[74] Yıldızı 1690'da parlamaya başlamış fakat 1695'te hızla düşmüştü.[75] Amcazade Hüseyin'in sadaretinin

72 Silahdar, *Nusretname*, II, 151/286b.

73 Kısa bir biyografi için bkz. Ms. Vienna H. O. 126, II, 167b-168b.

74 Silahdar, *Tarih*, II, 295-98; ve 565-69 onu Köprülüzade Fazıl Mustafa'nın, kendisini sadrazama danışılmadan hasta sultan II. Süleyman'ın tahttan indirilmesine dönük komplo hakkında uyaran bir müttefiki olarak gösterir. Raşid, *Tarih*, II; 283 ve Defterdar, *Zübdet*, 276b ve Silahdar, *Nusretname*, II, 31.

75 İlkin naḳib (1690) sonra Rumeli kazaskeri (1693'e kadar) oldu. Silahdar, *Tarih*, II, 510 ve 735.

sonraki döneminde kimi önemli makamları elinde tutmak üzere sahneye çıktığında yeniden güç kazanmıştı.[76]

Tüm göstergeler, Ali Efendi ile sultan arasında herhangi bir yakınlık olmadığı yönündedir. Öyle görünüyor ki bu âlim, Köprülü ittifakına ve yönetim tarzına daha yakındı ve bu nedenle, II Mustafa'nın tahta çıkışının ardından yerleştirmeye çalıştığı yeni tarza muhalifti. Ali Efendi'nin, Köprülü Amcazade Hüseyin'in II. Mustafa'yı tahttan indirme girişimine de dâhil olduğuna işaret eden göstergeler vardır.[77]

İsyancıların Rumeli kazaskerliği için tercihleri, Nisan 1693'de İstanbul kadısı olarak görev yapmış, her ne kadar makama kendisi hiç gitmese de beş yıl sonra Anadolu payesine erişmiş olan Tevki'i-zade Mehmed Efendi idi.[78] Mehmed Efendi'nin seçilmesi Ali Efendi'nin müftülüğe getirilmesinin tersi bir örüntüyü yansıtır. Ali Efendi Köprülüye karşı duydukları antipati nedeniyle ne IV. Mehmed'e ne de oğlu II. Mustafaya yakınlık duyarken; Mehmed Efendi 1690-91'de, haledilmiş olan IV. Mehmed'i ve oğullarını, tahtın içlerinden birine iade edilmesi yönündeki girişimlerinde desteklemişti. Bir zamanlar Kara Mustafa'ya[79] imam olarak hizmet vermiş olan molla, IV. Mehmed'in davasını savunduğu için sürgüne gönderilmişti.[80]

Fakat II. Mustafa'nın tahta çıkışı da onun için hayırlı olamamıştı. Yeni hükümdar onun, eski sultan için verdiği sonuçsuz kalmış olan desteği göz ardı etmiş ve hükümdarlığı boyunca Mehmed Efendi ilmiye sınıfının yüksek bürokrasisinin kıyısında kalmıştı.[81]

76 1700-1701. Silahdar, *Nusretname*, II, 43, 92/271b, 278a.

77 Başmakcızade Ali, sadrazamın yeğeni Kıblelizade Ali Bey'in yönetimde gerçekleşeceğini sezdiği değişiklik hakkında ağzını aramak üzere sultanın kardeşi Şehzade Ahmed (III. Ahmed) ile iletişime geçme çabasına kendisini de bulaştırmasından iki hafta sonra, Rumeli kazaskerliğinden azledilmişti. Silahdar, *Nusretname*, II, 92/278a.

78 Kısa biyografi için bkz Ms. Vienna H. O. 126, II, 153a-b.

79 Şefik, Şefikname, 198.

80 Silahdar, *Tarih*, II, 565-69.

81 1693 yılında, sadece beş aylığına İstanbul kadısı olarak görev yaptı. Silidar, *Tarih*, II, 697 ve Ms. Vienna H. O. 126, II, 153a-b.

Mehmed Efendi, II. Mustafa'nın saltanatı süresince ve özellikle de Feyzullah dümendeyken kendi konumunu güçlendirmek için çok az şansa sahip olduğu sonucuna varmış ve bu nedenle, sonunda Temmuz 1703'te Mustafa ve yönetimine karşı yapılan meydan okumaya katılmaya karar vermiş olmalıdır.[82]

İlmiye teşkilatının söz konusu iki yüksek makamının nasıl doldurulacağı konusunda isyancıların tercihleri arasında yukarıda yapılan karşılaştırmadan elde edilen sonuç öğreticidir. Bu sonuç, Osmanlı toplumundaki tüm diğer "profesyonel" gruplar gibi, ilmiye üyelerinin de tutarlı ya da monolitik bir biçimde hareket etmediklerini gösterir. Tevki'i-zade Mehmed Efendi'nin durumunda, aslında ilmiyenin, dolayısıyla da devletin çıkarları olarak da değerlendirdiği kendi çıkarlarına uygun olduğuna inandığı zaman "bağlılığını" değiştirebilen bir âlimle karşı karşıyayız. Daha sonra Başmakcızade Ali'nin de tutumunu ve bağlılıklarını değiştireceğini, isyancıların davasından ayrılacağını ve kendisine kısa bir süre önce isyancılar tarafından tevcih edilmiş olan müftülük görevinden istifa ederek tarafsız bir konuma geçemeye karar vereceğini göreceğiz.[83]

Anadolu kazaskerliği ve nakiblik görevleri için isyancıların uygun gördükleri isimler, hiyerarşi içinde yükselip, önemli ilmiye makamlarına atanmayı beklemelerine rağmen, Feyzullah Efendi tarafından engellenmiş olan Yahya Efendi[84] ve İbrahim Efendi[85] idi. İbrahim Efendi isyancılar tarafından nikabet makamına getirilmeden önce biri II. Mustafa'nın tahta çıkışından evvel, 1694'te

82 Anonim Tarih, Berlin Diez A qoarto 5, 4a-b alim Tevfikzade Mehmed'in yüksek saygınlık ve prestijinin bir göstergesi olarak başlangıçta isyancılar tarafından sağmen başı Murtaza'ya arabuluculuk etmek üzere davet edildiğini bildirir. Mehmed Efendi'nin isyancılar tarafından Rumeli Kazaskerliği'ne uygun görülmesi hem Silahdar, *Nusretname*, II, 151-52'de hem de Anonim Tarih, Berlin Diez quarto 5, 16a-b'de ayrıntılı olarak verilmiştir.

83 Silahdar, *Nusretname*, II, 157-58/288a. Ali Efendi açıkçası, kendisini isyancıların örtülü niyetleriyle açıktan ilişkilendirmek istemiyordu. Böyle bir ilişkilenmenin gelecekteki kariyeri açısından doğuracağı sonuçlardan korkmuş olması muhtemeldir.

84 Kısa biyografi için bkz. Ms. Vienna H. O. 126, II, 184a-b.

85 Kısa biyografi için bkz. Ms. Vienna H. O. 126, II, 161a-b.

Selânik'te ve diğeri de 1699-1700'de Şam'da olmak üzere iki defa kadılık yapmıştı.[86] Yahya Efendi ise, 1697-98 yıllarında İstanbul kadısı olarak görev yapmış[87] ve bundan sonra isyana kadar hiçbir göreve atanmadan beklemişti. Sırasıyla atmış altı ve atmış dört yaşlarında olan İbrahim ve Yahya Efendiler, II. Mustafa döneminde yüksek makamlara yalnızca nadiren atanmış olmalarına bakarak, hor görüldüklerini hissetmiş olmalıdırlar. İbrahim'in kişisel geçmişi çok iyi bilinmese de Yahya, önde gelen siyasi bir ulema ailesinden geliyordu. Hem dedesi Abdurrahim Efendi, hem de babası Mehmed Efendi, sultanların (1648'de İbrahim'in ve 1687'de IV. Mehmed'in) tahttan indirilmesinde rol oynamışlardı.[88-89]

86 *Ibid.*, ve Silahdar, *Nusretname*, III, 157-58/286a.

87 Silahdar, *Nusretname*, I, 246, 336/247a, 260a.

88 Şefik, Şefikname, 115-16.

89 Bu dönemin en etkin ulema üyelerinden biri, IV. Mehmed'in saray hekimi Halebli Salih Efendi'nin oğlu, Hekimbaşızade Yahya Efendi idi. Silahdar açık bir şekilde Yahya Efendi'yi sadrazam İsmail'in Ekim 1688'de azledilmesiyle ilişkilendirir. Silahdar, *Tarih*, II, 359. Bir yıldan daha kısa bir süre sonra, Eylül 1689'da Niş'in düşmesinin ardından sadrazam Bekri Mustafa ile gerçekleşen hayati tartışmalarda etkin bir rol oynadığı anlatılır. Silahdar, *Tarih*, II, 475. Yeniçeri Ağası Koca Mahmud'un ulemanın kaybedilen toprakların geri alınması amacıyla sayılarını ve prestijlerini arttırmak için askeri birliklere katılması yönündeki tavsiyesi üzerine Yahya Efendi ona Osmanlı siyasi-yapısının dört taifeye dayanan "temel" bölünmesi (köylüler, tüccarlar, askerler ve ulema) ve bunların önceden belirlenmiş işlevleri üzerine ders vermişti. (Askeri taifeye şunu anımsatıyordu: "Sizin işiniz İslam toprakları üzerinde yaşayan insaları korumak ve kollamak ve İslam topraklarını işgal eden düşmanı püskürtmektir." Ulemaya ise şöyle sesleniyordu: "Biz, Allah'ın kullarını çiğneyenleri engellemek ve men etmek ve Allah'ın emirlerine karşı gelenlere karşı şeriatın gerektirdikleri ile uyumlu olarak onların haklarını korumak üzere ahkâm-ı şer'i nebevî'yi uygulamak ve kolaylaştırmak olan görevimize bağlıyız!") Sadrazam, her ne kadar Yahya Efendi ile katı toplumsal katmanlaşma ve çeşitli bileşenlerin işlevlerin tanımlanması hususunda hemfikir olduğu belirtilse de, "başkalarının yanı sıra Yahya Efendi'ye de kendisini görevden azletmek üzere bir komplo kuruyor olabilecekleri korkusuyla şüpheli yaklaşmayı sürdürmüştür." Defterdar *Zübdet*, 173b-174a ve Raşid, *Tarih*, II, 90-92. Yahya Efendi'nin bir aydan kısa bir süre sonra (Ekim 1689'da) sadrazamın azledilmesinde rol aldığı belirtilir. Defterdar, *Zübdet*, 177b. Aynı yıl içinde, daha sonra, aynı Yahya'nın Köprülüzade Mustafa'nın Darüssaadet ağası Mustafa ile olan ihtilafında ilkinin tarafını tuttuğu ve sultanı ağanın azledilmesi konusunda ikna etmekte başarılı olduğu söylenir. Raşid, *Tarih*, II, 116-18. Köprülülerle olan ortaklığı, Fazıl Mustafa'yı, rakiplerinin hasta olan II. Süleyman'ın yerine geçmek üzere sadrazamın adayını bertaraf edip kendi adaylarını geçirmek için bir komplo hazırladıkları konusunda uyarmasıyla daha açık bir şekilde ortaya çıkar. Silahdar, *Tarih*, II, 565-69. Fazıl Mustafa'nın Slankamen'deki düşüşünün

Asilerin yüksek ilmiye makamları için seçtikleri isimler açıklandığında, İstanbul'daki hükümet içinde hala boş olan bir yüksek makam daha kalmıştı. Kaymakam Abdullah'ın seğmen başı Murtaza'nın öldürüldüğünü duyar duymaz şehirden kaçtığı anımsanacaktır. İsyancılar, Edirne hükümetinin egemenliğini temellük etmeme ilkelerine uygun olarak, bu aşamada Abdullah için yalnızca bir vekil atadılar. Tercihleri aynı zamanda Kavanoz olarak da bilinen Sohrablı Ahmed Paşa idi. Sonradan İslam'a geçmiş bir Rus kökenli olan Paşa'nın kariyeri, on yedinci yüzyıldaki pek çok Osmanlı yüksek görevlisi için tipik bir örnekti. Silahdar Hüseyin Paşa'nın[90] (ö. 1687) kapısında kul olarak hizmet ettikten

---

ardından, Yahya Efendi bir kez daha yeni atanmış sadrazam Kadı Ali'ye tavsiyede bulunurken görülür. Fakat bu kez, tavsiyeleri memnunlukla karşılanmamış ve Yahya görevinden uzaklaştırılmıştır. Defterdar *Zübdet*, 216a ve Raşid, *Tarih*, II, 166-68. Açıkça dile getirdiği görüşleri ve cüreti ona yüksek görevlilerin ne beğenisini ne de sevgisini kazandırabilmiştir. II. Mustafa'nın cülusunda Yahya Efendi gerçekler karşısındaki benzersiz açık sözlülüğü ve cüreti ("beynel emsal kelam-i hakk tefevvühünde ... meşhur ve bu güne cesaretlerinden naşi ... ba'is-i tenafür-i tab'-i hümayun") nedeniyle görevden alınmıştır. (Defrerdar, *Zübdet*, 277a-b). Kendisinden memeleketi Halep'ten ayrılmaması istenmiştir. Mühimme Defteri 105, 58. II Mustafa'nın saltanatının başlarında sürgünden geri çağırılmışsa da, Yahya siyasi "entrikalar"dan vazgeçmemiştir. 1702 Nisanı'nda Amcazade Hüseyin'in yeğeni Kıblelizade Ali Bey ile birlikte görülmekle suçlanmıştır. Kıblelizade Ali Beyi, II. Mustafa'nın yerine geçmesi konusunda ağzını aramak amacıyla veliaht şehzade Ahmed'e ulaşmaya çalışılarak işlenen utanç verici suça karışmış olması nedeniyle saraydan henüz sürülmüştür. Yahya, bir kez daha sürgün olarak Halep'e dönmüştür. Anonim Tarih, Berlin Diez A quarto 175, 294a. Asilerin müftüsü İmam Mehmed'in III. Ahmed tarafından atamasının onaylanmasının ardından yaptığı ilk işlerden biri, Yahya'yı sürgünden geri çağırmak olmuştur. Anonim Tarih, Berlin Diez A quarto 75, 276a. L. V. Thomas, Yahya, Rami (Mehmed) ve (Amcazade) Hüseyin'in "Elmas Mehmed'e (II. Mustafa'nın ihtimamla seçilmiş sadrazamı) karşı muhalefette birleştikleri"ni iddia eder; fakat bu ittifaka dair iddiasını destekleyecek hiçbir kanıt ortaya koymaz. *Naima*, 54, not 47.

90 Aynı zamanda Kız Hüseyin olarak da bilinen Hüseyin Paşa, 1616'da Hersek'te İstolice ya da İstoliz'de (bugünkü Stolac) Boşnak kökenli olarak doğmuştu, yani bir Hıristiyan dönmesiydi. Gençliğinde Edirne'deki eski imparatorluk sarayındaki gılman birliklerine katıldı. Sarayın iç hizmetinde kırk yıla yakın bir süre görev yaptıktan sonra esas olarak doğu eyaletlerinde gerçekleşecek bir dizi taşra görevinin takip edeceği Halep valiliğine terfi ettirildi. Paşa unvanına sahip bir de oğlu vardı. Vali olarak çeşitli görevlendirilmeleri ve daha önemli faaliyetleri ile ilgili kayıtlar için bkz. Silahdar, *Tarih*, I, 391, 556, 559, 561, 622, 636, 760 ve II, 5, 114, 217, 241, 248, 265. Kısa biyografiler için bkz. Silahdar, *Tarih*, II, 293-94 ve Süreyya, *Sicil*, II, 197.

sonra, sultanın sarayında en az dokuz yıl boyunca iç hizmete alınmıştı.[91]

Sohrablı Ahmed, Aralık 1687'de, vezir rütbesi verilerek Basra eyaleti valiliğine atandı.[92] İlerleyen yıllarda birkaç valiliğe daha atandıktan sonra,[93]1695 yılında Diyar Bekir valiliği görevinden azledildi ve II. Mustafa'nın askeri seferi için gereken birlikleri sağlayamadığı gerekçesiyle vezir rütbesi geri alındı.[94] Devlet hizmetine ancak, kayınbiraderi Amcazade Hüseyin'in sadrazamlığı döneminde geri dönebildi.[95] Ahmed, Hüseyin'in kız kardeşi ile kızın ağabeyinin değil babasının rızası ile evlenmişti.[96]

Teknik olarak saraya bağlanmış olmasa da Ahmed, kendi kaderini ülkedeki en güçlü kapınınkine bağlamıştı. Hem talihi hem de talihsizliği Köprülülerinkilere bağlı olacaktı. Bir Köprülü sadrazamlık yaparken kazanç getiren görevlere atanacak, fakat onun ayrılması ile bu görevleri kaybedecekti.[97] Kayınbiraderinin sadrazamlığının son yılında, Ahmed prestijli, fakat artık esas olarak teşrifatla ilgili bir görev haline gelmiş olan nişancılık[98] makamına yükselmeyi başardı, fakat Hüseyin 1702 yılında sadaretten istifa ettiğinde bu görevden alındı. (Tipik olarak, bu noktadan itibaren Kavanoz ya da Nişancı Ahmed olarak anılmaya başlandı.)

Çağdaş Osmanlı gözlemcilerinin çoğu, Ahmed Paşa'nın kariyerinin belirli ayrıntıları üzerinde hemfikir olsa da, hiçbiri,

91 Süreyya, *Sicil*, I, 235.

92 Silahdar, *Tarih*, II, 308. Defterdar, *Zübdet*, 139b Enderun hazinesine Basra makamı için 150 kese akçe, ve tuğ-ı hümayun (paşalık rütbesi) için de 45 kese akçe olmak üzere toplam 195 keselik bir câ'ize (hediye) ödediğini belirtir.

93 Beş valilik. Silahdar, *Tarih*, II, 350, 553, 605, 792.

94 Silahdar, *Nusretname*, I, 45/219b ve Mühimme Defteri 106, 195.

95 Silahdar, *Nusretname*, I, 302/255a.

96 Hüseyin'in babası 28 Ağustos 1687'de öldü. Sadrazamın eniştesi hakkında, "peder-i merhum bizim Ayşeyi şu herife vermiş benim rızam yok idi" dediği belirtilir. Çağdaşlarının hakkındaki görüşleri ile ilgili olarak bkz. Anonim Tarih, Berlin Diez quarto 75, 282a-284b.

97 Silahdar, *Nusretname*, II, 9, 25, 90-92, 267a, 269b, 277b-278a.

98 Silahdar, *Nusretname*, II, 119/281b-282a. Nişancılık makamının statüsündeki düşüş için bkz. Abou-El-Haj, *Karlowitz and Reisülküttab*, 31-33 ve 55-56'de 39-42. notlar.

Köprülülerin damadının isyancıların kaymakamlık önerisini kabul etmesi ve böylece hem kendisini hem de Köprülüleri isyancıların davasıyla ilişkilendirmesi karşısında şaşırmış gözükmemektedir.[99] Bu gözlemcilerin hiçbiri, arkasında yatan nedenin neden olduğunu açıklamaya çalışmasa da, ilerleyen sayfalarda Nişancı Ahmed'in yükselişinin aslında, isyancıların hızlı bir şekilde oluşturmaya çalıştıkları alternatif yönetim için yaptıkları görevlendirmelerde çeşitli mevkiler için pek çok Köprülü sempatizanını ve yakınını tercih ettikleri bir örüntünün parçası olduğunu göreceğiz. Şimdilik yalnızca kimi gözlemlerimize değinmekle yetineceğiz:

İsyancı yönetimin başında bu Köprülü mahmisinin görünmesi, ittifaka o ana kadar uykuda olan yeni bir unsurun açıkça dahil olduğunu gösterir. İsyanın daha da genişlemesi ile Köprülüler döneminde görev yapmış daha fazla ismin açıkça isyanla kendilerini ilişkilendirmeye başladıklarını görürüz. Kendisi de bir Köprülü olan Abdullah Paşa'nın bir Köprülü mahmisi ile değiştirilmesinin ironisi dikkatimizden kaçmamalıdır. Abdullah, Feyzullah'ın damadıydı ve tüm göstergeler bu ilişkinin Abdullah'a zorla dayatıldığını göstermektedir. Şimdilik, Feyzullah'ın Köprülü ailesi üzerinde geniş Köprülü vakıfları üzerindeki nezareti vasıtasıyla kısmi bir denetim kurduğunu söylemek yeterli olacaktır.[100]

Bu çalışmanın en önemli tezlerinden biri, Köprülülerin on yedinci yüzyılın ortasında ortaya çıkan ve devletin yönetilmesinde Osmanlı hanedanı ile rekabet eden bir unsur, bir 'siyasi alt-yapı' olduklarıdır. Bununla birlikte, daha sonra Köprülü ailesi üyelerinin ve sempatizanlarının mevcut hükümete de hizmet verebildiklerini göstereceğiz. Bu eğilim, bu çalışmada geliştirilen bir başka

99 Anonim Tarih, Berlin Diez quarto 75, 282a, isyanın çıkması ve kaymakam Abdullah'ın kaçması ile şehirde hiçbir sorumlu vezirin kalmadığını iddia eder. Zorunluluk yüzünden Ahmed Paşa emekliliğinden geri getirilip kaymakam yapılmıştır. İsyanın erken aşamalarında onun için "memnun olmayıp" "havfa (korkuya) tabi'" tabirleri kullanılır.

100 Feyzullah'ın Köprülü evkafı üzerindeki nezaretinden Mühimme Defteri 106, 243'te bahsedilir. Feyzullah müftü olarak 1697-98 itibariyle 100'den fazla vakıfın nezaretine sahiptir. Bu vakıflara ait bir liste Maliye Defteri 6006, 8b-9a'da verilmiştir.

tezi de aydınlatmaktadır: İsyan, elitler arası (*inter-elite*) bir ihtilaf olduğu kadar elit içi (*intra-elite*) bir ihtilaftır da. İsyanın dinamikleri, sıkı bir şekilde bir arada duran sınıflar arasındaki bir çatışmaya değil, aslında Osmanlı toplumunun tüm unsurlarının saflarından gelen taraflar arasındaki bir çatışmaya işaret eder.

İsyan, haberler payitahttan dışarıya doğru yayıldıkça, hoşnutsuzluk içinde olanları geniş kitleler halinde kendisine çekmiştir. Aşağıda adı geçen insanların her birisi, yüksek bir görevliye ya da mevcut hükümetin belirli bir siyasetine karşı çok belirgin bir hoşnutsuzluk içindeymiş gibi gözükmektedir.

Bir tımarlı sipahi olan Karakaş Mustafa Ağa[101], Feyzullah Efendi'nin telhisçisi Belinli Mehmed Ağa[102] marifetiyle geçiminden olmuştu. Mağdur Karakaş, durumu protesto etmek için Edirne'ye geldiğinde öylesine tehditlerle bezdirilmişti ki, ezilmiş bir şekilde Üsküdar'a yerleşmek üzere geri döndü. Vaktinin gelmesini beklerken isyan patladı ve Karakaş isyanda Feyzullah'dan öcünü alabilmek için bir fırsat gördü. Bu Mustafa daha sonra isyan boyunca düzeni sağlamak ve korumak göreviyle onurlandırılacaktır.[103]

Bu aşamada isyana pek tanınmayan iki kişi daha katılmıştır:[104] Ladikli Deli Emir Mustafa olarak da bilinen Mustafa Efendi[105] ve Büyük Çekmece'de yaşayan bir yeniçeri olan ve Durcan olarak da tanınan Ahmed Ağa. Çağdaş kaynakların isyancıların tarafını tutan tanınmış isimlerden oluşan uzun ve etkileyici listeye bu isimleri

101 Silahdar, *Nusretname*, II, 153-54/287a.

102 *Ibid.* Anonim Tarih, Berlin Diez A quarto 75, 236a-b onun isyanın nedenlerinden biri olduğunu belirtir. Adana'da kendisine 80 kese akçelik bir gelir getiren bir malikaneye sahip olduğu düşünülmektedir.

103 Defterdar, *Zübdet*, 422b Karakaş Mustafa'yı örgütleme konusunda yeteneğe sahip gözüpek bir kişi olarak nitelendirir.

104 *Ibid.*, Yekçeşm Yusuf, Musili, Çelebi Mehmed ve Selim'in adlarını da ekleyen tek kaynaktır. Silahdar, *Nusretname*, II, 154/287a.

105 İsyandan sonra III. Ahmed'in İmam-ı Sultani'si olarak atanacak olan Mustafa Efendi, daha sonra yeni hükümdarın emri üzerine idam edilen ulemadan biri olacaktı. Anonim Tarih, Berlin Diez A quart 75, 296a-b ve Silahdar, *Nusretname*, II, 209-10/296a. Daha erken bir kaynak tarafından seyyidlerin *baş u buğ*'u olarak adlandırılmakta ve Meydan-ı Lehm'de (Et Meydanı) isyancıların davası için 2.000 ulemanın toplanmasından sorumlu tutulmaktadır. Anonim Tarih, Berlin Diez A quarto 75, 240a-b.

neden ekledikleri pek de açık değildir. Belki de sıradan insanların da içten içe besliyor olabileceği hırsları ve Osmanlı toplumundaki bu "ayak takımının" kamusal yarar gözetmeden kendi kişisel tutkularını tatmin etmek için sıkıntılı zamanları nasıl fırsat bildiklerini göstermek içindir.[106]

Ya da belki, isyancıların zalimce davranışları için suçlayacak birilerini bulmak amaçlanmıştır. Belki de bu kaynaklar, elitlerin isyana katılmasını, Osmanlı toplumuna zor fakat kaçınılmaz bir geçiş sürecinde rehberlik edecek ve onu dizginleyecek tek unsur olmaları ile haklı çıkarmaya çalışmaktadır.[107] Vakanüvisler mali açıdan Osmanlı toplumunun elitleri tarafından desteklendiklerinden, yüksek "sınıflar"ın davasını savunmaya çalışma nedenleri hayli anlaşılır olmalıdır.

Hiçbir açıklama yapılmadan ya da gerekçe gösterilmeden düzenli ordunun deneyimli iki orta rütbeli subayının ismi de isyancıların arasında sayılmaktadır. Bunlar çeşitli zamanlarda seğmen başı görevini yerine getiren Yekçeşm Deli Musili Ağa,[108] ve daha önce zağarcı başılık, kul kâhyalığı ve seğmen başılık görevlerinde bulunan Çelebi Mehmed Ağa'dır.[109] En azından bir vakanüvis, isyanın gidişatında hayati ve kalıcı bir rol oynayabilecek, düzenli silahlı kuvvetlerin orta ve üst rütbeli muvazzaf ve sabık subaylarından oluşan sorumlu bir isyancı önderliğinin geliştiğini açıkça gösterir.

---

106 Çağdaş gözlemciler bu tanınmayan isimlere, özellikle de ordudan gelenlere, dudak bükerek ve küçümseyerek bakarlar.

107 Vakanüvislerin mali açıdan Osmanlı toplumunun elitleri tarafından desteklendikleri gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, neden bu toplumun daha yüksek "sınıfları"nın davasını savunmaya çalışacaklarını anlamak kolaydır. Örneğin, Mustafa Naima Efendi... İlk hamisi, vakayinamesinin ilk önsözünü adına ithaf ettiği Amcazade Hüseyin'dir. Sadrazamın vefatının ardından Naima, aynı çalışmanın ikinci önsözünü adına ithaf ettiği Moralı Hasan'a intisap etmiştir. Thomas, *Naima*, 31-34, 42-48.

108 İlk kez Ekim 1693'de, Silahdar, *Tarih*, II, 735; ikinci kez Mayıs 1695'te, Silahdar, *Nusretname*, I, 30/217b ve üçüncü kez 1701-02'de, Silahdar, *Nusretname*, II, 89/272a. Defterdar, *Zübdet*, 422b Musili'nin isyana hayli erken bir evrede katıldığını öne sürer. Kısa biyografi için bkz. Süreyya, *Sicil*, IV, 498.

109 Kısa biyografi için bkz. Süreyya, *Sicil*, IV, 209.

Bu sırada iki aşamalı bir stratejinin ilk ayağı tamamlanmıştır. Görünüşte, isyancılar mevcut hükümette görevli yöneticilerle aralarında ihtilafa yol açan hayli spesifik tartışma başlıkları bulunan makul insanlardır. Böylece, sultanın isyancıların basit taleplerini kabul etmesi durumunda daha fazla sıkıntının yaşanmayacağı izlenimi verilmektedir.

Fakat aynı zamanda ilmiyeye ve diğer idari görevlere yapılan *de facto* atamalarla alternatif bir otoritenin çekirdeği de oluşmaya başlamıştır. (Daha önce müftü, kaymakam ve seğmen başının yerine yapılan görevlendirmelerden bahsetmiştik.) Bu değişiklikleri hayata geçirenlerin eylemlerinin meşruiyeti ile ilgili akıllarında hiçbir soru işareti bulunmadığı anlaşılıyor. Her ne kadar kamu düzenini sağlamak kisvesi altında faaliyet gösteriyor olsalar da, aslında egemen bir şekilde hareket ediyor ve böylece sultanın harekete geçmek için seçeneklerini kısıtlıyorlardı.

İlk aşama geride bırakılır bırakılmaz, isyancıların toplantılarında sultanın ve hükümetinin meşruiyeti tartışmaya açılacaktı.[110] Fakat elimizde bununla ilgili resmi bir kayıt bulunmuyor. Yalnızca sultana, tahtını ve hükümetini koruması için makul seçenekler sunulmuş gibi gözüküyor.

İsyancıları bekleyen bir sonraki hayati mesele, asgari taleplerin ne olacağı ile ilgiliydi. Mevcut kaynaklarda kaç toplantının yapıldığını ve bunlara kimlerin katıldığı pek de açık değildir. Bununla birlikte, nihayet sultana arzuhal gönderildiğinde, bunun toplantılara katılanlar tarafından dile getirilen tüm meseleleri ya da bunların arkasında yatan gerçek saikleri yansıtmadığı açıktır.

Arzuhal'in hem taslak hem de nihai halinde[111] isyancıların silah bırakmaları için iki koşulun yerine getirilmesi gerektiği belirtiliyordu: Feyzullah'ın ve çevresinin azledilmesiyle sultanın ve sarayın kalıcı bir biçimde İstanbul'a dönmesi. Nihai taslakta hükümetin payitahta dönmesi ve Feyzullah'ın canlı bir biçimde teslim

110 Silahdar, *Nusretname*, II, 154-56/287b.
111 *Ibid.*

edilmesi zorunlu koşullar haline geldi. Nihai taslak üzerinde tartışılırken, ulemanın bir kısmı öncelik sırasını tersine çevirmeye, sarayın İstanbul'a dönmesine daha fazla ağırlık vermeye çalışmıştı. Bunlar etkisiz kılındılar ve nihayetinde arzuhalin sonuna, gönderilmesini takip eden beş gün içinde hem bir cevap verilmesini hem de sarayın İstanbul'a dönmesini talep eden bir muhtıra eklendi.[112] Yüksek ulemanın önemli bir kısmının tam bir özgürlük içinde ve göz dağı verilmeden hareket etmiş olmadığı, mevcut kaynakların tümünde yeterince açık bir biçimde yer alır. Arzuhalin nihai taslağı, şartları ve tonu açısından isyanın daha radikal ve uç unsurlarının düşüncelerini yansıtıyordu.

Arzuhalin günümüze gelebilmiş en tehditkar versiyonu şöyle der: "*Feyzullah Efendi varakamız vusülünde ahz edup kayd u bend ile İstanbula irsal ve padişahlık gerek ise ma'an gelesin ve eğer bir ahar cevabın var ise ona göre bildüresin.*"[113]

Arzuhalin nihai taslağı, 21 Temmuz Cumartesi günü çeşitli muhalif grupların temsilcilerinin önünde yüksek sesle okundu.[114] Nihayetinde üzerinde anlaşmaya varılan, imzalanan ve diğerlerinin yanı sıra ulemayı, ocak subaylarını ve şehrin esnafını temsil eden üç yüz kadar kişi tarafından mühürlenen versiyon buydu.[115] İmzacıların ve temsil ettikleri taifenin sayısı II. Mustafa'yı yalnızca isyancıların aralarındaki birliğin derinliği ile değil, aynı zamanda ittifakın genişliği ve davaya verilen destek ile de etkilemeyi amaç-

112 Bir kopyası Silahdar, *Nusretname*, II, 155/287b.

113 Anonim Tarih, Berlin Diez A quarto 5, fol. 10b. "Bu arzuhalde, sultana olan saygılarını bütünüyle yitirmemişlerdi, Arzuhal halka ve askerlere okunduğunda Büyük Senyör'ün buraya dönmesi talep edildiği ibaresi geçince, hep bir ağızdan talep etmedikleri ihtiyaç duydukları söylenmişti." P.R.O., S.P. 97/21, 136b.

114 Taşçızade Abdullah tarafından, isyancı müftü Ali Efendi, büyük mollalar, meşayih ve müderrislere, ocakların kumandanlarına ve payitahtın ayan ve sadatına okundu. Defterdar, *Zübdet*, 423a. Mezkur Taşçızade Abdullah, Başmakcızade Ali Efendi'nin yerine getirilen İmam Mehmed Efendi'nin bir yakını idi, Anonim Tarih, Berlin Diez A quarto 75, 296a-b. Boşnak kökenliydi. İstanbul'a geldiğinde neredeyse bir yetişkindi. İlmiyenin va'z dalını seçti. Şefik, Şefikname, 151-152. II. Mustafa'nın seferlerinden birisi sırasında o ve bir başka âlim, Himmetzade Abdullah Efendi, sultana katılmak üzere davet edilmişlerdi. *Ibid.*

115 Tasvir, Anonim Tarih, Berlin Diez A, quarto 75, 241a-b'den alıntılanmıştır.

lıyordu. Bu nüanslar arzuhali götürmek üzere seçilen kişilerden bazılarının geçmişleri incelenerek gösterilebilir.

Heyetin en önde gelen üyesi Türk Hasan Efendi idi ve yaşam öyküsüne göz atmak, onun neden bu görev için seçiliğini anlamamıza yardımcı olabilir. Ulema teşkilatına doğum ya da medrese eğitimi gibi alışıldık yollarla girmemiş, ilk olarak eskiden kölelere ayrılan gılman-ı hassada görev yaptığı saray yoluyla dâhil olmuştu.[116] Safranbolu'da Müslüman bir ailede doğan Türk Hasan Efendi, ilmiyeye katılmadan önce kalfa rütbesini kazanmıştı.

Türk Hasan Efendi, 1690 yılının Mayıs ayında, kayın pederi ve eski sultan IV. Mehmed'in imamı olan İbrahim Efendi vasıtasıyla sabık sultan IV. Mehmed'i ya da oğullarından birisini boş kalan tahta geçirmeye sıcak bakan bir hizbe[117] dâhil oldu. Fakat Köprülüzade Mustafa Paşa, II. Ahmed'in sultan olmasını tercih etti ve Hasan, kayınpederi İbrahim ve müttefikleri Kıbrıs'a sürgün edildiler.

Türk Hasan, ancak İbrahim Efendi'nin vefatıyla birlikte serbest bırakıldı.[118] İsyan çıktığında henüz yeni Mısır kadılığı görevini tamamlamış halde atama bekliyordu. Açık bir şekilde IV. Mehmed'in ve oğullarının savunuculuğunu yapmış bir âlimin arzuhali götürecek heyete seçilmesi ile, II. Mustafa'ya isyanın yalnızca kendisinin Osmanlı tahtına çıkmasına karşı çıkanlarla sınırlı olmadığını, fakat bir zamanlar Osmanlı hanedanının bu kolu ile ittifak halinde olanları da kapsadığını göstermek amaçlanmış olmalıdır.

Türk Hasan'ın geçmişinin bir diğer veçhesi de, neden onun seçildiği ile ilgili daha başka gerekçeler sunabilir. Hem Saray'a olan yakınlığı hem de verdiği hizmetler nedeniyle Saray'da iyi tanınan bir kişi olduğundan, Saray'da az tanınan ya da II. Mustafa ve

116 Ms. Vienna, H.O. 126, II, 162a-b ve Şefik, Şefikname, 149.
117 Silahdar, *Tarih*, II, 565-69.
118 Silahdar, *Tarih*, II, 600.

ailesine karşı husumeti bilinen bir kişiye kıyasla sultana daha kolay yaklaşabilirdi.[119]

Arzuhal ile birlikte yollanan heyetin ulemadan gelen bir başka üyesi de Taşçızade Abdullah Efendi idi. II. Mustafa'nın seferleri sırasında va'iz olarak hizmet veren Abdullah Efendi de Saray'da iyi tanınıyordu. Bu nedenle isyancılar onun II. Mustafa tarafından istenmeyen bir kişi olarak değerlendirilmeyeceğini düşündüler.[120]

Arzuhale ilmiyeden imza koyanlardan İsa Efendi de üzerinde durmaya değer bir isimdir. İsa Efendi, Halvetiye tarikatının bir üyesiydi.[121] Feyzullah Efendi'nin de bu tarikatın bir üyesi olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu iki üyenin, yani İsa ve Ömer (bkz. dipnot 121) Efendilerin heyete dâhil edilmelerinin, tarikatın temsilcilerinin müftüden olan hoşnutsuzlukları nedeniyle ondan desteklerini çekmelerinin bir işareti olarak görülebilir midir, sorusu akla gelmektedir. Bu tercih, en azından, Halvetiye tarikatının, Feyzullah'a karşı, muhalif olanların yanında yer aldığına işaret etmektedir; çünkü bir kez İstanbul kanadı II. Mustafa'ya karşı yürüyüşe geçtiğinde, Halvetiye'nin en saygın üyelerinden olan ve IV. Mehmed'in av tutkusunu açıkça eleştiren Himmetzade Abdullah Efendi[122] onlarla birlikte hareket etmiştir.[123]

Heyette temsil edilen diğer "sınıflar"dan askeri olanı, düzenli silahlı kuvvetlerin her bir ana birliğinden (yeniçeriler, sipahiler, cebeciler, topçular vb.) iki temsilci görevlendirmişti. Şehrin tüccar ve esnafları da teşkilatlarının her biri için ikişer kişi seçtiler. Heyet üyeleri harcırahlarını teslim almalarının ardından, 21

---

119 Hasan'ın seçilmesi heyete başkanlık etmek üzere ılımlıların kendi sözcülerini seçtirmede başarılı olduklarının bir göstergesi olabilir.

120 114. dipnot ile aynı kaynaklar.

121 Ms. Vienna, H.O. 126, II, 218b-219a. Halvetiye tarikatının bir diğer üyesi olan İsazade Ömer Efendi'nin de arzuhalcilerden olduğu belirtilmelidir. Yaşamöyküsü için bkz. MS. Venna, H.O. 126, II, 217b. Aynı zamanda bkz. Silahdar, *Nusretname*, II, 156/287b.

122 Ms. Vienna, H.O. 126, II, 213b-216a ve Anonim Tarih Berlin Diez A quarto 75, 253b.

123 Silahdar, *Tarih*, II, 245-48.

Temmuz 1703 Cumartesi günü öğleden sonra, Edirne'ye doğru yola çıktılar.[124]

Heyetin başına nelerin geldiğini takip etmeden ve görev başındaki hükümetin konumunu analiz etmeden önce, isyancılar tarafından II. Mustafa'dan nelerin talep edileceğini belirlemek üzere yapılan toplantılarda hangi kararlara varıldığı ile ilgili çağdaş versiyonlara bakmak anlamlı olabilir. Arzuhalin ve çağdaş anlatıların dışında bırakılanlar, belki de nelerin dâhil edildiğinden daha önemlidir. Neredeyse tüm kaynaklar Feyzullah Efendi'yi kişisel husumetin ve uyuşmazlığın esas hedefi olarak gösterirler. Sultan ise, gittikçe uzayan İstanbul'daki yokluğu bir yana bırakılacak olursa masum olarak gösterilir. Dolayısıyla payitahta geri dönmesi, kendisi hakkında doğmuş bulunan tüm kötü düşünceleri silmek için yeterli olacaktır.

Osmanlı kaynaklarından yalnızca bir tanesi, II. Mustafa'ya dönük doğrudan eleştiriler ile ilgili ipuçları içerir. Burada sultan Kutsal İttifak ile yapılan son savaş ve onu takip eden barış antlaşmaları nedeniyle suçlanır. Yöneltilen en ağır eleştiri, Podolya kalesi Kamenets-Podolsk'un (Kamaniçe) Osmanlı kuvvetlerince barış antlaşmasının gereklerinin hayata geçirilmesi adına tahliye ve terk edilmesi ile ilgilidir.[125] Destekleyici kaynakların da yardımıyla şu açıkça söylenebilir ki, yalnızca bu eleştiriler dile getirilmekle kalınmamış, özellikle Osmanlıların kaybettiği toprakların genişliği ve hükümdarlarının kabullendiği 'Hıristiyan' (Avrupa diye okuyun) kanunlarına atıfla II. Mustafa'nın sultan olarak yeterliliği açıkça sorgulanmıştır. Arzuhal ile ilgili müzakerelere katılanların açısından, II Mustafa'nın sarayı İstanbul'a geri getirmesinin ardından tahtta daha fazla kalamayacağı konusunda herhangi bir şüphe yoktu.

---

124 Silahdar, *Nusretname*, II, 156/287a.

125 Anonim Tarih, Berlin Dieaz A quarto 5, 7a.

O halde, II. Mustafa'nın yaptıkları neredeyse ihanetle eş tutulurken[126], isyancılar nasıl olup da ona yönelik suçlamaları açık seçik bir şekilde dile getiremediler? Bir açıklama önerilebilir: İsyanın bu aşamasında isyancılar arasındaki ittifakın çok sıkı olmadığı ve bu nedenle pek de güvende hissedilmediği açıktır. (Bunun kadar açık olan başka bir şeyse, isyanın sultanın tahttan indirilmesini amaçladığının açık bir şekilde deklare edilmesini tercih edecek unsurların da varlığıdır.)

Fakat daha sakin düşünenler sonunda üstün geldi. II. Mustafa, görünüşte, olağan idari işleri yürütmek üzere, döndüğünde kendisini neyin bekleyeceğine dair pek belirsiz bir imayla İstanbul'a davet edildi. Aslında, asiler arasındaki ittifakın II. Mustafa'nın yeterliliğinin sorgulandığı oturumun ardından parçalanmaya başladığına dair kanıtlar bulunmaktadır. İsyancıların müftülük için seçtikleri aday olan Başmakcızade Ali, II. Mustafa'yı tahttan indirme yanlısı olan hizipten ayrılmak niyetiyle, hasta olduğunu ileri sürerek gitmesine izin verilmesi için yalvarmıştır.

Şehrin içinden geçtiği sürecin sıradışı doğasını gösterir şekilde, İstanbul'daki olağan yaşam belirgin bir kesintiye uğramıştı. Mevcut hükümete karşı ilk ayaklanmanın başlamasının ardından kapatılan dükkanların kasaplar, fırıncılar, manavlar ve hamamlar dışında kapalı kalmaları emredilmişti. Küçükler, kadınlar ve gayrımüslim milletlerin mensupları için, sınırlı da olsa ayrımcı bir sokağa çıkma yasağı getirilmişti.[127]

İsyancıların niyetleri daha da açık hale geldikçe, aralarında ittifakın birliği de tehdit altına girmeye başladı. Cebeci ayaklanmasının ardından doğan başlangıçtaki birliği sürdürebilmek için, ittifak mensuplarının çıkarlarını korumaya dönük adımlar atıldı. İsyanın hayli erken bir safhasında çeşitli tüccar grupları, sancakları ve kahyaları ile birlikte öncülere katılarak hükümetten

126 Olaylar ve ayrıntıları ile ilgili olarak bkz. Abou-El-Haj, 'Ottoman Methods of Negotiation'. Bu suçlamalar aşağıda ayrıca ele alınmıştır.

127 Silahdar, *Nusretname*, II, 156/287b.

duydukları memnuniyetsizliği ortaya koymuşlardı. Tüccarların dükkanlarını korumak üzere, şehrin çarşılarında güvenliği sağlayacak muhafızlar tayin edildi. İttifakı daha da güçlendirmek için, Kur'an ve kılıcın önünde tuz ve ekmeğin sembolik olarak paylaşılmasıyla birlikte yemin edildi.[128]

Tüm bu önlemler, havanın şiddetli bir değişimin yaşanacağına dair bir beklentiyle iyice ağırlaştığını gösterir. Bunlar, canlılığın kaybolması ile sonuçlanacak bir gevşemeden ve isyanı bastırmak üzere harekete geçecek bir karşı-hareketin doğmasından duyulan korkunun işaretidir. İşlerin her zamanki gibi sürüp gideceğine dair bir kanının üstün gelmemesi için gereken her türlü önlem alınmıştır. Son olarak, bu önlemler, meselenin yalnızca sultanın İstanbul'a dönmesini ve Feyzullah'ın azledilmesini sağlamaktan ibaret olmayıp daha çetrefilli olduğuna işaret eder.[129]

Başmakcızade Ali'nin şeyhülislamlık görevinden istifa ettiğini belirtmiştik. Bu onurdan affedilmesi için ettiği ricanın görünürdeki nedeni, kötü sağlık durumu ve ilerlemiş yaşıydı. Çağdaş kaynaklar tarafından kaydedildiği üzere, öne sürülen hastalık Ali'nin hareket etme ve konuşma yeteneğini hayli kısıtlayan, felce benzer bir şeydi.[130] Fakat aynı yıl, elbette daha hayırlı koşullar altında, aynı Ali Efendi II. Ahmed'den memnuniyetle görev kabul edecekti.[131] Kaynaklardan yalnızca biri, Ali'nin kendisini isyancıların liderlerinin çevirdikleri entrikalardan, özellikle de II. Mustafa'yı tahttan idirme planından, uzak tutmaya çalıştığını kabul eder.[132]

---

128 Silahdar, *Nusretname*, II, 157/187b-288a. Defterdar, *Zübdet*, 423b, ulemanın başındakilerle, sadat ve ocak komutanlarının ve şehrin ileri gelenlerinin bir ant içmek ve kılıç, ekmek, tuz ve Kur'an üzerine yemin etmek üzere biraraya getirildiğini belirtir.

129 İstanbul'daki kitlelerin karasızlığı ve ittifakın hala nazik olan doğası, ittifaka başlangıçta dahil olan unsurların desteğinin sürmesini güvence altına almak üzere hem sembolik hem de somut baskıcı önlemlerin alınmasını gerektirmiştir.

130 Anonim Tarih, Berlin Diez A quarto 75, 247a. 'Tamla şeklinde hastalık ... hareketeve nutuka macalı kalmayıp ... halk kendisinden meyus olmuşlar.'

131 Anonim Tarih, Berlin Diez A quarto 75, 296a-b ve Silahdar, *Nusretname*, II, 209-10, 296a.

132 Anonim Tarih, Berlin Diez A quarto 75, 247a.

Ali'nin yerine geçmek üzere isyancıların tercihi, bir kısmı II. Mustafa'nın saltanatı süresince olmak üzere yetmiş gün şeyhülislamlık makamında kalan[133] ve Feyzullah Efendi'ye yol vermek için görevinden azledilen İmam Mehmed Efendi oldu.[134] Bu alimin kariyeri ulema teşkilatı mensuplarının bir zamanlar inanıldığı ölçüde tek vücut halinde hareket etmediklerini gösterir.[135] Mehmed Efendi, II. Mustafa'nın babası IV. Mehmed için ikinci ve üçüncü imamlık makamlarında hizmet vermişti. Bu ilişki, gelecekteki kariyerini tehlikeye atmamış olacak ki, önce iki kere Rumeli kazaskerliği makamına atandı,[136] sonra ise en yüksek ilmiye makamı olan şeyhülislamlığa yükseltildi.[137] Böylece bu alim, gözden düşen IV. Mehmed ile olan ilişkisine rağmen, herhangi bir şikayetle karşılaşmadan sultanın düşüşünü takip eden siyasi düzene uyum sağlamayı başarmıştı.

II. Mustafa'nın ondan şüphe etmesinin arkasındaki neden, bu esneklik ve uyum sağlama yeteneği miydi? Bu sorunun cevabını bilmememize rağmen, kendisini çok kısa bir süre içinde görevden alan II. Mustafa'ya ve yerine geçen Feyzullah'a karşı İmam Mehmed Efendi'nin beslediği düşmanlığı anlayabiliriz.[138]

Başmakcızade'nin çekilmesi ve yerine İmam Mehmed Efendi'nin geçmesi isyancıların politikasında önemli bir değişikliğin işaretini vermiş oldu. O ana kadar yüksek makamlara yapılan atamalar, seğmen başılık ve kaymakamlık gibi boş kalan görevler için ya da isyancıların Feyzullah ve ailesinin azledilmesi talepleri doğrultusunda yapılan değişiklikler olarak görülüyordu. Oysa

---

133 Silahdar, *Nusretname*, II, 158/288.

134 Silahdar, *Nusretname*, II, 31/217b.

135 Biyografisi için bkz. Ms. Vienna H.O. 126, II, 338b-339b.

136 Nisan 1688 ve Haziran 1694 tarihlerinde. Defterdar, *Zübdet*, 142 ve Silahdar, *Tarih*, II, 746.

137 Mart 1695 tarihinde. Silahdar, *Nusretname*, I, 21/216.

138 İmam Mehmed Efendi, 27 Mart 1695'de, geçimini Konya Kadılığı görevinden sağlamak üzere İstanbul'daki evinde ikamet etmeye mecbur bırakıldı. Silahdar, *Nusretname*, I, 31/217b.

şimdi, ilk kez, Edirne'dekilere denk düşen yüksek makamlar için atama yapılmasına şahit oluyoruz.

22 Temmuz Pazar günü, isyancıların arzuhalinin yola çıkmasından bir gün sonra, seğmen başılık görevine yeni getirilmiş olan Çalık Ahmed'den, (kim olduğunu bilmediğimiz kişiler tarafından) isyancı liderliğinin kullandığı yetki ile yeniçeri birliklerinin başına geçmesi istendi.[139]

İsyancılar arasındaki ittifakın nasıl sağlandığını görmüştük. Bu ittifak dört unsura dayanıyordu: Ordu, ulema, vezir ve paşa kapıları ve payitahtın sakinleri ile tüccarları. Her bir unsur mevcut hükümete karşı kendi özgül şikayetlerine sahipti. İsyancılar ordunun büyük bir bölümünü kendi taraflarına çekmiş ve II. Mustafa ile hükümetini düşürmeye açıkça muktedir olsalar da, olası bir direnişi asgariye indirmek için gerekli her türlü önlemi aldılar. Yine de, mecbur kalınması durumunda devreye sokulmak üzere, tam bir askeri müdahale için gereken planlar da hazır tutuluyordu. Feyzullah Efendi isyancıların tüm şikayetlerinin odağında yer alırken, hedeflenen, yumuşak ve kargaşadan uzak bir geçişin başarılmasıydı. Daha önce belirttiğimiz gibi, alternatif bir otoritenin inşası için gerekecek altyapı, isyanın erken bir aşamasında hazırlanmış olmalıydı.

Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde Edirne hükümetinin isyanın ilk ortaya çıkışı karşısındaki cevabını betimleyecek ve isyancıların kendisine karşı topladıkları baş edilmesi güç kuvvetlerin karşısına çıkabilmek için bir araya getirmesi gereken kaynakları değerlendireceğiz. Burada, hükümetin isyanın yalnızca cebecilere yapılmayan ödemelerle ilgili olmadığından şüphelenmeye başladığı aşamanın altını çizeceğiz.

---

139 Aynı şekilde Maanoğlu Saleh sipahiler ağalığına, Gavur Hasan da silahdarlığa getirildi. Silahdar, *Nusretname*, II, 158/288a. Saleh Çalık Ahmed'in kişisel bir dostuydu ve isyan davası için hayli erken bir zamanda kendi cebinden otuz kese verdiği rivayet ediliyordu. *Ibid*.

İsyancılar, tek istediklerinin Feyzullah'ın azli ve yargılanmasıyla II. Mustafa ve hükümetinin İstanbul'a dönmesi olduğunu iddia ederlerken, sultanın tahttan indirilmesi ile ilgili gerçek niyetlerini ortaya koyacak hiçbir açık eylem ya da açıklamada bulunmadılar. Bu sırada hükümet, müftünün azli ve sarayın İstanbul'a dönmesi hususunda isyancıların isteklerini kabul eder göründü. Hatta, II. Mustafa, isyancıların yüksek makamlar için seçtikleri adayları tanıyan, fakat yalnızca ulema mensuplarının geleneklere uygun biçimde sultanın önünde görevi devralmak üzere, resmi atamalarının yapılmasından önce saraya gelmelerini isteyen bir ferman bile yayınladı. Fakat hükümetin de kendi şartları vardı. Sultan ancak İstanbul'daki kitlelerin dağılması ve tüm 'sınıf' ve tabakaların olağan ortam ve yaşamlarına dönmesi durumunda İstanbul'a dönmeye söz veriyordu.

Sultan, isyancılarla uzlaşmaya çalışıyor gibi gözükse de hiçbir şekilde risk almaya niyetli değildi. En kısa süre içerisinde askeri bir çatışma için gerekli hazırlıklara başlandı. İsyancılara katılmayan birliklere emirler gönderilmesinin yanı sıra, özellikle Avrupa'da, Edirne'ye giden tüm yolların tutulmasını emreden bir talimat dolaşıma sokuldu. Bu önlemleri alarak hükümet, asilerin gerçek niyetleri ile ilgili kendi şüphelerini ortaya koyuyordu.

KARŞILAŞMA

Başlangıçta Edirne'deki yetkililer, İstanbul'daki kalkışmanın ciddiyetini küçümsemiş gibi gözüküyordu. Kaymakam Abdullah'tan gelen ilk raporlara cevap olarak hükümet, kimi tavizler verilerek isyanın yatıştırılmasını salık veriyordu.[140] Abdullah'a bu durumla barışçıl bir şekilde baş etmek üzere hangi önlemlerin alınmasının daha uygun olacağını tartışmaları için ulemanın ve şehrin saraya sadık ileri gelenlerini bir araya getirmesi emredildi. Görevlerini kolaylaştırmak için de, cebecilere yapılacak ödemeyi karşılamak üzere yüksek miktarda para gönderildi.[141] Fakat bu son önlemler, 23 Temmuz Pazartesi günü, isyancı heyetinin Edirne'ye doğru yola çıkmasından iki gün sonra alınmıştı. Bu nedenle, hükümetin Abdullah'a son mesajını taşıyan ulak hedefine hiç ulaşamadı.[142]

Bu sırada, Edirne'ye daha da rahatsızlık verici haberler ulaşıyordu. Seğmen başı Murtaza öldürülmüştü ve hükümetin İstanbul'daki en üst düzey temsilcisi olan Abdullah kaçmıştı. Sadrazamın ikametgâhında ilmiye, seyfiye ve kalemiye teşkilatlarının en yüksek isimleri ile bir toplantı düzenlendi. Kısa bir tartışmanın ardından, isyancılara karşı daha kesin önlemlerin alınması

140 Silahdar, *Nusretname*, II, 135/283b.

141 Silahdar, *Nusretname*, II, 159/288a, ve Defterdar, *Zübdet*, 423b. Cebeci sorunu Mayıs 1703'e, cebeci subaylarının zimmete para geçirme nedeniyle görevlerinden alındıkları tarihe kadar uzanıyordu. Rami Mehmed, "Munşeat", II, 133a-b.

142 Kul kâhyası Abdullah Silivri'ye ulaştı, fakat İstanbul halkı arasında da isyan çıktığını ve halkın cebecilere katıldığını öğrendiğinde ilerlemeyi makul bulmadı. Defterdar, *Zübdet*, 423b.

önerildi. Özellikle de Murtaza'nın katlinin cezasız bırakılmaması gerektiği düşünülüyordu; zira hukukun her çiğnenişinin kanuna ve nizama karşı, halkı kanunların uygulanmasını kendi ellerine almasını cesaretlendirmeye neden olacak kadar önemli bir tehdit oluşturulduğuna inanılıyordu.[143]

Yine de, fesadın düpedüz bir isyana doğru evrilmesi Edirne hükümetini hayli hazırlıksız yakalamıştı. Hükümet ilk açık hareketini, ertesi gün 24 Temmuz'da, Türk Hasan Efendi'nin bir vekili ve İstanbullu bir bostancıdan oluşan bir ön heyet sadrazamın karargâhına İstanbul heyetinin kısa bir süre sonra ulaşacağını bildirmek üzere geldiğinde yaptı.[144] Bu noktada, Osmanlı kaynakları tam olarak ne olduğu konusunda fikir birliği içinde değildir. Kimilerinin iddia ettiğine göre, Feyzullah heyetin durdurulmasını, ellerindeki dilekçenin alınmasını ve tüm üyelerinin tutuklanarak sürgüne gönderilmelerini önermişti.[145] Anlaşılan o ki bu öneri, ertesi gün, yani Çarşamba günü, Edirne bostancı başısına karşılamayı Hafsa'da yapmasına dönük bir talimata dönüştü.[146]

Bu, ne olup bittiği ile ilgili en tutarlı versiyondur. Suç doğrudan müftünün omuzlarına yüklenir. Güya sadrazam Rami Mehmed Paşa Feyzullah'ın entrikalarının gönülsüz bir aracıyken, sultan tamamen edilgendir. Aynı versiyona göre, II. Mustafa, Perşembe günü inisiyatifi eline alıp Rami Mehmed'i İstanbul'daki son gelişmeler ve isyancı heyetinin kaderi ile ilgili değerlendirmeleri almak üzere saraya çağırdığında harekete geçmiş oldu.[147] Hükümdarın, isyancı heyetinin tutuklandığını öğrenince öfkelendiği ve tabi tutuldukları nezaketsiz davranışlar için bir açıklama istediği aktarılır. Rami

143 Silahdar, *Nusretname*, II, 160-61/288a.

144 Silahdar, *Nusretname*, II, 161/288b ve Defterdar, *Zübdet*, 424b.

145 Silahdar, *Nusretname*, II, 161-62/288b. Mühimme Defteri 114'teki emirler, kale kumandanı ve ona bağlı zindan kumandanının Şaban ve Süleyman (her ikisi de isyancı heyeti ile birlikte olan askeri görevlilerdi) ile İstanbul'dan gönderilen heyetin tüm üyelerinin tutuklanması hakkında bilgilendirildiklerini göstermektedir. (Emir tarihi 24 Temmuz – 3 Ağustos 1703)

146 Silahdar, *Nusretname*, II, 161/288b.

147 Silahdar, *Nusretname*, II, 162-63/288b.

Mehmed, bu meselede de, kamusal tüm diğer meselelerde olduğu gibi, sultanın emrettiği üzere tamamen müftüyü takip ettiğini söylemiş gibi görünmektedir. Bu nedenle, müftü tutuklama emrini vermekle suçlanmıştır.

Sonunda müftünün gerçekten de meşru yetkisinin sınırlarını aştığını farkeden II. Mustafa, Feyzullah'ı azletti. Edirne'den sürgüne gönderilmesi için emir çıkarıldı. Edirne hükümeti, Feyzullah'ı sürgüne göndererek isyancıların müftünün İstanbul'daki tüm memnuniyetsiz kitlelerin asıl ve tek hedefi olduğu şeklindeki açıklamalarıyla uyumlu hareket ediyordu.[148] Böylece, hem II. Mustafa hem de Rami Mehmed, isyancılara karşı uzlaşmacı ve samimi olarak işbirliği yapan bir portre çiziyordu. Taleplerinin karşılanması için verilen beş günlük mühletin açıkça farkında olan sadrazam, kararı İstanbul'a bildirmek üzere müftünün fiili olarak sürgüne gönderilmesini bekleyemedi. Güvendiği ağalardan biri olan Çöbek Ahmed Ağa, Perşembe günü Feyzullah'ın azlini ve sarayın ilmiye makamları için yapılan yeni atamalarla tam bir mutabakat içinde olduğunu bildiren gayri resmi bir mesajla birlikte yola çıktı.[149] Sadrazamın adamını, iki gün sonra isyancıların hem ilmiyede hem de diğer devletin diğer teşkilatlarında gerçekleştirdiği görev değişikliklerini onaylayan beratlar taşıyan resmi bir görevli takip etti.[150] Edirne, sultanın huzurunda resmen kabul edilmeleri için yeni müftü, iki kazasker ve nakibin saraya ulaşmasını bekliyordu.

Her ne kadar Edirne hükümeti, cebeci ayaklanması ve onu takip eden isyanın ilk aşaması karşısında birleşik bir cephe kurmayı başarmış olsa da, bu noktadan sonra bölünme emareleri göstermeye

148 Silahdar, *Nusretname*, II, 161/288b.

149 Silahdar, *Nusretname*, II, 162/288b. Defterdar, *Zübdet*, 424b notun 27 Temmuz Cuma tarihli olduğunu iddia eder. Bu, sadrazamın dilekçeye cevap verilmesi için Edirne'ye tanınan beş günlük mühletin tamamen farkında olduğunu gösterir.

150 Silahdar, *Nusretname*, II, 163/288b. Örneğin isyancıların ulemadan gösterdikleri her bir aday için hazırlanmış olan emirler Küçük Mirahor Selim tarafından götürüldü. Bu kağıtların kopyaları Rami Mehmed, 'Münşeat', II, 211b'de bulunabilir.

başladı. Bu bölünme, II. Mustafa'nın sekiz yıl süren saltanatının siyasi arkaplanı ile birlikte okunduğunda daha az şaşırtıcı hale gelir. Daha önce, II. Mustafa'nın tahta çıkışının Osmanlı siyasasında ani bir değişikliğin işaretini verdiği belirtilmişti. Onun nihai hedefi, devlet meseleleri üzerinde sürekli bir denetim kurmak üzere kendisini serbest kılmaktı.[151]

Mustafa, tahta devletin iç ve dış işlerinin idaresinde kapsamlı bir değişim sözü vererek çıkmıştı. "... Sefere ve cihada kişisel olarak katılma"[152] ilkesine mutlak olarak bağlı kalacağını ilan etmişti. Bu alışılmadık adımı meşrulaştırmak için "babamın sultanlığından bu yana, hiçbir hükümdar savaş alanına gitmedi, böylece gavurlar Osmanlı devletine dört koldan saldırarak İslam topraklarını ele geçirdiler ve Müslümanları esir aldılar" diye buyurmuştu.[153]

Osmanlı ordularının başarısızlığının suçu, doğrudan babasının haleflerinin, Osman'ın hanedanının tahtına kafesten gelerek çıkan Mustafa'nın iki amcası, II. Süleyman ve II. Ahmed'in omuzlarına yüklenmişti. Bu sağlıksız ve dengesiz iki şehzadenin saltanatları boyunca diğer ekâbir kapılarının yanı sıra, esas olarak Köprülü kapısı, onun uydu vezirleri ve paşaları tarafından öncülük edilen güçlü bir ittifak, devlet işlerini hanedan ve saray adına yürütmeyi başarmıştı.[154] Kutsal İttifak'a bağlı güçlerin güneydoğu Avrupa'daki İslam topraklarına karşı giriştikleri saldırılara karşı durmakta uğranılan başarısızlıkta en büyük pay, bu ekâbir ve kapı mensuplarına aitti. II. Mustafa ve Köprülüler arasındaki husumetin kişisel bir boyutu da vardı. II. Mustafa'nın babası IV. Mehmed, 1687'de Köprülü Mehmed'in kişisel kulu olan Siyavuş Paşa[155] ve

151 Bu gözlemler Aboul-El Haj, "Vezir and Paşa Households"'da ele alınmıştır.

152 Raşid, *Tarih*, II, 298-99.

153 *Ibid.*

154 Abou El-Haj, "Vezir and Paşa Households"da tartışılmıştır.

155 Abaza Siyavuş, çeşitli şekillerde hem sadrazam Fazıl Ahmed'e hem de Kara Mustafa'ya hizmet etmişti. Silahdar, *Tarih*, I, 523 ve II, 63, 129 ve özellikle biyografi 399-400. Bir Viyana seferi gazisi olarak Cantemir tarafından sadrazam Sarı Süleyman'a karşı komplo kurmak ve IV. Mehmed'i tahttan indirmeye dönük komploya katılmakla suçlanmıştı. *The History of the Growth and Decay of the Othman Empire*, Londra, 1756,

oğlu Fazıl Mustafa'nın önderlik ettikleri bir ayaklanmanın sonucunda tahttan indirilmişti. Her ne kadar Siyavuş takip eden şiddet olayları sırasında öldürülmüş olsa da[156] Fazıl Mustafa iktidara dönmeyi başarmış ve sabık sultan IV. Mehmed'in tahta yeniden geri dönmesini engellemişti.[157]

II. Mustafa'nın devlet işlerini kendi ellerine alma arzusu, Köprülü Mehmed tarafından kati bir şekilde oluşturulan ve yaklaşık yarım asırdır devam eden bir yönetim örüntüsünden vazgeçilmesi anlamına geliyordu. İlk Köprülü sadrazamlık makamına davet edildiğinde, iç mücadele ve muhalefet neredeyse Osmanlı devletini felç etmiş durumdaydı. Bitmek bilmeyen bir elitler arası ihtilaf fiili olarak merkezi idarenin iktidarını zayıflatırken, bir Venedik deniz ablukası da İstanbul'u Akdeniz'e bir çıkış sahibi olmaktan mahrum bırakmaya çok yaklaşmıştı. Bu koşullar altında Köprülü Mehmed, kendisine idari işler üzerinde iradesinin hiçbir şekilde ipotek altına alınmayacağını garanti eden bir sınırsız yetki elde etmeyi başarmıştı.[158]

Bu yüksek görevi kabul etmek için öne sürdüğü şartların en siyasi olanı kamu idaresindeki atamalar ile ilgiliydi. İdari görevlerle ilgili gerek en yüksek gerekse en alt makamlara yapacağı atamalara müdahale edilmesine hiçbir şekilde müsamaha göstermeyecekti. Sultanın kendisinin bile bundan imtina etmesi bekleniyordu. Atama yetkisi her zaman hükümdara ait olmuş olduğundan, sultanın bundan feragat etmesinin önemli sonuçları olacaktı. Osmanlı idaresi, en azından bir asırdır, özellikle kullar ve askeriye mevzubahis olduğunda saraya münhasır bir alan olagelmişti.

341-42, dipnot 89. (Bundan sonra Cantemir, *The History of the ... Othman Empire*) Silahdar sofuluğunu takdir etmekle birlikte onu pek de övücü olmayan sözlerle betimler: Zekadan, siyasi akıldan ve basiretten yosundu. Silahdar, *Tarih*, II, 400.

156 Silahdar, *Tarih*, II, 333. Eşi Ayşe (Köprülü Mehmed'in kızı) ve iki oğlu bağışlansa da hareminin geri kalanına itaatsiz askerler tarafından ganimet olarak el konulmuştu. Defterdar, *Zübdet,* 141a-b. Biyografi için bkz. Süreyya, *Sicil*, III, 117.

157 Silahdar, *Tarih*, II, 318-22, 483.

158 Bu koşullar Seyyid İbrahim el-Müderris, "Sülale-i Köprülü" 6 (3b-4a)'da bulunabilir.

Mehmed ve halefi Fazıl Ahmed, yüksek makamlara kendi seçtikleri ve hem görevlerini ifa edebilecek niteliklere sahip hem de sadık adamları atamada herhangi bir görünür sorunla karşılamadılar. Her ne kadar bu atanmış görevlilerin ne ölçüde Mehmed Paşa'nın kişisel kuklaları olduklarını kesin olarak söyleyemesek de, Fazıl Ahmed ve sadrazamlık için kendi belirlediği isim olan Kara Mustafa (1664-1683) dönemlerinde makam sahipleri üzerine yapılacak mütekamil olmayan bir inceleme, merkez ve taşra idaresindeki en yüksek ve en önemli makamlara atamak yapmak için, bu son iki sadrazamın münhasıran saraya ya da orduya yönelmekten ziyade, aynı sıklıkla vezir ve paşa kapıhalklarına da başvurduklarını gösterir.[159]

Köprülü Mehmed'in yükselişini takip eden yarım asırda, esasen ya oğulları Fazıl Ahmed ve Fazıl Mustafa, yeğeni Amcazade Hüseyin, damadı Kara Mustafa ve onlara ait çeşitli kapıların üyeleri (Kara İbrahim, Abaza Siyavuş, Arabacı/Kadı Ali ve Namazcı Ali) gibi kendi soyundan gelenler ya da diğer vezir ve paşa kapıhalklarından çıkan sadrazamlar devlete hakim oldu.

Bütün iktidarın *de facto* büyük Köprülü'ye teslim edilmesi, sonraki elli yıl boyunca tüm sadrazamlar için olağan uyulama haline geldi. Bununla birlikte, bu örüntü de çeşitli meydan okuma

---

159 Bu dipnotta ve çalışmanın geri kalanında aşağıdaki kısaltmalar şu şekilde kullanılacaktır:

B.Z. : Beyzade. Bir *kapı*'nın kurucusunun oğulları ve akrabaları.
V.K. : Vezir ve Paşa Kapıhalkı. *Kapı*'ya bağlı olan diğer tüm kişiler.
S. : Saray. Saraydan çıkanlar.
O. : Ordu. Askeri örgütten gelenler.
Si. : Sivil. Bürokrasiden gelenler.

	1664-1676: Fazıl Ahmed					1676-1683-84: Kara Mustafa				
	B.Z.	V.K.	S.	O.	Si.	B.Z.	V.K.	S.	O.	Si.
Merkez	3	1	8	3	2	2	10	8	1	-
Eyalet	1	20	44	13	4	7	13	9	7	-
Sancak	1	2	8	1	1	13	6	3	2	2

Kaynaklar için 182. dipnota bakınız.

girişimlerinden azade kalmadı.[160] Saray kaynaklı ilk meydan okuma 1684'de gerçekleşti.

İlk iki Köprülü'nün reformlarının katkısıyla, Osmanlı sultanlığı nihayet Habsburglara ve Avrupa'ya karşı bir inisiyatif ele geçirebilmişti. Askeri inisiyatifin yeniden ele geçirilmesine dönük göreli olarak başarılı olan bu girişim, 1664 yılında Vasvar Antlaşması ile barışçıl bir şekilde sonuçlanmıştı.

Fakat düşmanlıklar, 1683'de – bir Köprülü mahmisi olan Kara Mustafa eliyle – Osmanlı'nın savaş hattını Viyana'nın surlarına kadar genişletmesiyle birlikte devam etti. Kara Mustafa'nın yenilmesi ve onun takip eden Osmanlı'nın feci geri çekilişi, yönetime dair Köprülü formülünü tartışmaya açtı ve Köprülülerin çeyrek asırlık tartışmasız iktidar tekelleri gözden düşmüş oldu.

Kara Mustafa idam edildi, ki bu, sadrazam çağdaşları tarafından başarılı bir idareci olarak değerlendirildiğinden, talihsiz bir karardı. Bundan sonraki üç yıl boyunca IV. Mehmed işleri kendi eline almak istedi; fakat sonuç yalnızca tahtından indirilmesi, iktidarını ve makamını kaybetmesi oldu.[161]

IV. Mehmed'in tahttan indirilmesine yol açan olaylar, doğrudan ya da dolaylı kanıtlar vasıtasıyla, Köprülülerin isyanın kışkırtılmasındaki iştiraklerini göstermektedir. Kara Mustafa'nın halefleri olan sadrazamlar, Kara İbrahim ve Bosnevi Süleyman Habsburg genişlemesinin Osmanlı'nın Avrupa'daki toprakları aleyhine ilerleyen amansız akışının önüne set çekmekte başarısız oldular.[162] Dahası, 1683 seferinin hazırlıkları sırasında büyük ölçüde tükenmiş olan devlet hazinesi, 1687'ye gelindiğinde nerdeyse boşalmıştı. Savaşın ileri hatlarındaki birliklere nadiren ödeme

160 Örneğin, Fazıl Ahmed'in iktidarına 1663 yılında reisülküttab Şamizade Mehmed tarafından kendi damadı Kadızade İbrahim adına gayet başarısız bir şekilde meydan okundu. Ayrıntılar için bkz. Silahdar, *Tarih*, I, 276-77.

161 Bu gözlemler esasen Silahdar, *Tarih*, I, 757, II, 1-2, 15, 18-39, 42-45, 85-93, 102 ve 121'e dayanmaktadır.

162 Silahdar, *Tarih*, II, 201, 225-26, 249, 273.

yapılabiliyordu ve ödeme yapıldığında da bu genellikle tam maaşlarından çeşitli kesintilerle birlikte gerçekleşiyordu.[163]

İsyan, ordunun ödemelerin tazmin edilmesi için verdiği sayısız ve açıkça birbirini tutmayan sözün gereğini yerine getiremeyen sadrazam Bosnevi Süleymana karşı ayaklanması biçiminde başlamıştı.[164] O ayaklanma karşısında çareyi kaçmakta bulunca, subaylar 1685'te IV. Mehmed tarafından sürgüne yollanan selefi Kara İbrahim'e ulaştılar.[165] Onu sadrazam olarak yeniden görevine iade etmeyi umuyorlardı. IV. Mehmed Kara İbrahim'i idam ettirdi. İdamın görünür gerekçesi eski makamına gelir gelmez ayaklanmacıların isteklerine uyacağına hazır olduğunun düşünülmesi idi. İsyancılarla İbrahim arasındaki anlaşmanın şartları kaynaklar tarafından verilmemektedir, fakat bir zamanlar Kara Mustafa'nın kâhyası olmuş olan Kara İbrahim'in, 1684 yılında sadrazamlığa gelmesinden sonra da Köprülüler'e sadık kaldığını akılda tutmak gerekir.

Viyana'daki başarısızlığın ve Kara Mustafa'nın idam edilmesinin ardından sabık sadrazamın Edirne'deki kaymakamı Köprülüzade Mustafa yalnızca geçici bir geri adım attı. Sadrazam vekaleti makamından, birkaç ay sonra kubbe veziri olarak geri dönmek üzere uzaklaştırıldı. Mustafa, nihayetinde, kendi isteği üzerine vezir olarak emekliye ayrıldı.[166]

Sultanın olası sadrazam adaylarına karşı giriştiği bu alelacele tepkiden yılmayan isyancılar, sadrazam tercihleri için ellerinin altında bulunun bir komutana yöneldiler: Köprülü Mehmed'in önce kulu daha sonra da damadı ve Köprülülere sadık bir başka isim olan Abaza Siyavuş. Bu ikinci tercihleri, partizanlıklarını belki de ilkinden daha fazla gösteriyordu.[167] Yine de isyancılar Bosnevi

163 Defterdar, *Zübdet*, 119a-120b ve Raşid, *Tarih*, I, 1514-16.

164 Silahdar, *Tarih*, II, 278-79.

165 Silahdar, *Tarih*, II, 283-84.

166 Silahdar, *Tarih*, II, 222 ve 232. Hasları ile birlikte Boğaz Hisarı ve ile Sakız adası komutanlığı gibi düşük bir görevi kabul etti.

167 Biyografisi için bkz., Süreyya, *Sicil*, II, 399-400.

Süleyman'ın yerine geçmek için kararlaştırdıkları ismi bildirir bildirmez, Fazıl Mustafa sadrazamlık makamına getirilmek üzere saraya çağırıldı. Bu jest ile IV. Mehmed, isyanın kontrol dışına çıktığını ve bir Köprülü varisinin kendisini isyancılardan koruyacağı ve tahtını muhafaza edeceğine dair yersiz bir umut beslediğini göstermiş oldu.[168]

Bu aşamada neden Köprülüler IV. Mehmed'in aleyhine döndüler ve onun tahttan indirilmesi için asilerle işbirliğine gittiler? Her ne kadar 1656'da büyük Köprülü'ye iktidarı teslim eden sultanın kendisi idiyse de, Mehmed, Köprülü ailesinin ve *kapılar*'ın Osmanlı siyasası ve yönetimindeki hakim etmen haline geldiğini fark etmiş olmalıdır. İktidarı geri almak için elindeki tek şans, Kara Mustafa'nın Viyana'daki başarısızlığı sonucunda doğmuştu.

Habsburg başkentini kuşatma altına alma kararını tartışırken Osmanlı kaynakları, Kara Mustafa'yı, sultanda yakındaki daha önemsiz bir kaleyi kuşatmaya yönelmiş izlenimi yaratıp aslında Viyana üzerine yürüyerek sarayı yanlış yönlendirmekle suçlarlar. [169] Diğer bir deyişle, Kara Mustafa yalnızca sarayın emirlerine uymamakla kalmamış, aynı zamanda yetkilerini de aşmıştır. Eğer gerçekten durum buysa, Kara Mustafa sarayın isteklerinden bağımsız bir tarzda hareket etmiş demektir. Bu, Köprülülerin Osmanlı devlet işlerini yürütmede elde ettikleri bağımsızlık düzeyinin açık bir göstergesidir.

Fakat öte yandan, Kara Mustafa sultanı gerçek planlarından haberdar etmişse – ki bu daha akla yatkındır – o zaman IV. Mehmed, kendisini bozgunun kaçınılmaz sonuçlarından sakınmak için, daha sonra kendi hikâyesini değiştirmiş olmalıdır. Sultanın öne sürdüğü bu kandırılma öyküsünün saraya yakın olanlar tarafından kabul edilmiş olması, Köprülü kapıhalkının bir

168 Silahdar, *Tarih*, II, 284 "Baban ve karındaşın sadaretinde rahat olmuşidim. Sen dahi şu 'ulunmuş, ateş itfasına çare görmek gereksin duam seninle biledir."

169 Silahdar, *Tarih*, II, 1-2, 18-19, 28-31, 38-39.

önceki çeyrek asırda elde ettiği iktidar tekeli karşısında büyüyen muhalefete işaret etmektedir.

Sarayın ve Osmanlı toplumun diğer elitlerinin Köprülüler'in gücü karşısında duydukları kıskançlık, bu kapının birikmiş serveti ile ilgili bir olay vasıtasıyla gösterilebilir. Sultanların sayısız yetkilerinden bir tanesi de azledilmiş, ölmüş ya da itibar kaybetmiş devlet görevlilerinin mülklerinin müsadere edilmesi hakkıydı. Fakat sultan, Köprülü Mehmed öldüğünde bu seçeneği değerlendirmediği gibi, Fazıl Ahmed'in ölümünün ardından da bu yola başvurmadı. Bu nedenle, ilk iki Köprülü tarafından biriktirilmiş olan servet dokunulmadan kalmış oldu. Fakat hazinenin nakit ihtiyacına düşmesi ile birlikte sultanın dikkatinin, ailenin varisi olarak Fazıl Mustafa tarafından tevarüs edilen Köprülülerin dokunulmamış servetine yönelmesi sağlandı.[170] Muhbir İmam-ı Sultanî İbrahim,[171] sultanın kulağına bunca servetin Köprülüler'in sandıklarında çürümeye bırakılacağına, Osmanlı devleti tarafından daha iyi bir şekilde kullanılabileceğini çıtlatmıştı.

Sarayda Köprülülere karşı artan kıskançlığın sultanın kendisinden mi, yoksa yakın çevresinden mi kaynaklandığı tartışmalı bir sorudur. Yine de, IV. Mehmed Köprülülerin gücünü azaltmak zorunda olduğunu hissetmiş ve Viyana'daki felaket, tasarılarını hayata geçirmesi için ona bir fırsat vermiş olmalıdır. Bu IV. Mehmed adına talihsiz bir hareketti, zira 1687'de kendisini ve tahtını asilerin gazabından koruması için Köprülü Fazıl Mustafa'ya dönmek zorunda kaldı. Karşı karşıya geldiklerine hükümdar, babasının ve kardeşlerinin sadık hizmetlerinin sultanı ve hanedanı memnun ettiğini hatırlatarak, tabisine isyanın ateşini söndürmek için elinden gelenin en iyisini yapmasını tembih etti. Ona, eğer seleflerinin

170 Silahdar, *Tarih*, II, 567.

171 Aynı zamanda Edirnevi İbrahim olarak da bilinir, II. Mustafa'ya karşı olan asilerin baş temsilcisi olacak olan Türk Hasan Efendi'nin kayınpederidir.

elde ettikleri yücelik ve ödüllere sahip olmayı arzu ediyorsa, isyanı bastırmak için yardım etmesi gerektiğini anlattı.[172]

Vakanüvislerin Fazıl Mustafa ile IV. Mehmed arasındaki bu görüşmeyi takip eden olaylar ile ilgili değerlendirmeleri biraz karmaşıktır. Mustafa'nın, asileri efendisinin tahttan indirilmesinden vazgeçirme görevinde başarısız mı olduğu, yoksa aslında bu meseleyi halletmeye istekli mi olmadığı pek de açık değildir. Fazıl Mustafa'nın yalnızca IV. Mehmed'in tahttan indirilmesinde değil, fakat aynı zamanda tahtın Mehmed'in oğullarından birisine geçmesinin engellenmesinde de etkin olduğunu gösterecek ikna edici kanıtlar vardır.[173] Fazıl Mustafa'nın 1687 olaylarındaki rolü, isyan, karmaşa ve bunları takip eden istikrarsızlık nedeniyle karanlıkta kalmışsa da, 1691'de tahtın sabık sultan Mehmed'in oğullarından birisine geçmemesinde oynadığı rol gayet açıktır.

IV. Mehmed'in kardeşi, 1687'de tahta geçmiş olan sultan II. Süleyman ciddi bir ödem hastalığından muzdaripti ve onun hastalıklı hali sadrazam açısından sürekli bir kaygı kaynağıydı. 1691'de Süleyman'ın öleceği gayet açık hale geldiğinde, Fazıl Mustafa destekleyicileri tarafından, öldüğü vakit sabık sultan IV. Mehmed ya da uygun oğullarından biri tahta dönmesin diye hasta sultanın İstanbul'da bırakılmaması konusunda uyarıldı. Sadrazam, hanedana sadık olanların elinden kendi hükümdarlarını seçme şansının alınabilmesi için, II. Süleyman'ı beraberinde, tahta geçiş konusunda verilecek nihai kararın muhtemelen Köprülülere bağlı olacağı Edirne'ye götürmeye ikna edildi.

Tahta geçiş ile ilgili müzakereler sırasında IV. Mehmed'in (ya da oğullarından birisinin) geri dönme ihtimali gündeme getirildi,

172 Silahdar, *Tarih*, II, 284. Osmanlıca metin 168. dipnottadır.

173 Silahdar, *Tarih*, II, 483, 569-70. Cantemir bunu hayli açık bir şekilde belirtir: "Bunlardan herhangi birinin seçilmesi Vezir için tehlikeliydi. Eğer Mehmed (IV) yeniden tahta geçerse, onun tahttan indirilmesine neden olan isyanın hiç de önemsiz olmayan bir lideri olduğu düşünüldüğünden, hayatından endişe suyacaktı. Eğer diğer şehzadelerin aksne liberal bir eğitim alan ve devlet idaresi üzerine eğitilen oğullarından biri tahta seçilirse, vezareti ve mutlak yetkiyi sadrazamın elinden alabilirdi. *The history of the ... Othman Empire*, 377.

fakat bu ihtimal kısa bir süre içinde riskli bir seçenek olduğu gerekçesiyle elendi. Mehmed kırk küsür sene boyunca yetersizliği kanıtlanmış bir şekilde tahtta kalmıştı. Fazıl Mustafa'ya göre, oğulları babalarının sultanlığı sırasında etkili birer hükümdar olmaları için gereğinden fazla şımartılmışlardı. Sonunda, harem kafesinde geçirdiği uzun bir hapislik döneminin ardından siyaseten zararsız "dindarlık ve sofuluk ile ilgili uğraşlarda" bir uzman haline gelen IV. Mehmed'in kardeşi Şehzade Ahmed'de karar kılındı.[174] Köprülü edilgen ve cılız bir adayı, güçlü iradeli ve bağımsız birisine tercih etti; ve böylece, II. Süleyman öldüğünde, Sultan İbrahim'in oğlu ve Fazıl Mustafa'nın özenli seçimi olan Şehzade Ahmed tahta geçti. Sadrazam artık, kendisine devlet işleri üzerinde tam denetim sağlayacak uysal bir hükümdara sahipti.

Yönetime dair Köprülü formülüne dönüş, II. Mustafa'nın hükümdarlığının ilk haftalarına dek devam etti. II. Ahmed'in tahta çıkışından kısa bir süre sonra Fazıl Mustafa, önceki altı yıldaki geri çekilişin ardından yeniden başlayan askeri alandaki güçlenmenin (Sırbistan'ın büyük bir bölümü ile birlikte, Belgrad da yeniden Osmanlı'nın eline geçmişti) doruk noktası olan Islankamen muharebesinde hayatını kaybetti.[175] Sadrazamlık makamına getirilen halefleri Arabacı Ali ve Çalık Ali, sırasıyla Fazıl Mustafa ve Kara Mustafa'nın kapıhalkındandılar. Aslında, II. Mustafa'nın tahta çıkışından önceki dört yıl boyunca esasen aralarından ikisi Köprülü hizbinden gelen kapı çıkmaları hâkim oldu.[176]

II. Mustafa Şubat 1695'de tahta çıktığında, görevdeki sadrazam kendisi de kapı çıkması olan ve on altıncı yüzyılın ünlü sadrazam yetiştiren ailelerinden Sokulluların hizmetindeki bir kişi tarafından yetiştirilen Sürmeli Ali'ydi.[177] Bu nedenle, II. Mustafa hükümdarlığının başından itibaren kadim hükümdarlık

174 Silahdar, *Tarih*, II, 569-70.

175 Silahdar, *Tarih*, II, 591-93.

176 Bunun istisnası sarayda yetişmiş olan Bozoklu Mustafa idi. Mart 1693'den Mart 1694'e kadar sadaret makamında bulundu ve 1698'de vefat etti.

177 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara, 1954), III, ii, 441.

ve yönetim yetkilerini yeniden elde etmeye kararlı iken, sadrazam da aynı ölçüde hükümdarın on altıncı yüzyıl savaşçı sultanlarının geleneğini takiben *gazi* gömleğini[178] giyme arzusunun altını oymaya kararlıydı. Hazine ve tedarik sistemindeki ciddi kısıtlara karşın II. Mustafa, aynı yılın bahar ayında düşman topraklarına dönük kendisinin de bizzat katılacağı bir sefer düzenleme kararından vazgeçirilemeyecekti.[179]

II. Mustafa, sultanlığının ilk beş ayı içinde, sadrazamı ile arasındaki bu kördüğümü Sürmeli Ali'yi azledip daha sonra da idam ettirerek çözdü.[180] Elmas Mehmed sadaret makamına getirildi. Bu iki kişinin hayat hikâyeleri arasındaki karşıtlık anlamlıdır. Bir kapı çıkması olan Ali başdefterdar olarak hizmet verdikten sonra paşa rütbesini almış, Mehmed ise sarayda yetiştirilmiş ve doğrudan kamu hizmetine çıkmıştır.[181] Sultan'ın Sürmeli Ali ile karşı karşıya gelişi, kendisinin 1687 ve 1691'de tahta geçmesini engelleyen ve amcaları II. Süleyman ve II. Ahmed dönemlerinde siyasi yaşama hâkim olan kişileri sindirmesi açısından semboliktir.

Dikkat çekici şekilde, Sürmeli Ali'nin azil ve idamının ardından II. Mustafa'nın iktidar iddiasına karşı hiçbir aleni meydan okuma kaydedilmemiştir. Sultan, 1695'ten 1697'ye dek, vezir ve paşa kapıları da dâhil olmak üzere Osmanlı seçkinlerinin çeşitli

---

178 Cantemir açık bir şekilde Sürmeli Ali'yi, Mustafa'yı tahttan yoksun bırakıp II. Ahmed'in oğlu İbrahim'i tahta çıkarmayı tercih ederek Fazıl Mustafa'yı taklit eden bir kişi olarak tanımlar. 'II. Mustafa'nın tahta çıkma hakkını elinden almasının tek nedeni, Mustafa gibi dinç ve marifetli bir şehzadenin tahta çıkması durumunda, II. Ahmed döneminde devlet ve ordu meseleleri üzerindeki mutlak iktidarını kaybetmekten korkmasıydı.' *The History of the ... Othman Empire*, 396.

179 Silahdar, *Nusretname*, I, 7/214b. Sürmeli Ali'nin sultana tavsiyesi sefere o yıl katılmaktan vazgeçmesi yönündeydi. "Bu yıllık asitanede rahat olup...".

180 Silahdar, *Nusretname*, I, 28/217b. Silahdar Mustafa'nın Ali'ye yönelik öfkesini şu sözlerle aktarır: "... sağ oldukça ateşim sönmez". *Ibid*., 31/217b. Azledilmesini takip eden üç hafta içinde kapıcılarından birisi sabık sadrazamın idamı için emir getirdi: "... vezir-i âzam sabık Ali paşa dammi mubaholmağla ol zalımın varup bila-aman cezayın verip ser-i maktu'ın der devletmedarım getirmek babında hatt-ı hümayun..." Mühimme Defteri 106, 93.

181 Babası Sadık Reis donanmada bir askeri gemi reisiydi. Saray dışına ilk atanması Mayıs 1688'de Nişancı olarak yapıldı. Silahdar, *Tarih*, II, 361.

unsurlarını, geçmiş on iki yıl içinde Avrupalı güçlere karşı kaybedilenleri yeniden elde etmek üzere canlandırılan gayretlerinde hanedanın emrindeki birer araç haline getirmeye çalıştı. II. Mustafa'nın önlemleri, iç siyaset diline tercüme edildiğinde, yüksek devlet makamlarına yapılacak görevlendirmelerde vezir ve paşa kapıhalklarına bağımlılıktan saray ve orduya dayanan eski siyasete dönüş anlamına geliyordu.

Bu değişimin en açık delili, II. Mustafa'nın hükümdarlığından önce yüksek makamlara gelen kişilerin geçmişleri ve intisap ilişkileri ile onun hükümdarlığının sarayın ve sultanın akıl hocası Feyzullah'ın hâkim olduğu ilk iki senesi boyunca bu görevlere atananlarınkiler arasında yapılacak bir karşılaştırma ile elde edilebilir. Daha önce belirttiğimiz gibi, en azından 1683'den beri, Osmanlı devletinin merkez ve taşra idaresindeki yüksek makamlarına yapılan atamalarda eğilim, neredeyse saray ve ordudan olduğu kadar vezir ve paşa kapılarından da kişilerin tercih edilmesi şeklinde olmuştu.

1683 ve 1703 arasındaki yirmi yıllık süre içinde önceden belirlenmiş on beş yüksek makama yapılan atamalara ilişkin yapılacak bir incelemede, merkezi yönetimin yüzde 40 oranında kapılara, yüzde 26,3 ve 21,3 oranlarında sırasıyla saray ve orduya ve yüzde 12,5 oranında da sivillere yöneldiği görülür.[182]

II. Mustafa, tahta çıkışının ardından yalnızca intisabı yukarıda belirtilen yeni örüntüye uygun olan bir sadrazamı azletmekle kalmamış, aynı zamanda geçmiş yirmi yılın eğilimini de tersine çevirmeye girişmiştir. İlk iki yılda, merkezi idaredeki yüksek

182 Eyaletler için (sayıları 34 idi) yüzdeler şöyledir: 41,9; 38,5; 15,7 ve 3,7. Bu gözlemler 1683-1703 yılları arasında göreve gelen tüm kişilere dönük biyografik bir araştırmaya dayanmaktadır. Resmi biyografiler esas olarak çağdaş kaynaklardan, özellikle de Silahdar, *Tarih* ve *Nusretname*; Defterdar, *Zübdet*; Mühimme Defteri 106-114'den derlenmiştir. Bunlar Süreyya, *Sicil*; Raşid, *Tarih* ve M.S. Viyana H.O. 126 ile desteklenmiştir. İstatistikî bilgiler ilk olarak 1974'te Abou-El-Haj, "Vezir and Paşa Households", 442a-443b'de yayınlanmıştır.

makamları doldurmak için daha ağırlıklı ve sık olarak ordu ve saraya başvurmuştur.[183]

Önceden belirlenmiş aynı on beş makam bu iki yıl için incelendiğinde ise, II. Mustafa yönetiminin 18,17 oranında kapılara, yüzde 45,45 ve 9,1 oranlarında sırasıyla saray ve orduya yöneldiği görülür. II. Mustafa'nın politikalarının nihai başarısı, devlet işleriyle bizzat ilgilenmeye kararlı tüm diğer sultanlarda olduğu gibi, devlet işlerinin idaresinde kendisinin ve anahtar mevkilere atadıklarının sergiledikleri performansa bağlı olmuştur. Burada II. Mustafa'nın yetiştirilme tarzı ve kişiliğine dönük bir çözümleme, onun seleflerinden neden farklı olduğuna biraz ışık tutabilir ve eylem ve kararlarının gidişatını açıklayabilir. [184]

II. Mustafa tahta çıktığında otuzlu yaşlarının başlarındaydı. İki selefinin aksine, kendi babası olan IV. Mehmed'in alışılmadık uzunluktaki hükümdarlığı altında büyümüştü. Bunun sonucunda, o ve küçük kardeşi Ahmed, Osmanlı tahtının bütün olası varislerinin (ve bu nedenle mevcut hükümdarın rakiplerinin) kapatıldığı harem kafesinin getirdiği engellerden uzak yetiştiler.

Onları ahlaki ve entelektüel açılardan ehliyetsiz kişiler haline getiren harem kafesinde, şehzadelerin büyüme ve gelişimleri neredeyse duruyordu. Örneğin Şehzade Süleyman'ın kaderi böyleydi. 1642'de doğan Süleyman, kırk beş yıllık hayatının neredeyse kırk yılını dış dünya ile iletişimi kesilmiş halde geçirdikten sonra, 1687 yılında tahta çıkmıştı. Bu hapis hayatının kişiliği üzerindeki etkisi bize çok şey anlatır. Tahta çıkış töreni için bir saray muhafızı tarafından alınıp getirildiğinde, bunun kardeşinin kendisini

---

183

	V.K.	S.	O.	Si.
1683-1703	39,5	26,3	21,3	12,5
1695-1697	18,18	45,45	9,1	27,27

Ek I'de 1683-1703 arasında merkez ve taşra idaresindeki önde gelen yöneticilerin isim, görev, süre ve intisap ilişkilerini gösteren bir liste yer almaktadır.

184 Bu kısım Aboul-El-Haj, "Mustafa II: A Psycho-historical Study"nin kimi düzeltmelerle birlikte verilen özetinden oluşmaktadır. Biyografik veriler Silahdar, Raşid, Cantemir ve Richard Knolles (ve P. Rycaut), *The Turkish History*, 3 cilt, (Londra, 1687-1700)'den derlenmiştir.

haremin dışına çekerek öldürtmeye dönük oyununun bir parçası olduğu korkusuyla, kafesinden çıkmayı reddetmişti. Verilen teminatlara rağmen – vezirler, ulema ve silahlı kuvvetlerden subaylar onun cülusunda bağlılık yemini etmeyi bekliyorlardı – hayli acınacak bir halde şöyle demişti: "Eğer iş benim öldürülmeme geldiyse, söyleyin ki, son duamı edebileyim."[185]

Tüm şehzadeler için olduğu gibi, Mustafa için de, altı yaşına geldiğinde yetişkin dünyasına adım atmasında ve eğitiminde kendisine yardım edecek bir lala tayin edildi. Hocası olan Emir Efendi yalnızca sekiz ay sonra öldü ve yerine genç şehzadenin yetişkinliğe kadar kendisine bağlı kalacağı bir âlim olan Seyyid Feyzullah geldi.[186] Feyzullah'ın derin ve sürekli nüfuzunun bir sonucu olarak, Mustafa tahta çıkar çıkmaz, eski akıl hocasını sürgünden geri çağıran emirler gönderildi. Cülusundan yalnızca iki ay sonra Mustafa, Feyzullah'ı ilmiyenin en yüksek makamına getirdi. Kısa bir süre içinde Feyzullah'ın denetimi tüm hükümet işlerine öylesine nüfuz etti ki kendisine "sahibü'r-reaseteyn" (iki reasetin, yani ilmiye ve merkezi idarenin sahibi) lakabı takıldı.

Sultanın eski lalasına yalnızca nasihat açısından değil fiili idari yönetim ve rehberlik açısından da var olan bağımlılığını, en iyi II. Mustafa'nın 1703'de yeni sadrazamı Rami Mehmed'e verdiği ve onu tüm devler işlerinde müftünün rehberliğine uyması konusunda uyaran bir emir gösterir.[187]

Yine de, bu bağlılık ve bağımlılığın duygusal bir boyutunun da olduğu görülebilir. Mustafa hükümdarlığının daha geç bir döneminde eski lalasına yöneltilen yolsuzluk ve kayırmacılık ithamlarına kulağını tıkadı ve annesi kendisini tahtıyla Feyzullah arasında

185 Silahdar, *Tarih*, II, 295-98, 569-70.

186 Sabra Meservey, Feyzullah üzerine İngilizce'de kaleme alınmış en yetkin değerlendirmeyi sunar. *Feyzullah Efendi: An Ottoman Şeyhülislam* (Princeton University Ph.D. dissertation, 1966).

187 Şefik, Şefikname, 18.

bir seçim yapması gerektiği konusunda ikna edene kadar onu gözden çıkarmadı.[188]

Bu bağlılık, sultanın çocukluğunun liberal ve özgür bir yetiştirme ortamında geçtiği göz önünde bulundurulduğunda daha da şaşırtıcı hale gelir. Bir çağdaş kaynağa göre, şehzade şımartılmış ve özgür bırakılmıştı; yalnızca ata binmek ve avlanabilmek yiyip içiyor ve sırf eğlence hayatına katkıda bulunması için müzik dersleri alıyordu.[189] Bu betimleme, her ne kadar önyargısız bir gözlemciden gelmiyor olsa da,[190] şehzadeye, kafes yaşamının bunaltıcı kısıtlamalarından uzak bir şekilde sağlanan özgürlük ve gelişim olanağının ölçüsünü gösterir.

Şehzade Mustafa'nın ebeveyni ile ilgili elimizdeki kanıtlar, zayıf bir babaya ve esas olarak kendisiyle ve kocasının duygu dünyasındaki yeriyle meşgul bir anneye işaret etmektedir. IV. Mehmed de, tahta çıktığında yalnızca bir çocuktu. Çocukluğu ve erken yetişkinliği sırasında annesi naibesi gibi hareket etmişti. 1656 yılında Köprülü Mehmed lehine oğlunu emperyal yetkilerinden feragat ettiren oydu. Genç hükümdar esas olarak avcılıkla ilgilenen, yalnızca göstermelik bir figür olarak kaldı. Bağımsız hareket etmeye dönük ilk hamlesinde tamamen ehliyetsiz birisi olduğunu öylesine kanıtladı ki, Osmanlılar fiziken güneydoğu Avrupa'dan atılmadan önce iktidarın ellerinden zorla alınması gerekti.[191]

Öte yandan, Mustafa'nın annesi anlaşıldığı kadarıyla, sultanın duygusal yaşamındaki yerinin geçici ve riskli doğasının hayli bilincinde olan güçlü bir kadındı. Bu nedenle, IV. Mehmed'in lütfuna mahzar olmaya devam edebilmek için her türlü kadınsı kurnazlığa başvurduğu rivayet edilir.[192] Şehzade Mustafa, ye-

188 Anonim Tarih, Berlin Diez A quarto 75, 244a.

189 Silahdar, *Tarih*, II, 569-70.

190 Bu gözlem 1691 yılında Şehzade Mustafa ve Ahmed'in yerine II. Ahmed'i taht için önermesini meşrulaştırmak amacıyla Kara Mustafa tarafından yapılmıştı.

191 Abou-El-Haj, "II. Mustafa: A Psychohistorical Study", 127.

192 *Ibid.*, 128.

tişkinliğinde – özgür ve liberal yetiştirilme tarzının ona sağlamış olması gereken özerkliğe rağmen – kendisinden önceki ve sonraki Osmanlı sultanlarının pek çoğu gibi, annesine karşı tam bir itaat gösterdi. Bu nedenle annesi, babaannesinin yaptıklarına benzer şekilde, müftünün nihai olarak azledilmesi gibi, saltanatla ilgili, oğlunun kendi başına alamayacağı kimi hayati kararlarda, gözle görülür bir rol oynadı.[193]

Fiili bir bağımlılığı gizleyen bir bağımsızlık görüntüsü, daha çocukluk döneminde kendini belli eden bir zevk ve sefaya düşkünlük eğilimiyle birleştiğinde, bireysel uyum mekanizmalarının temellerinin atıldığı erken gelişme döneminde bir bozukluğun varlığına işaret eder.[194] Bu bireysel özerklik eksikliğinin kökeni, büyük ihtimalle, aslında çocuğun iç ve dış dünyası ile başa çıkmasını sağlayan karakter oluşturucu yapılar olan sıradan engellenme deneyimlerinin erken dönemde içselleştirilememiş olmasında yatmaktadır. Ebeveyn modelinin içselleştirilememesi altı yaş civarındaki çocuğu, sonuç olarak da yetişkini, etkili işleyebilmek için gerekli olan liderlik vasfını ve onayı ona sağlayacak bir alter ego için kesintisiz bir özlem duymasına neden olur.

Akıl hocası Feyzullah'ın yetişkin sultan tarafından idealleştirilmesi ve sultanın başkaları tarafından onaylanmaya duyduğu ihtiyaç, Şehzade Mustafa'nın beş ya da altı yaşındaki bir çocuk olarak annesi ile ilişkisinde sarsıcı bir tecrübe yaşadığına işaret eder. Genç şehzadelerin erkeklerin dünyası ve eğitim ile tanışmaları için altı yaşın makul sayıldığına daha önce değinmiştik. Bu, büyüme ve gelişimlerinde bir aşamayı gösterirdi ve aynı zamanda annelerinden ve kadın hizmetkârlarından da ayrılmaya başladıkları bir dönemdi. Manidar bir şekilde, Şehzade Mustafa'nın Feyzullah Efendi ile tanıştırılması kişiliğinin gelişimindeki bu

193 Anonim Tarih, Berlin Diez A quarto 75, 244a.

194 Mustafa'nın kişiliğine yönelik bu değerlendirmeler, Heinz Kohut'un psiko-analitik çalışma ve kuramlarından beslenmiştir, "Forms and Transformations of Narcissism", *Journal of the Americam Psychoanalytic Association*, XIV, 1966 ve *The Analysis of the Self (New York, 1971).*

evreye denk düşmüştü.[195] Eski akıl hocasının, 1695'te eski öğrencisinin sarayına nüfuz ve şöhret sahibi olarak dönmesi, hükümdarın ruhsal durumu ile açıklanabilir. Bununla birlikte, Mustafa'nın kişisel ihtiyaçlarından bağımsız olarak, yukarıda değinilen duygusal bağlılığı açıklayan ve destekleyen tarihsel etmenler de bulunmaktadır.

Öncelikle, sultanın dini bürokrasinin alanı dışında kalan meselelerle ilgili olarak öneri almak üzere yalnızca şeyhülislama yönelmesi sıradan bir uygulama değildi. İlmiye'nin önde gelenlerine en yüksek divanlarda yalnızca diğer devlet işleriyle uğraşan görevliler ile birlikte (vezirler, paşalar komutanlar ve hatta sivil bürokratlar) danışılırdı. Çağdaş kaynaklar II. Mustafa'nın bu yeni hareketi için doğrudan bir açıklama ortaya koymamaktadır. Aslında bazıları, geçmişteki diğer sultanların da ilmiyenin başında bulunan şeyhülislama güvenerek sırlarını açtıklarını belirtmektedir.

Mustafa nihayet tahta geçtiğinde bunun neredeyse son çare olduğu akılda tutulmalıdır. Sultan olabileceği – ve bu makama gelmeye ehil olduğu – daha önceki iki durumda önü kesilmişti. Bu nedenle, amcası II. Ahmed 1695'de öldüğünde, Şehzade Mustafa Osmanlı hanedanının vücut ve kafa olarak sağlam ve bu nedenle tahta çıkmaya en elverişli olan, en yaşlı üyesiydi. Tahta çıkışı gündeme geldiğinde, bu bir tercihten çok, yerleşmiş bir adet ve gelenek meselesiydi.

Mustafa'nın Feyzullah'a yönelmesinin, kısmen iki amcasının saltanatları süresince iktidarda olanların sadakatlerinden duyduğu kuşkuya bağlı olması, kuvvetle muhtemeldir. Dahası, bu tür bir iktidar ittifakı yalnızca Mustafa'yı değil fakat herhangi bir hırslı sultanı, yayılmacı bir siyaset izlemeye girişmekten vazgeçirebilirdi. Feyzullah sadece bu tür bir ittifaka minneti olmamakla kalmayıp, aynı zamanda ilmiye üyesi olarak yaptığı çağrının doğası

195 Silahdar, *Tarih*, I, 556.

hasebiyle Osmanlı devletinin kadim ideal ve uygulamalarına daha da adanmış olacaktı.

Mustafa'nın yalnızca devletin başındaki göstermelik bir figür olmayı kabul etmeyip, Osmanlı'nın askeri girişimlerinin sürdürülmesine dönük bir niyetle, savaşta bir gazi olarak liderlik etmeye dönük başlardaki tutkusu, bu tür bir arka plan akılda tutularak değerlendirilmelidir. Mustafa aynı zamanda, sultanların seferlere katıldıklarında alışageldikleri lüksten vazgeçip,[196] mütevazi bir asker tayınını paylaşan basit bir yaşam tarzını kabul etmişti.[197] Dahası, bir yargıç gibi davranarak şahsen adalet uğruna uğraş vermişti.[198] Tam olarak fanatik değilse de, tüm potansiyel reformcular gibi püriten ve ahlakçıydı; askerlerine kamptaki erkek ya da kadın aşıkları tarafından sağlanan zevki yasaklamıştı.[199]

Yani kısacası, Mustafa Osmanlı devlet ideolojisine inanmaya devam eden ve hanedanın büyük sultanlarının adet ve tavırlarına kayıtsız kalmayan doğru lidere ihtiyaç duyulduğuna inanıyordu. Allah'ın takdirinin rehberliğinde, bu lider, mutlaka Osmanlı devletinin zaferlerinin yeniden ihya edilmesini sağlayacaktı. Osmanlı Hıristiyan güçler karşısında henüz önemli kayıplar yaşamış olduğundan, kendisinin o lider olduğuna inanması için, şüphesiz, dönemin gerçekçi olan devlet adamları tarafından değil de, daha ziyade hırslı olanları tarafından cesaretlendirilmiş olmalıdır. Gerçekçi devlet adamlarının tavsiyesi olsa olsa 'tebdirlilik' olacaktı, bir intihar anlamına gelecek doğrudan karşı karşıya geliş değil. Devlet işlerinin yürütülmesinde şehzadelere rehberlik etmek üzere, öylesi her ne kadar gerçekdışı da olsa, eski Osmanlı gazi ideallerinin ve geleneklerinin yeniden canlandırılmasını destekleyecek kişi ancak Feyzullah'ın düşünce ve yönelimlerine sahip birisi olabilirdi.

---

196 Silahdar, *Nusretname*, I, 7/214a.
197 Silahdar, *Nusretname*, I, 40/219a.
198 Silahdar, *Nusretname*, I, 42/219a.
199 Silahdar, *Nusretname*, I, 146-231b.

Mustafa'ya, bir öğrenciyken, Osmanlı devletinin gelecekteki hükümdarı olarak kendisinden nelerin bekleneceği öğretilmiş ve ideal hükümdarın tarihsel örnekleri olarak kendisine eski şöhretli sultanların modelleri gösterilmiş olmalıdır. Bu dersler boşa gitmemişti, tahta çıkmasının ardından kendisini devletin geçmişteki felaketlerden kurtulmasını sağlayacak gazi kurtarıcı, yeni Kanuni Süleyman olarak düşlemeye başladı.[200]

Mustafa'nın saltanatının ilk yıllarındaki bu inancı, iki sefer yılı (1695-97) boyunca işe yaradı.[201] Osmanlı askeri eylemlerinin Habsburglar tarafından beklenmeyen cüretkârlığı, Mustafa'ya Temeşvar ve Transilvanya ucu boyunca bazı kale ve tabyaların yeniden ele geçirilmesiyle sonuçlanan küçük zaferler kazandırdı. Mustafa'ya göz diktiği gazi unvanını kazandıran bu cesurca adımlar, seferin üçüncü yılında Osmanlıların Zenta'da uğradıkları küçük düşürücü yenilginin ardından birden sona erdi.

Kendisine verilen daha iyi tavsiyelerin aksine sultan ve onun seçtiği sadrazam Elmas Mehmed, en kestirme yolu seçerek yeterince hazırlıklı olmadıkları bir askeri çatışmaya neden oldular. Şaşkınlık içinde yakalanan Osmanlı kuvvetleri köşeye sıkıştırılıp bozguna uğratıldılar. Sağ kurtulan sultan, sadrazamını ve kimileri 1683 seferinde tecrübe kazanmış kıdemli askerler olan komutanlarının çoğunu kaybetti. 1697 yenilgisini değerlendirirken çağdaş bir kaynak, devlet ricali ile II. Mustafa'nın sadrazamlık için kişisel seçimi olan Elmas Mehmed arasındaki işbirliği eksikliğini

---

200 Raşid, *Tarih*, 299. "Saltanatının ilk yıllarında, benim büyük büyük babam Süleyman Han, düşmana karşı seferlere vezirlerini göndermekle kalmadı, her gazaya kendisi de gitti...".

201 Mustafa'nın seferleri ve Zenta bozgunu Abou-El-Haj, *Reisülküttab and Karlowitz* ve "Ottoman Diplomacy"de tartışılmıştır. Yenilgiyi takip eden sahtekârlıklar için bkz. "Ottoman Methods of Negotiation". (Örneğin Zenta yenilgisi, çağdaş Osmanlı kaynakları tarafından tamamen hasıraltı edilmiştir: "... üç defa bizzat Nemçe üzerine azimet buyurulup mansuren avdet olunmuş idi". Mustafa yalnızca iki seferde zafer kazanmıştı, üçüncüsü ise Zenta'daki felaket ile sonuçlanmıştı. Barış müzakereleri ile ilgili olarak aynı kaynak şöyle bildirir: "... cevanib-i arba'adan hücum eden düşmanlar kendileri sulha taleb ibram ve ilhah eylediler". Anonim Tarih, Berlin Diez A quarto 75, 144a ve 148a-b.

sorumlu gösterir.[202] Vakanüvis buna ek olarak II. Mustafa'nın askeri politikalarının altını oyduğunu hissettiği, sarayın tercihi olan Elmas Mehmed'e dönük kıskançlık ve husumeti de ekler.

Söz konusu bu kişiler, daha önce sultanın tahta çıkışına karşı çıkanlarla aynı kişiler miydi? Vakanüvis, bu konuda açık değildir. Sultan, yine de, kendisini yenilginin getirdiği utançtan kurtarmak amacıyla, daha önce babasının da yaptığı gibi, zor zamanlarda görev alması için bir Köprülü'ye yöneldi.

Amcazade Hüseyin, beş yıllık görev süresince, yalnızca oldukça adil bir barış anlaşması elde etmeyi değil, aynı zamanda Osmanlılar'a neredeyse on beş yıl için savaştan uzak durarak nefes alma fırsatı vermeyi de başardı. Göreve gelir gelmez, selefinin yüksek makamlar için izlediği atama örüntüsünü değiştirdi. Beş yıllık sadrazamlığı süresince Hüseyin'in vezir ve paşa kapıhalklarından yaptığı atamalar, saray ya da ordu kökenlilerin neredeyse iki katına ulaştı. Saray ve ordundan yapılan yüzde 29 oranındaki atamaya karşı, kapılardan yapılan atamaların oranı yüzde 54 idi.[203]

Hüseyin atama politikasını tersine çevirerek devlet işlerinin yürütülmesinde serbest bırakılmayı ummuş olsa da, hayal kırıklığı yaşaması kaçınılmazdı. Toparlanma ve yeniden inşa için bir Köprülü'ye yönelmeyi arzu etmiş olmasına karşılık, II. Mustafa, ona tam bir eylem serbestisi sağlamayacaktı. Feyzullah sultanın yanında kaldı ve 1703'teki çöküşüne kadar sarayın açık onayı ile devlet işlerine müdahale etmeye devam etti. Bazı çağdaşları, Feyzullah'ın nüfuzunun Zenta yenilgisinin ardından artmaya başladığına dikkat çeker.

---

202 Raşid, *Tarih*, II, 407.

203 Aşağıda Amcazade Hüseyin ve Elmas Mehmed'in sadrazamlıkları dönemindeki atama örüntüleri yer almaktadır.

	V.K.	S.	O.	Si.
Amcazade	54,00	16,66	12,50	16,66
Mehmed	18,18	45,45	9,10	27,27

Söz konusu değişim, sultanın devlet işlerinin yönetilmesinde etkin bir rol almaktan vazgeçmesine bağlanır ve Feyzullah ile ailesinin hırslarının giderek arttığı bir süreç ile çakışmıştır. II. Mustafa'nın karakteri hırs, kibir ve dindarlıktan; ikilem, kararsızlığa ve sapkınlığa varan bir kendini beğenmişliğe doğru kökten bir değişim geçirmiştir.[204]

Feyzullah Efendi ve maiyeti, Amcazade Hüseyin'in iktidarındaki kaçınılmaz güç artışına karşı bir denge unsuru olarak durmaktaydı. Çağdaş kaynaklar, bu iki adam arasındaki gerilime dair yalnızca bir takım imalar içerir. Çatışmanın kanıtlanması, ancak dolaylı deliller yoluyla mümkündür.

Hükümete yönelik hoşnutsuzluk ve rahatsızlık sesleri çeşitli kılıflar altında ve farklı biçimlerde kaydedilmiştir.[205] Buna karşılık, 1687'de IV. Mehmed'i tahttan indirmeyi başaran türde bir ittifakın oluşmasını engelleyecek önlemler alınmıştır.

Köprülülerin iktidardaki sultana karşı, kayda değer bir liderlik oluşturmaya en yakın grup oldukları düşünüldüğünden, II. Mustafa ve Feyzullah'ın kızları ile Köprülülerin oğulları arasında çok sayıda evlilik ittifakı yapıldı.[206] Osmanlı hanedanı ve

---

204 Burada öne sürülen karakter çözülmesi, kısmen II. Mustafa'nın, kendisi ve devleti için önüne koyduğu hedeflerde uğradığı başarısızlığa bağlanabilir. [Onun, yaşamının kırkıncı yılına denk düşen geri plana çekilişi, en çok, erken çocukluk dönemlerinde çevrenin uyumsal yapılarını içselleştirmekte başarısızlığa uğrayanları etkileyen tarzda bir kimlik krizinin yeniden su yüzüne çıkışını akla getirmektedir. Bu gözlemler Eliot Jaques, "The Mid-Life Crisis", *International Journal of Psychoanalysis*, 46.4, 1965'e ve Roger Gould M. D.'nin 1973'te Beverly Hills, California, ABD'de orta yaş krizi üzerine yapmış olduğu bir konuşmaya dayanmaktadır.

205 Maaşlarla ilgili cebecilerin hoşnutsuzluğu yeni bir şey değildi. Beş yıl önce, Raşid cebecilerin hazinenin maaşlarının ödenmesinde yetersiz kalması nedeniyle mutsuz olduklarına dikkat çekmişti. *Tarih*, II, 437. Ayrıca bkz. Defterdar, Zübdet, 349a. Kaynaklar mollaların hükümetin devlet işlerini yürütme biçimi ile ilgili örtülü eleştirilerini dile getirdikleri olaylar kaydetmiştir. Her vakada eleştirileri dile getiren, onu susturmanın bir yolu olarak sürgüne gönderilmiştir. Örneğin, Defterdar, Zübdet, 411b.

206 Köprülü Fazıl Mustafa'nın iki oğlu vardı:

a) Abdullah Bey Feyzullah'ın kızlarından birisi ile evliydi. Cantemir, Abdullah'ın yüksek memurluğa 18 yaşında atandığını belirtir. *The history of the ... Othman Empire*, 433, dipnot 44. Osmanlı kaynakları Abdullah'ın müftünün vekillik görevindeki Yusuf'a güvenmemesi üzerine bu makama atandığı konusunda açıktır. Bundan sonra bile,

Feyzullah'ın ailesini Köprülülerle yakınlaştırmak için yapılan bu jestler bile, ailenin ve müttefiklerinin Feyzullah'a ve efendisine karşı olan hoşnutsuzluklarını gidermeye yetmedi.

1702 yılında yaşanan bir olay, iktidarda bir değişiklik sağlamaya dönük kimi çabaların bulunduğuna işaret etmektedir. Amcazade Hüseyin'in sadrazamlıktan çekilmesinden birkaç ay önce, iki adamı görevlerinden alındı ve idamları emredildi. Bunlardan biri olan Hüseyin'in yeğeni Kıblelizade Ali, II. Mustafa'nın kardeşi Şehzade Ahmed ile görüşmeye çalışırken yakalanmıştı. Hemen mirahor-ı evvellik görevinden uzaklaştırılarak Edirne'den İstanbul'a getirildi ve idam edildi.[207] Amcasının hayatının bağışlanması için yalvarması boşunaydı. Aslında, sadrazamın kendisi de Valide Sultanın sultana yakarışlarının sonucunda kurtulmuştu.[208]

Ali'nin görevden uzaklaştırılmasından iki hafta sonra, Amcazade Hüseyin'in kâhyası Şehrizorlu Hasan, çağdaş gözlemcilere göre, sultanın öfkesini üzerine çektiği için azledildi.[209] Hasan, vali olarak atanma bahanesiyle Asya'daki vilayetlerden birisine gönderildi, fakat ardından bir cellâdın ona yetişmesi için emir çıkarıldı. İdam mahkûmu olan Hasan kaçmayı başardı ve bir

---

1703'ten bir buçuk yıl kadar önce, yaklaşmakta olan isyanla ilgili dedikodular dolaşmaya devam etmiştir. Defterdar, Zübdet, 389a, 411b; Silahdar, *Nusretname*, II, 88, 119/277b, 281b ve Raşid, *Tarih*, II, 524,878-79.

b) Numan Bey Ayşe Sultan ile evlenecekti. Altıncı dereceden kubbealtı veziri yapılmış, ardından Erzurum ve Anadolu valiliklerine atanmıştı. Ayşe için İstanbul'daki Saray-ı Atik model alınarak Edirne'de bir saray inşa edilmişti. Silahdar, *Nusretname*, II, 37, 46, 119, 142/270b, 271b, 281b-282a, 285a.

Viyana'yı kuşatan Kara Mustafa'nın oğlu Ali Bey, Safiye Sultan ile nişanlanmış ve kendisine Girit Valiliği verilmişti. Safiye için de, kardeşi için Edirne'de yapılana benzer bir saray inşa edilmişti. Silahdar, *Nusretname*, II, 120, 142/282a, 285a.

207 Silahdar, *Nusretname*, II, 90, 116/277b, 281b; Raşid, *Tarih*, II, 531, ve Defterdar, *Zübdet*, 393a. Anonim Tarih, Berlin Diez A quarto 75, 293a-294a Ali'nin idamı ile ilgili olarak biraz farklı bir açıklama verir. Cantemir, *The history of the ...Othman Empire*, 429, dipnot 38, Ali'yi Amcazade'nin kızkardeşinin oğlu ve "gözdesi" olarak nitelendirir.

208 Silahdar, *Nusretname*, II, 116/281b.

209 Defterdar, *Zübdet*, 391b. Silahdar, *Nusretname*, II, 92/278a, Hasan azledilmesi ve sonunda idam edilmesi için verilen emirlerde müftünün oynadığı role işaret eder.

yıldan fazla saklandıktan sonra, isyan başladığında önde gelen liderlerden biri olarak ortaya çıktı.[210]

Kıblelizade Ali, kendi hayatını büyük bir riske atmak pahasına, neden haremde Şehzade Ahmed ile iletişim kurmaya çalışmıştı? Ve Saray neden Hüseyin'in kâhyasının görevden alınması ve daha sonra idam edilmesi konusunda bu kadar ısrarcı olmuştu? Büyük bir ihtimalle Hüseyin sonunda, Feyzullah'ın devlet işlerine karışmasından ve Mustafa'nın akıl hocasının hırs ve açgözlülüğünü gemlemeyi beceremememesinden ya da bunu istememesinden bıkarak – kendisinden önce kuzeni Fazıl Mustafa'nın yaptığı gibi – sultandan ve müftüden kurtulmaya karar vermişti.

Niyetinin bu iki olayla açığa çıkması, Hüseyin'in konumunu tehdit ediyordu. Kahyasının görevden alınmasından iki ay sonra, sadrazam, kötü sağlığını gerekçe göstererek, sorumluluklarından bağışlanmasını rica etti.[211] Amcazade'nin bu talebi kabul edildi; fakat kendisi Silivri yakınlarındaki yalısında ev hapsine alındı.[212]

Son iki sadrazam olan Dal Taban Mustafa ve Rami Mehmed bizzat müftü tarafından seçildiler.[213] Hüseyin'in yoldan çekilmesi ile birlikte, Feyzullah'ın hâkimiyeti doruk noktasına ulaştı. Daha önce bu hırsın, yalnızca kendi hayatı süresiyle sınırlı olmadığını belirtmiştik. Müftü, kendi ailesinin en azından II. Mustafa ölene dek ilmiyenin başında kalmasını arzu ediyordu. Kendisi yirmi yıldan fazla bir süredir sultanın akıl hocası olduğundan, ölümünün ardından ailesinin nüfuzunun devam etmesini garanti altına almak istiyordu. 1702 yılında, Kıblelizade Ali Bey'in idam edilmesinden

210 Silahdar, *Nusretname*, II, 120/281b. Yakalanması ile ilgili emirler MühimmeDefteri 114, 2a ve 12a'da bulunabilir. İstanbul kaymakamına Hasan'ın idam edilmesi için verilen emir daha sonra kaldırıldı. *Ibid.*, 53a. Diyar Bekir valisine gönderilen bir emir Hasan'ın hapse atılmasını istiyordu. *Ibid.*, 73a. Yukarıdan anlaşıldığı üzere Hasan'ın iktidar merkezinde kendisi lehine müdahalede bulunacak bazı çok güçlü arkadaşları olmalıdır.

211 Silahdar, *Nusretname*, II, 118-19/281b.

212 Raşid, *Tarih*, II, 542, Amcazade Hüseyin'in adamlarından olan çavuş başı Bodur Mustafa'nın Kıblelizade ile yaklaşık olarak aynı esnada ve muhtemelen aynı sebeplerle azledildiğini iddia eder.

213 Silahdar, *Nusretname*, II, 118, 129/281b ve 285a.

yalnızca birkaç ay önce, Feyzullah, daha önce belirttiğimiz gibi, büyük oğlu adına şeyhülislamlık makamına atanması için berat elde etti.[214] Ailesinin II. Mustafa'nın evlatları üzerindeki nüfuzunu arttırmak için Feyzullah, diğer bir oğlunun,[215] Mustafa'nın ilk oğlu ve veliaht şehzade olan Mahmud'a hoca olarak atanmasını sağladı.

Kısacası Feyzullah, padişahın ve kendisinin kızlarını Köprülülerin oğulları ile nişanlayarak, devlet işlerinde etkin bir şekilde müdahale ederek ve kendi oğulları vasıtasıyla saraydaki etkisinin sürekli hale gelmesini sağlama almaya çalışarak kendisini geleneksel âlim rolünde görmediğini gösterdi. Bunun yerine, her fiili adımında, geçen yarım yüzyıldaki vezir ya da paşalar gibi, kendisinin ve ailesinin devlet hizmetindeki sürekliliğini sağlamak ve süregiden bir siyasi hâkimiyet temin etmek tutkusuyla hareket etti. Feyzullah resmi olarak kurumsal çizgileri geçmeden, gerektirdiği ekip ve donanımla birlikte, kendisine bir kapı oluşturmaya çalıştı.

Köprülü kapıhalkını kendisine bir model olarak seçmesi nedeniyle, Feyzullah'ın en şiddetli ve yoğun muhalefeti bu çevreden üzerine çekmiş olması beklenebilir. Gerçekten de, muhtemeldir ki Feyzullah'ın hem ilmiye hem de seyfiyenin başına geçme yönündeki hırsı, Amcazade Hüseyin'i müftüden kurtulmaya ikna etmiştir. Sultanı Feyzullah'ın gücünü sınırlandırmak konusunda ikna etmekte başarısız olması, onu II. Mustafa'yı kardeşi Şehzade Ahmed ile değiştirmek gibi daha esaslı bir önlem almaya yöneltmiştir.[216]

Feyzullah'ın ihtirasları, kendi seçtiği sadrazamların bile taşıyamayacağı kadar fazlaydı. Dal Taban Mustafa, sadrazamlığa atanmasından dört ay sonra, müftüyü yerinden etmek için komplo

214 Silahdar, *Nusretname*, II, 89/277b.

215 İsmi Hasan Efendi idi, Silahdar, *Nusretname*, II, 90-92/277b-278a.

216 Kıblelizade Ali, Feyzullah'a karşı hislerine tercüman mı oluyordu? Bu soru şehzade Ahmed'in de çocukluğunda Feyzullah tarafından eğitildiği gerçeği ışığında sorulmaktadır. Şehzade 1703'de sultan olduğunda, kardeşi Mustafa'yı ortak akıl hocalarına gereksiz bağımlılığı konusunda ihtar etmesi beklenmiştir. Naima, *Tarih*, VI, Yazarın eki, s.26-27.

kurduğu, Kırım'da isyan çıkmasını kışkırttığı ve Rusya'ya karşı savaşı sürdürmekle gözdağı verdiği iddiasıyla azil ve ardından idam edildi.[217]

Dal Taban kariyerine, Kara İbrahim Paşa'nın kapısında *karakulak* (haberci) olarak başlamıştı. (O esnada Kara İbrahim, rikab kaymakamı olarak hizmet veriyordu.[218] Devlet hizmetine girmeden evvel, önce üçüncü dereceden vezir, ardından da sadrazam olan ve 1683'te Viyana'yı kuşatan Kara Mustafa'nın[219] kapısına da intisap etmişti.) Dal Taban Mustafa orduya katıldı ve sonunda cebeci başılık ve yeniçeri başılık gibi en yüksek görevlere kadar yükseldi.[220] Buradan taşra idaresine geçti, önce çeşitli sancakların ve ardında da yarım düzine eyaletin beyliğine getirildi.[221]

Atandığı görevlerden en azından ikisinde, dikkat çekici başarı gösterdi. 1697'de Bosna valisiyken, Karlofça'da barış antlaşmasının imzalanmasından önceki birkaç haftaya kadar, Habsburg ve Venedik topraklarına başarılı askeri akınlar yaptı. Barış antlaşmalarına muhalif olduğu bilindiğinden, Mustafa Asya'da çeşitli valiliklere atandı ve buralarda Feyzullah tarafından sadrazam olarak seçilmeden önce çeşitli isyanları bastırmayı başardı.[222]

Amcazade Hüseyin'in ardından sadaret makamına aday olarak Dal Taban Mustafa'yı belirleyerek müftü, Köprülülere yakın ve belki de onlarla müttefik olarak bilinen birisini seçmişti. Fakat aday gösterildiğinde, Dal Taban Mustafa neredeyse on yıldır saraydan ve başkentten uzak bulunuyordu. Saraydan bu kadar uzun bir süre

---

217 Dal Taban Mustafa'nın niyet ve planlarına dair bir tartışma için bkz. Abou-El-Haj, "Closure of Ottoman Frontier", 471a-475b.

218 Cantemir, Mustafa'nın (Köprülüzade) Fazıl Ahmed'in sarayında yetiştirilmiş bir yeniçeri olduğunu iddia ederken, Süreyya'ya göre Kara Mustafa'nın çevresinde yetişmiş ve sonunda Kara Mustafa'nın telhisçisi olmuştur. Cantemir, *The History of the ... Othman Empire,* 414, dipnot, 30; Süreyya, *Sicil*, III, 412. Anonim Tarih, Berlin Dizez A quarto 75, 204b, onun Kara İbrahim'e intisab edişini anlatır.

219 An. Kâhya. Silahdar, *Tarih,* I, 563.

220 Silahdar, *Tarih*, II, 196, 237, 238, 423, 510, 615.

221 Silahdar, *Tarih*, II, 645 ve *Nusretname*, I, 105/227a; 206/240a; 209-10/240b; 311-15/256b; 317-20/257a-b; II, 9/267a; 31/270a; 116/281b.

222 Silahdar, *Nusretname*, II, 118/281b.

uzak kalmış olması ve esas olarak Amcazade Hüseyin tarafından yürütülmüş barış müzakerelerine karşı bilinen muhalefeti, onu güvenilir ilişkilerden yoksun bırakmış ve tamamen müftüye bağımlı kılmış olabilir. Fakat, atanmış sadrazam olarak döndüğünde, Dal Taban Mustafa kendisiyle birlikte Kara İbrahim'in kapısında hizmet etmiş ve daha sonra Amcazade Hüseyin'in yanında yer bulmuş iki kişi tarafından karşılandı. Hüseyin görevinden ayrıldığında, Dal Taban Mustafa'nın arkadaşları yerlerinde kalmışlardı.[223]

Çağdaş kaynaklara göre, Dal Taban Mustafa sadrazamlığının ilk iki ayında kendisini toplumsal ritüellerin canlandırılmasına ve sürdürülmesine adadı. Zımmileri Müslümanlardan, kadınları erkeklerden ve vezirleri vezir olmayanlardan ayıran kıyafet yasalarının uygulanmasındaki ısrarı ile geleneğe aşırı bir düşkünlüğü olduğunu gösterdi.[224] Amcazade Hüseyin'in açık bir şekilde bu yasaları göz ardı etmiş olmasının, dönemin yüksek oranda tabakalaşmış toplumunda kargaşaya sebep olmuş olabileceği düşünülebilir.[225] Mustafa aynı zamanda silahlı kuvvetlerin içinde bulunduğu koşullar ve özellikle de savaşın ardından terhis olmuş ve askerliği bırakmış kişilerin mali durumları ile de yakından ilgilendi.[226]

Sadrazamlık makamına atanmasından üç aydan biraz daha fazla bir süre sonra, Dal Taban Mustafa'nın ismi iki komploya karıştırıldı: Feyzullah'a suikast düzenlenmesi[227] ve Kırım ve Bucak'taki isyan ve ayrılıkçı eğilimlerin kışkırtılması.[228] Kırım'daki ve genel olarak Tatarlar arasındaki sorunlar 1699 ve 1700'de barış

223 Viyana'ya gönderilen Osmanlı sefirinin oğlu Zülfikarzade Kara Osman ve Doyğun Mustafa. Raşid, *Tarih*, II, 540.

224 Anonim Tarih, Berlin Diez A quarto 75, 186a; Defterdar, *Zübdet*, 399a, 401a, ve 404a ve Silahdar, *Nusretname*, II, 121/282a.

225 Sadrazamın uyum, gelenek ve toplumsal tabakalaşmaya dönük düşkünlüğü, geldiği kökenlere işaret edebilir. Belki de Osmanlı kaynaklarının onun toplumsal muhafazakârlığından sıkça söz etmeleri yine bu nedenden kaynaklanır.

226 Defterdar, *Zübdet*, 298a-b.

227 Silahdar, *Nusretname*, II, 140/285a.

228 Silahdar, *Nusretname*, II, 122-29/282a-283a. Defterdar, *Zübdet*, 409b-410a, azledilmesini Tatar isyanı karşısındaki ihmalkârlığına bağlarken, Raşid, *Tarih*, II, 574, Dal Taban'ın asi Tatarlarla işbirliği yaptığını hayli açık bir şekilde söyler.

antlaşmalarının imzalanması ve onaylanmasının hemen ardından mayalanmaya başlamıştı.

Çekişmenin kaynağını, bir yanda Tatarların diğer yanda ise Lehlerle Rusların bulunduğu uç bölgesi oluşturuyordu. Antlaşmalar imzalanana dek Tatarlar, Darü'l-İslam'la iki Hıristiyan güç arasındaki açık ve belirlenmemiş uçta akın yapma ve hareket etme özgürlüğüne sahipti. Barış antlaşmaları, mümkün olan yerlerde ucun ticaret ve alış-veriş gibi meşru ve katı bir şekilde izne bağlanmış amaçlar dışında kapatılmasını kolaylaştıracak çizgisel sınırların belirlenmesini kayıt altına aldı.[229]

Bu sınırlamaların Tatarlar için yarattığı iktisadi sıkıntılar ve Rusya'nın üzerlerine yeni bir saldırıda daha bulunacağına dair duydukları kuşku, Kırım ve Bucak Tarlarını, Osmanlı'nın onayı olsun ya da olmasın, önleyici bir saldırı tasarlamak hususunda cesaretlendirdi. Gerçekleşmesi an meselesi olan bir Rus saldırısına karşı uyarılarına kulak vermesi için II. Mustafa'ya yaptıkları sayısız başvuru, Feyzullah Efendi tarafından tam bir kuşkuculukla karşılandı. Dal Taban onların son çaresi gibi görünüyordu. Sadrazama gelince, o da bu fırsatı 1699 ve 1700 düzenlemelerini altüst etmek için kullanacaktı. Bunun için, Osmanlıların kendi liderliği altında tam destek sağlayacağı sözünü vererek Tatarları bir savaş planı yapmaları için cesaretlendirdi. Tasarısı açığa çıktığında, Dal Taban Mustafa müttefiki olan Tatarları hizaya getirmeye ve böylece başkalarını ayaklanmaya katılmaktan caydırmaya zorlandı. Hemen ardından görevinden azledilen sadrazam idam edildi.[230]

Rami Mehmed ise sadrazamlık makamında yedi ay gibi kısa bir süre kaldı.[231] IV. Mehmed'in ve damadının arkadaşı olan Musahib Mustafa'nın kapısında yıllarca hizmet ettikten sonra idari "si-

229 Abou-El-Haj, "Closure of the Ottoman Frontier".

230 Silahdar, *Nusretname*, II, 130/283a.

231 1698 yılına kadar gelen kendi resmi biyografisi, Abou-El-Haj, *Reisülküttab and Karlowitz*, 25-59 ve daha yakın bir zamanda *I.A.*'da tahlil edilmiştir.

vil" göreve dönmüş olan bir bürokrattı. Sadrazam, idari hizmete yeni giren birisi olmadığından,[232] kariyerinin hayli erken bir döneminde siyasi iktidarın nüans ve hassasiyetleri hakkında bir algı geliştirmişti. Liderlik için öne çıkmasını sağlayan esas şey, 1697-1700 yılları arasında barış görüşmelerini yürüten Osmanlı delegasyonunun başı olarak hizmet etmiş olmasıydı.[233] Sadaret makamına önerildiğinde, müftünün yürütme üzerindeki etkisi o kadar kökleşmişti ki, Rami Mehmed açıkça Feyzullah'ın mahmisi ve uşağı olarak görülüyordu.[234]

II. Mustafa ve akıl hocasının Amcazade Hüseyin'in düşüşünün ardından başvurmak zorunda kaldıkları şiddetli önlemler ve sadaret makamında gerçekleşen hızlı değişiklikler, merkezi yönetim içinde giderek artan siyasi gerilimi gösterir ve sarayın günlük devlet işleyişi üzerindeki nüfuzunu korumak için giderek yükselttiği mücadeleyi ortaya koyar.

Kimi Osmanlı kaynakları, müftüyü ve sultanı bertaraf etmek üzere bir fitnenin her iki taraftaki duygudaş unsurlar arasında gizlice hazırlanmakta olduğuna inanırlar.[235] Her ne kadar bu noktada, önceden neyin tasarlandığı sorununu nihai olarak çözüme ulaştırmaya çalışmak beyhude bir çaba olacak olsa da, Edirne'deki yönetimin önde gelenleri ile İstanbul'dakiler arasında doğrudan bir ilişki değilse de bir duygudaşlık ve karşılıklı anlayışın bulunduğunu gösteren pek çok delil bulunmaktadır.

---

232 Sadrazamın dairesine on iki yaşında girmişti. Anonim Tarih Berlin Diez A quarto 75, 200b-201b.

233 Detaylar için bkz. Abou-El-Haj, *Reisülküttab and Karlowitz*, özellikle 60-132, ve "Ottoman Diplomacy", 501a-521b.

234 "Sadr-ı azam çırağımızdır". Şefik, Şefikname, 17.

235 Rami Mehmed sultanın tarafındaki baş entrikacı olarak gösteriliken, ikinci suçlu Moralı Hasan'dır. Silahdar, *Nusretname*, II, 129, 141-42/285a. İsyanın ve III. Ahmed'in tahta çıkışının ardından aynı Moralı Hasan, sadrazam olduğunda Rami Mehmed'i savundu ve onun devlet için faydalı olduğunu sultana şu sözlerle anlattı: "Devlet (Rami Mehmed'in kalibresinde) birine ihtiyaç duymaktadır. Kavga sırasında benim tarafımı bırakmadı. Haşmetmeabınıza hizmet etmek için hep o ve ben tam bir anlaşma içindeydik...". Anonim Tarih Berlin Diez A quarto 75, 291a-b.

En açık delil, bu kişilerden bazılarının intisap ilişkileri ve geçmişleri incelendiğinde elde edilebilir. Amcazade Hüseyin'in halefleri, merkezi idaredeki yüksek makamları doldurmak için vezir ve paşa kapıhalklarına dayanma siyasetini sürdürdürmüşlerdir.[236] İsyana katılan kimi kişilerin ve yönetime hizmet edenlerin geçmişlerinin incelenmesinden elde edilecek belki de en dikkat çekici olgu, önemli sayıda kişinin, Köprülülerden gelen son sadrazamın kapısına intisap etmiş – ya da onunlar ilişki içinde olmuş – olmasıdır.[237]

Sultanın genel olarak vezir ve paşa kapıhalklarına ya da özel olarak Köprülülerinkine taraftar olan kişileri bir gecede tasfiye edemeyeceği açık olduğundan, yönetim üzerindeki sultanın kontrolünü sağlamlaştıracak kimi önlemlerin alınması gerekiyordu.

Amcazade Hüseyin'in sadrazamlığının son dönemlerinde, Köprülünün genç varisleri ile II. Mustafa'nın ve Feyzullah'ın kızları arasında evlilik ittifakları yapıldığını daha önce belirtmiştik. II. Mustafa'nın saltanatının son yılında, aynı damatların yönetimdeki hassas noktalara atandıklarını görüyoruz. Abdullah ve Numan Köprülüzadeler, sırasıyla İstanbul kaymakamlığı ve Anadolu Valiliği görevlerine getirilirken, Kara Mustafa'nın oğlu Genç Ali, Temeşvar'daki kiritik uç kalesine beylerbeyi olarak atandı.[238] Aynı zamanda, bu dönemde diğer anahtar konumundaki idari makamlara ya sulatana ya da müftüye evlilik yoluyla bağlı, saraydan ya da ordudan gelen kişilerin atandığına tanıklık ediyoruz. Emine Sultan ile nişanlı olan silahdar Çorlulu Ali, saraydan paşalık görevi ve üçüncü dereceden kubbealtı vezirliği rütbesi ile çıkmış[239] ve

---

236

	V.K.	S.	O.	Si.
Amcazade Hüseyin	54,00	16,16	12.50	16.16
Dal Taban Mustafa ve Rami Mehmed	65,00	7,00	7,00	21,00

237 Bunlar arasında isyancı sadrazam Sohrablı Ahmed ile onun vekili Şehrizorlu Hasan da yer alır. Rami Mehmed'in kendisi de Amcazade Hüseyin yönetiminin tercih edilen ve güvenilir bir üyesiydi.

238 Bkz. 206 no'lu dipnot.

239 Anonim Tarih, Berlin Diez A quarto 45, 18a-b.

oğlu müftünün kızı ile nişanlı olan Kara Mehmed Ağa, cebeci başılığa atanmıştı.[240]

Bu atamalar, sarayın giderek artan otoritesine karşı süregiden bir meydan okumanın açık bir şekil aldığına delalet etmektedir. Bu önlemlerin işe yarayacağına duyduğu güvenin bir göstergesi olarak hükümet, kendisine yönelik muhalefet cebeci ayaklanması ve ardından isyan halini aldığında, kayıtsızlık olarak değerlendirilebilecek bir tepki verdi. Tüm sorunların birkaç kese para dağıtılması ile ortadan kalkacağını umarak, cebecilerin hoşnutsuzluklarının yalnızca mali olan kısmına yoğunlaştı.[241] Ancak seğmen başı öldürüldükten sonra, daha ileri önlemler alındı.[242] Arzuhal biçiminde isyanla ilgili güncel bilgiler Edirne'ye getirildiğinde bile hükümet, siyasi gerçeklilere kafa tutmaya devam ederek temsilcileri tutukladı ve ardından sürgüne gönderdi.[243]

Büyük bir gerilim ve endişe doğmuş olmasaydı, hükümetin bu önlemleri almayacak olduğu açıktır. Heyetin tutuklanmasınının ardından, bir noktada II. Mustafa, hükümetin tepkilerinin doğuracağı tehlikeli sonuçların farkına varmış gibi görünmektedir.

---

240 Cantemir, *The History of the ... Othman Empire*, 417, Defterdar, *Zübdet*, 340b onun müftü ile kemal-i intisap içinde olduğunu belirtir. Kassab başı olarak Kara Mehmed çok zengin bir adam olmuştu. III. Ahmed'in tahta çıkışının hemen ardıdan cülüsiyye ödemesine katkıda bulunması için 150 kese akçe vermekle yükümlü tutuldu. Anonim Tarih, Berlin Diez A quarto 75, 265a.

241 Kul kâhyası Abdullah İstanbul'a 30 kese akçe ile gönderildi. Defterdar, *Zübdet*, 423b ve Silahdar, *Nusretname*, II, 159/288b.

242 Defterdar, *Zübdet*, 424a, ancak orada ve ondan sonra seğmen başıyı öldüren asilerin cezalandırılması için hazırlık yapılmasına karar verildiğini belirtir. Kimi emekli paşalar geri çağrıldı ve yeni makamlara atandılar; Ahmed Paşa kâhyası Hasan'a Bosna komutanlığı, Esir İbrahim'e Niğde Sancağı, Kürd Mehmed'e Manisa Sancağı görevleri verildi. Eyaletlere komutanların birlikleri ile birlikte Edirne yönetimini savunmak üzere toplanmalarını bildiren başka emirler gönderildi. Defterdar'ın görüşleri Mühimme Defteri 114, 116-117'deki resmi yazışmalar ile de doğrulanmaktadır. Yeniden çağırılanlar arasında Hodaverdi ve Sultan Önü'nden Hasan, İşkodra, Prizren ve Dukagin'den Hodaverdi, sabık Belgrad valisi Hasan; Belgrad'dan Ali ve Rumeli beylerbeyi İbrahim vardı.

243 Mühimme Defteri 114, 116a'da yer alan 24 Temmuz ile 3 Ağustos 1907 tarihleri arasındali resmi bir yazışmanın suretine göre.

Bir çağdaş Osmanlı kaynağına göre, sultan heyetin tutuklanması sırasında kendi adamlarının gösterdiği küstahlık karşısında öfkelenmişti. Bu suçlamayla sadrazamın karşısına çıktığında, Rami Mehmed bütün suçu müftüye attı.

Bu olay, 1703 yılına gelindiğinde müftünün siyasi nüfuzunun ne ölçüde artmış olduğunu gösterirken, karşılaşmaya dair bir başka kaynak da, Feyzullah'ın mali yolsuzluklarını ortaya koyar.[244] Sultan Rami Mehmed'e isyancıların taleplerine uygun olarak sarayın İstanbul'a taşınması için paraya ihtiyaç duyulacağını söylediğinde, sadrazam hazinenin iflas ettiğini açıklamıştı.

Defterdarın Rami Mehmed'in görüşünü doğrulamasının ardından sultan, isyancılara karşı girişilecek hareketi finanse etmek için kendisine on yedi bin kese akçe önerdiği rivayet edilen müftüye yöneldi. II. Mustafa'nın, mali meseleler gündeme geldiğinde sürekli olarak yoksulluktan şikâyet eden müftünün o anki serveti karşısında hayli şaşırmış olduğu söylenir. Söylendiğine göre Feyzullah, kendi yoksulluk sızlanmaları hatırlatıldığında söyleyecek söz bulamamıştı.

Bunun ardından sultan, bir açıklama bekleyerek defterdara döndü. Feyzullah'ın servetinin kaynağının malikâneler olduğu ilk kez dile getiriliyordu: "Her ay şu kadar çok [kese] ve her yıl şu kadar [gelir] elde eder."[245] II. Mustafa'nın öfkesine hâkim olamadığı ve sonunda müftü tarafından aldatıldığını kabul etmek zorunda kaldığı söylenir. Artık siyasi iktidarını kötüye kullandığı ve mali yolsuzlukları açığa çıktığından, II. Mustafa onun hemen görevinden azledilmesini ve kendisine şehir dışına kadar eşlik edilmesini sağladı.[246]

Bu iki anlatı, II. Mustafa'nın iktidarın dizginlerini kendi ellerine almak konusundaki saiklerini açıklamaz. En fazla çağdaşlarına müftünün iddia edilen siyasi yetersizliğini, mali yolsuzluklarını ve

244 Anonim Tarih, Berlin Diez A quarto 45, 18a-b
245 *Ibid.*
246 Anonim Tarih, Berlin Diez A quarto 75, 244b.

düzenbazlığını somut bir şekilde göstermiştir. II. Mustafa tebaasının müftünün kendilerine teslim edilmesi yönündeki isteklerini yerine getirmek yerine eski akıl hocasını Edirne dışına asilerin ulaşamayacakları güvenli bir yere gönderdi.[247] Aynı esnada er geç gerçekleşecek bir askeri karşılaşma için hazırlık yapmaya başlayarak kendi konumunu güven altına alacak önlemler aldı.[248] Böylece, hükümetin kamuya dönük ortaya koyduğu iddialar, hem sultanın hem de sadrazamın o dönem yaptığı resmi yazışmalarla çelişmiş oluyordu. Müftü kamunun önünde keyfi davranışları nedeniyle hüküm giydiği halde, resmi raporlar, İstanbul'daki isyanı esas olarak ilmiye bürokrasisi içindeki atamalarla ilgili olarak müftü ile İstanbul uleması arasında ortaya çıkmış olan bir yanlış anlaşmanın sonucu şeklinde değerlendiriliyordu.[249]

Feyzullah'ın Saraydan uzaklaştırılarak güvenli bir yere nakledilmesi, ulemayı teskin etmenin ve II. Mustafa'nın rejimine karşı hoşnutsuzluğun nüfusun geri kalanı arasında daha da yayılmasını engellemenin bir yolu olarak görüldü. [250] Hoşnutsuzluğun giderilmesi def'-i fetret olarak tanımlanırken, müftünün uzaklaştırılmasının bir nefiy (sürgün) olarak değil de bir nakil olarak tarif edilmesi bundandı. II. Mustafa'nın Feyzullah'ın "azli" üzerine isyanın sönümleneceğini ve kısa bir süre sonra eski akıl hocasını makul bir göreve atamak üzere geri çağırmakta kendisini özgür hissedeceğini düşünmüş olduğu açıktır.

Sultanın halka söyledikleri ile fiili eylemleri arasındaki çelişki isyanın liderleri tarafından tamamen göz ardı ediliyor değildi. İki

247 Rami Mehmed, "Münşeat", II, 120a-b. Özi valisi ile Belgrad ve Temeşvar komutanlarına gönderilen Temmuz/Ağustos 1703 tarihli bir mektuptan.

248 25 Temmuz 1703 gibi erken bir tarihten başlayarak en az yirmi komutana emirler gönderildi. Rami Mehmed, "Münşeat", II, 207a-211b; 213a-215b; 217a-218a; 219a-220b; 221b.

249 Raporlarda müftü ile ulema arasındaki itilaf "şeyhülislam Feyzullah Efendi hazretlerile asitân-ı sa'adetde olan ulema efendiler beyninde menasib-i 'aliyyeye mütealik ahvalından naşi bazı münafi vuku' bulduğundan ..." şeklinde geçiyordu. Rami Mehmed, "Münşeat", II, 210a-b.

250 *Ibid.*

taraf arasında atılan karşılıklı adımların her birinde, aslında hükümetin sözlerine ve eylemlerine güvenmediklerini gösterdiler. Hükümet açısından, savunmaya dönük askeri önlemlerin tamamen gizli bir şekilde yürütülmesi mümkün değildi. İzleyen birkaç gün içinde İstanbullular sultanın gayet açık olan taleplerini kabul etmesi için ne kadar ısrar ettilerse, sultan ve Edirne'deki hükümet o denli güvenilmez hale geldi. Silahlı kuvvetlerinin fiili olarak karşı karşıya geldiği ana kadar her iki taraf da ötekine kendi davranışının doğru olduğunu göstererek makul bir tutum almaya çalıştı.

Sonunda ortak bir zeminde buluşmaya dönük çabalar yalnızca boşa gitmekle kalmadı, aynı zamanda giderek daha fazla salt yapılmış olmak için yapılan bir hal de almaya başladı. Nihai amaçlar gittikçe daha muğlaklaşıyordu ve her iki taraf da karşılıklı bir uzlaşmaya varmaktan uzaklaşıyordu. Bu süre, her iki taraf açısından da, konumlarının ve destekçilerinin tahkim edilmesi için kullanıldı ve diğer tarafı kötü niyetli olmakla suçlayabilmek için bahaneler yaratıldı. Birkaç günlük bir müddet içerisinde, Edirne'den İstanbul'a en az üç resmi heyet gönderildi (örneğin, 26 Temmuz'da bir tane ve 28 Temmuz'da bir tane daha), fakat Cuma günü Edirne'den İstanbul'a hiçbir resmi yazı ulaşmadı. O gün, arzuhallerine sarayın cevap vermesi için isyancıların belirledikleri son gün olduğundan, Cuma namazı ülkede adalet ve hakkaniyetin hüküm sürmediğinin göstergesi olarak kılınmadı.[251]

Akşama doğru heyetten bir haber alabilmek için Çekmece'ye kadar gözcüler gönderildi. Sonunda, müftünün sürgüne gönderildiğine dair bir takrir alındı (ki bu yanlıştı, müftü 29 Temmuz'un ertesine kadar sürgüne gönderilmemişti) ve aynı haberler ertesi gün hükümetin habercileri olan mirahor-ı sani Selim Ağa ve sadrazamın tezkirecisi Mustafa Efendi tarafından resmi olarak da kendilerine iletildi.[252]

---

251 Silahdar, *Nusretname*, II, 163/289a. 27 Temmuz, 1703.

252 Silahdar, *Nusretname*, II, 164/289a. Defterdar, *Zübdet*, 425b, bu iniş çıkışlı dönem ile ilgili ayrıntılı bilgi vermez. Daha ziyade, Edirne'den gelen haberciler varma-

Bununla birlikte, Cumartesi günü, Rami Mehmed'in ağalarından biri olan Cöbek Ahmed yalnız olarak, müftünün azledildiğine dair gayrı resmi fakat yatıştırıcı bir haberle asilerin karargâhına geldi. Ahmed'in haberci olarak ehliyetini kabul edip etmemek konusunda bir tartışma sürerken – zira heyetlerinin akıbeti ve nerede olduğu konusunda hiçbir bilgisi yoktu – bir bostancı ortaya çıktı. Heyetin refakatçilerinden biri olarak İstanbul'a gönderilmişti[253] ve asilerin korktukları şeyi doğruladı. İstanbul'dan 20 kilometre kadar uzaklıktaki Silivri'de heyet, yanında getirdiği paralar kullanılarak cebecilerin maaşlarını ödemesi doğrultusundaki emirlerle kaymakam Abdullah'a gönderilen kul kâhyası Abdullah ile karşılaşmıştı. Kul kâhyası, cebecilerin gösterisinin bir isyana evrildiğini görünce, İstanbul yönünde ilerlemeyi göze alamamıştı.

Edirne'den birkaç kilometre uzaklıktaki Çorlu'ya ulaştıklarında, efendiler, heyetin sultana verilecek bir arzuhal ile şehre varmak üzere olduğunu bildiren bir notun sadrazama ve reis efendiye iletilmesinin akıllıca olacağını düşündüler. Bir ön heyet olarak iki kişi seçildi: Asi heyetinin Edirne'ye yaptığı yolculuğu seyrini anlatan bostancı ile heyetin başkanı olan Türk Hasan Efendi'nin çuhadarı. Bu iki adam 24 Temmuz Salı günü Edirne'ye girdiler ve hemen getirdikleri mesajı ilettiler. Bir cevap için bekledikleri sırada, reis efendinin adamlarından biri onlara kaçmalarını salık verdi, zira açık bir şekilde tüm heyetin tutuklanması için emirler hazırlanmış ve isyanın zor kullanılarak batırılması için askerlere ödeme yapılmış, erzak tedarik edilmişti. Kaçışlarını kolaylaştırmak için bostancı ve arkadaşı ayrıldılar ve bostancı bir miktar zorluk çektikten sonra İstanbul'a ulaştı.[254]

Meydan'da toplanmış olanlar için sadrazamın yatıştırıcı emirleri ile hükümetin İstanbul'dan gelen heyete dönük kötü muamelesi

---

dan önce asilerin heyetlerinin tutuklandığına ve sürgüne gönderildiğine dair haberler aldıklarını anlatır.

253 Yalnızca Silahdar, *Nusretname*, II, 164-65/289a'da bildirilmiştir.

254 *Ibid.*

hakkında gelen bilgiler arasında kesin bir çelişki olduğu açıktı. Biri uzlaşmaya işaret ederken, diğeri hükümetin kötü niyetini gösteriyordu. Sadrazamın ağasının olumlu, bostancının ise olumsuz bir haberle gelmiş olması tamamen tesadüfi olamayabilir. Burada, bir sonraki evrede olacağı gibi, İstanbul tarafının Edirne'den gelen her türlü uzlaşı işaretini karşı tarafın güvenilmezliğinin doğrudan ve somut bir kanıtı sayma çabasını fark ediyoruz.

Bir süre bostancının haberi ağanın getirdiği habere galebe çaldı. Kimileri Edirne yönetimini aşağılamanın bir göstergesi olarak sadrazamın ağasını idam etmek gibi keskin önlemler alınması gerektiğini öne sürdüler. Fakat daha soğukkanlı olanlar baskın çıktı ve diğer iki öneri kabul edildi: Yeni bir arzuhal kaleme almak ve daha zorlayıcı önlemler almadan önce mirahor-ı saninin dönüşünü beklemek.

Arzuhalin hazırlanması Cumartesi günü ve 28'i akşamı boyunca sürdü. Ocakları, ilmiyeyi ve Osmanlı toplumunun diğer tabakalarını temsil eden kırk kişi arzuhali sultana şahsen iletmek üzere görevlendirildi. Bu ikinci heyetin bir gün önce gelen çelişkili bilgileri nihai olarak çözüme kavuşturacağına dair beklentiler hayli yüksekti.

Gerçekten de Pazar günü erken bir vakitte mirahordan, sultanın elçileri için adet olduğu üzere her bir ocaktan bir refakatçinin Küçük Çekmece'de kendisi ile buluşmasını isteyen bir not alındı.[255] Asilerin liderleri bu isteği kabul etti ve kahvaltıdan kısa bir süre sonra Küçük Çekmece'den Et Meydanı'na kadar kendisine refakat edildi. Sultanın mesajı meydanda toplananlara iletildi, fakat bu mesaj kalabalığın korku ve şüphelerini gidermeye yetmedi. Feyzullah uzaklaştırılmıştı, fakat asilerin ona karşı suçlamalarda bulunmalarına izin verilmemişti. Dahası, ilk arzuhallerinde talep ettikleri şekilde saray, İstanbul'a dönmeye hazır olduğunu

255 Silahdar, *Nusretname*, II, 166/289a-b.

bildirdiği halde, II. Mustafa'nın dönüşü toplanmış halde bulunan isyancıların dağılması şartına bağlanmıştı.[256]

İsyancılara göre en ciddi sorun, heyetlerinin nerede olduğuna dair bir bilgilerinin olmayışıydı. Heyetin Edirne'ye varıp varmadığı ya da sürgüne gönderilip gönderilmediği hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadan yola çıkmış olan mirahor-ı sani, bu konuyu pek az aydınlatabiliyordu. Tüm bu etkenler, bostancının getirdiği haberle birlikte bir katakulliye işaret ediyor ve sultanın asilerle uzlaşamaya dönük hiçbir gerçek niyet taşımadığı ile ilgili şüpheler uyandırıyordu.

Birbiri ardına gelen iki haber, asilerin şüphelerini derinleştirdi ve sonunda Edirne'deki yönetime gönderecekleri arzuhali şekillendirdi. Bostancı'nın getirdiği haber, aynı gün içinde, İstanbul'dan yola çıkan ilk heyette refakatçi olarak görevlendirilen bir sipahinin dönmesi ile doğrulanmış oldu.[257] Bostancının getirdiği bilgiler rivayetlere dayanırken, sipahi, heyetin Hafsa'ya varışından buradan birkaç kilometre uzaklıkta (24 Temmuz Salı günü) Edirne bostancıbaşısı ve adamaları tarafından tutuklanışına kadar kaderine tanıklık etmişti. Hükümetin, heyeti son adamına kadar kılıçtan geçirmeye niyetlendiğini bile iddia ediyordu.

İkinci haber, mirahorla birlikte sultanın ve sadrazamın resmi mesajlarını getirmek üzere yollanan sadrazamın tezkerecisi Mustafa Efendi'den geldi. Yolculukları boyunca ayrı hareket ettiklerinden tezkereci, sipahinin haberinin alınmasının ardından, o gün geç saatlerde İstanbu'a varmıştı. Mustafa Orta Camii'de ulemanın karşısına getirilip heyetin akıbeti ile ilgili olarak sorgulandığında, bostancı ve sipahinin söylediklerinin aslında doğru olduğunu, zira sadrazamın tezkerecisi olarak heyetin tutuklanması ve

256 Defterdar, *Zübdet*, 426a'ya göre isyancıların ferman-ı hümâyûna dair yaptıkları yorum, sadrazamın Çöbek Ahmed tarafından iletilen nota dair yaptıklarından farklı değildi. Edirne'nin niyeti bu şartlar altında asi topluluğunu dağıtmaktı. Dahası, sultanın İstanbul'a dönmeye de niyeti yoktu.

257 Silahdar, *Nusretname*, II, 166-67/289b'de bildirilir.

sürgüne gönderilmesi ile ilgili emri bizzat kendisinin kaleme aldığını kabul etti.[258]

Sipahinin getirdiği haber, İstanbul'da çeşitli gruplar arasında kurulmuş olan gevşek ittifakı daha da sıkılaştırdı. Heyetlerine reva görülen kötü muamele, açık bir meydan okuma olarak değerlendirildi. Asiler, bu muameleyi sultanın kısa süre önce imzalanmış barış antlaşmalarını tasdik etmek üzere gelen "kafir" heyetleri gereken şeref ve gösterişle karşılamış olmasıyla kıyaslayarak, kendilerini daha da aşağılanmış hissettiler.[259]

Müslüman bir heyete yine Müslüman bir saray tarafından kötü muamele edilmesi, isyana katılmış olan herkesin birlikte hayatta kalmak ya da yok olmak üzere eylemlerinde birleşmesi konusunda bağlayıcı bir fetvanın verilmesi için gerekli harç olarak hizmet gördü. Böylece, ulemayı, meşayihi, askerleri ve halkı bağlayan ant ve muahede, bu cepheden ayrılacak herkesin bir hain olarak damgalanmasının ve bu nedenle ölüm cezasına çarptırılmasının uygun bulunduğu bir intikam yemini şeklinde yenilenmiş oldu.[260]

İlk kez, asilerin egemenliğin sahibi olarak hareket ettiklerini gösteren somut önlemler alınmaya başlandı. İstanbul tarafından en yüksek üç makama aday gösterilmiş olan ilmiye mensupları bu makamların hem *de facto* hem de *de jure* sahipleri olarak kabul edildi. Buna ek olarak ve yine kendi başlarına hareket ettiklerini gösterir şekilde, İstanbullular, boş olan önemli makamları doldurdular. Örneğin, İstanbul kadılığı Kara Mustafa'nın oğullarına lalalık

---

258 Silahdar, *Nusretname*, II, 166-67/289b. Yalnızca Silahdar'da bulunan bu bilgi, Rami Mehmed'in isyancıların davasına duyduğu yakınlığa işaret eder. Aksi takdirde, neden güvenilir yardımcısı asiler karşısında bu kadar açık konuşmuş olsun? Ya da aslında Rami Mehmed isyancılara sultanın asıl planının müftüyü teslim etmemek olduğunu ve İstanbul'a dönmeye de niyeti olmadığını iletmek mi istemişti? Bu, Edirne'deki birliklerin hareketlerinin bu esnada asilere bildirilmiş olması kadar olasıdır.

259 Silahdar, *Nusretname*, II,167/289b. "kafirden gelen ilçiye ri'ayet ve ikram iderler, ümmet-i Muhammed rusulune bu hakaret ve 'azâb olur mu?"

260 *Ibid.*

yapmış olan Köprülü taraftarı Beyler Hocası Ahmed Efendi'ye ve seğmenbaşılık görevi Koca Mısili'ye verildi.[261]

Sadrazamlık ataması için asiler İstanbul Kaymakamı ve eski sadrazam Amcazade Hüseyin'in kayın biraderi Sohrablı Ahmed'i[262] seçti. İsyandaki bu noktaya kadar İstanbul halkı, sultan üzerinde arabulucu bir etkisi olur düşüncesiyle Rami Mehmed'e açık bir şekilde bel bağlamıştı. Sadrazamın tezkerecisinin heyetlerinin sürgün emrini kaleme almış olması nedeniyle, onu da sultanla birlikte indirmeye karar verdiler.[263]

Bu aşamada sabık bir vezirin kişiliğinde yeni bir lider daha ortaya çıktı. Amcazade Hüseyin'in yönetiminin son zamanlarında sadrazamın kâhyası olarak hizmet vermiş olan ve görevden uzaklaştırılmasından bu yana saklanan Şehrizorlu Hasan, İstanbul'da isyanın komutanlarından biri olarak yeniden ortaya çıktı. Bu kişinin Feyzullah'ın emirleri ile arkasından gönderilen cellatların elinden kaçan Hasan'la aynı kişi olduğu hatırlanacaktır. Sohrablı Ahmed, Hasan'ı İstanbul'daki kaymakamı olarak atadı.[264]

Daha önce ihtilafın her iki tarafının da, hayli erken bir zamanda, nihai amaçlarının ne olduğuna karar vermiş oldukları ortaya konulmuştu. Geçici yönetim II. Mustafa'yı tahttan indirecek, Edirne'deki yönetim ise bu beklenen adıma karşı direnecekti. Fakat her iki taraf da zamanın gelmesini bekleyerek, sanki amaçları bu kadar esaslı değilmiş gibi davrandı ve ilan ettikleri amaçlarının samimiyetini kanıtlamak için zaman ve çaba harcadı.

Bu manevralar açıkça her iki tarafında yeterli desteği sağlayamadığını gösteriyordu. Eğer herhangi bir taraf esas niyetini en başından açıklamış olsaydı (İstanbul halkı, kimi unsurların açık bir şekilde niyetlerini ortaya döktüğü iki durumda böyle davranmıştı,

261 *Ibid.*

262 Silahdar, *Nusretname*, II, 168/289b.

263 *Ibid.*

264 Defterdar, *Zübdet*, 428a-b, isyana bu yeni katılımın önemini Hasan'ın levendleri tek bir sözle kendi tarafına çekme ve bağlama yeteneğine işaret ederek belirtir. Silahdar, *Nusretname*, II, 170-71/290a.

fakat özellikle Çalık Ahmed tarafından bunlar hemen bastırılmıştı) panik büyük ihtimalle nüfusun büyük bir bölümüne sirayet edecek ve itaatsizlik tüm ülkeye yayılacaktı. Kargaşa ve taşların yerinden oynaması ile birlikte, kendi hareketlerini başarıya ulaştırmak için gerekli olan desteği sağlamak, her iki taraf için de imkânsız hale gelecekti. Bu koşullar altında bireylerin vereceği tipik tepki, şehir merkezlerinden ailelerin kitleler halinde tehcir edilmesi ile sonuçlanacak olan kaçınılmaz bir çatışmanın ortasında yakalanmaktan duyulan korku ve kaçınma idi.

Belki de yukarıdaki bu etkenler kadar önemli olan bir başka etken de, birkaç aylığına kaos ve terörün hüküm sürdüğü, çok sayıda mal ve can kaybına yol açan ve devlet işlerinin neredeyse tamamen durmasıyla sonuçlanan 1687 isyanı örneğiydi. [265] Düzen ancak, II. Mustafa'nın babasının tahttan indirilmesi ve zayıf amcası II. Süleyman'ın tahta çıkarılması ile yeniden tesis edilebilmişti. On altı yıl önce İstanbul ve Edirne'de isyancılar niyetlerinin sultanı tahttan indirmek olduğunu açıkça beyan ettiklerinde hüküm süren güvensizlik ortamının canlı hatıraları, her iki tarafın da 1703 isyanı sırasında gerçek niyetlerini gizlemeye çalışmasında önemli bir rol oynamış olmalıdır.

1687'in başlangıç aşamasında kati bir askeri çözüm aranmış olduğundan, burada bir saltanattan diğerine pürüzsüz bir geçiş sağlamak için girişimde bulunulmuş gibi görünecekti. Ayrıca, ulemanın da her bir adımda fiili olarak çok daha önemli bir rol oynadığını görüyoruz. Her bir önemli adımdan önce onların görüşleri soruluyor ve ısrarla fikirlerini belirtmeleri isteniyordu: Cuma namazlarının kılınıp kılınmayacağı ve isyancıların heyetinin Edirne yönetimi tarafından tutuklanması ile ilgili haberlerin alınması üzerine yapılan tartışmalarda olduğu gibi.

İsyanın liderlerinin ve ulemanın müşterek çıkarları olduğunun en açık örneği, Türk Hasan'ın sürgünden dönmesi üzerine

265 Silahdar, *Tarih*, II, 278-333 birkaç aya yayılan bu isyanla ilgili en iyi anlatıya sahiptir.

görülebilir.[266] Heyetlerinin eski başkanının Edirne'den ılımlı ve uzlaşmaya açık gibi bir cevapla dönmesine karşın, isyanın liderleri II. Mustafa'nın tahttan indirilmesini sağlamaya karar verdiler. Sonuç olarak Hasan, Sultan tarafından ikna edilmiş olmakla itham edildi ve liderliği reddedildi. Hasan, isyancılardan biri gibi davranmak yerine, bir arabulucu gibi davranmakla suçlandı. Ölüm tehdidi altındaki Hasan'ın, daha sonra evinde gözetim altında tutulması emredildi.

II. Mustafa'nın kardeşi Ahmed'in yerine II. Ahmed'in oğlu Şehzade İbrahim'in tahta çıkarılacağı dedikoduları yayılmıştı.[267] (Hem II. Mustafa hem de Ahmed, aynı annenin oğullarıydı ve bu nedenle validenin II. Musta üzerinde olduğu gibi III. Ahmed üzerinde de nüfuzunu sürdüreceği düşünülüyordu.) Dedikodular insanların Şehzade İbrahim'e bağlılık yemini etmeye başladıkları noktaya ulaşınca Çalık Ahmed devreye girdi ve gidişatı durdurdu. İtirazları İbrahim'in yaşının küçük olmasına (yalnızca on bir yaşındaydı) ve bir isyanda her sorumlu lidere rehberlik etmesi gereken şu ilkeye dayanıyordu: 'Hiçbir yasa dışı, ya da meşru olmayan eyleme hoşgörü gösterilemez.' Bunun yerine, egemen bir eylem olarak ortaya konan her karar için hemen her durumda yasal onay aranacaktı.[268]

Bu ilkenin pratik bir sonucu vardı, isyanın bu denli geç bir anında bile yönetimdeki bir değişiklik kolayca gerçekleştirilemezdi. Bu nedenle, alınmak üzere olan esaslı kararların hayata geçilebilmesi

---

266 Anonim Tarih, Berlin Diez A quarto 75, 250a-251a. Ayrıca Silahdar, *Nusretname*, II, 170-290a. Defterdar, *Zübdet*, 428a-b, isyancı heyetin hediyeler karşılığında uzlaşmakla suçlandığını belirtir.

267 Anonim Tarih, Berlin Diez A quarto 75, 251b, bu savların birlikler Edirne'ye doğru ilerlerken değil de, İstanbul'da ileri sürüldüğünü iddia eder. Silahdar, *Nusretname*, II, 177/391a-b ise, bunun birlikler Edirne'ye doğru yaklaşırken gerçekleştiğini savunur.

268 Bu eğilim Osmanlı aklının yasalcı sınırları kadar isyanın liderlerinin şeriata aykırı hareket ediyorlarmış gibi yorumlanmak konusunda duydukları korkuyu gösterir. Her ikisinin de altında yatan şey, kargaşaya yol açabilecek bağımsız eylemlerde bulunma konusunda açık bir tereddüttür.

için, tüm çevrelerden gerekli desteğin elde edilmesi amacıyla her tür önleme baş vuruldu ve her tür hazırlık yapıldı.

Ulema için, onların yokluğu gereksiz kan dökülmesine ve kargaşaya yol açabilir korkusuyla, bir yandan gözdağı ve meydan okuma diğer yandansa rızayla ikna etme yollarına başvuruldu. İlk olarak, II. Mustafa'ya karşı yürütülen dava, onun kendi davranış ve tutumlarının yalnızca hukuki değil, aynı zamanda mantıki bir sonucu olarak da gösterilmek zorundaydı. Onun samimiyeti ve güvenilirliği ile ilgili sorular ortaya atıldı.[269] Örneğin, "Neden talebimizi [Edirne'den ayrılması ve yerleşmek üzere İstanbul'a gelmesi yönündeki] duyar duymaz [buraya] gelmedi?" gibi. Daha sonra "vefat etmiş oğullarından birisi cenazesi gömülmek üzere Edirne'den iki gün içinde getirilmişti. [ona dört beş gün mühlet tanıdığımız halde] ortaya çıkmadı. Dahası, müftünün yargılanmak üzere bize teslim edilmeden kaçmasına göz yumdu." diye düşünülmeye başlandı. Bu ucu açık spekülasyonları takiben, sultana inançları kalmadığını beyan ettiler.

Vakanüvisimiz bu noktada, ulemanın samimi olarak bir *hurûc ala's-sultan* durumundan korkmaya başladığını belirtir.[270] Onlar bir yandan durumun mahiyetini anlamaya çalışırken, İstanbul'daki bazı kişilerin Edirne şehrine baskın verip, yakıp kül etmeye niyetlendiklerine dair dedikodular dolaşmaya başladı. (Kaynağımız serdengeçtilerin, *erazil* [ayaktakımı] olarak adlandırılan başıbozuk kuvvetlerin bu tehdid karşısında harekete geçmeye niyetlendiklerini bildirir.)

Bu esnada ulema, isyandaki rollerinin ne olduğunu açıklığa kavuştururken, aynı zamanda gidişata müdahale de etmeye karar verdi:[271] "Yoldaşlar, sizin adınıza yazdık [arzuhaller kaleme aldık ve fetvalar verdik] ... O zaman, şimdi olduğu gibi [II. Mustafa ve müftüye karşı olan] davanızın şeriata uygun olarak yürütül-

269 Anonim Tarih, Berlin Diez A quarto 75, 252a.
270 Anonim Tarih, Berlin Diez A quarto 75, 254a-b.
271 Anonim Tarih, Berlin Diez A quarto 75, 254b.

düğünü iddia ettiniz. Fakat şimdi Edirne'ye saldırmaya ve şehri yağmalamaya niyet ettiğinizi söylüyorsunuz. Amacımız [hedefimize ulaşmak için] savaşmak değil, II. Mustafa ile aramızdaki itilaflı meseleyi barışçıl bir şekilde başarıyla çözmektir. [*Bizim muradımız kital ile olmayıp sühulet iş başarmakdur.*] Tüm Müslümanlar kardeş olduğundan ve hepimiz aynı itikada bağlı Müslümanlar olduğumuzdan meseleleri çözmek için kılıca başvurmak şeriata aykırıdır ve bize uygun değildir. ..."

Ulema değişikliğin barış içinde gerçekleşmesi umuduyla, kendi rolünün arabuluculuk olduğunu düşünüyordu. Askerlerden hemen bir itiraz geldi:[272] "*Hâşa* sümme hâşa" bu tür sözler hiçbirimiz tarafından telaffuz edilmedi. Bizim davamız şeriat davasıdır. Toplanmış elli altmış bin insan var. Eğer bunlardan birinin bile şeriata aykırı davrandığı tespit edilirse karısı ve çocuğundan ayrılsın [*bir avrada oğlana erişip*]. Herhangi birinin şerefine halel geldi mi? Herhangi birinin parası ya da malları elinden alındı mı? [Bu tür şeyler gerçekleşmediği halde] Niçin böyle konuşuyorsunuz?" Yine de birliklerin Edirne'ye doğru yürümek üzere oldukları açığa çıkmıştı. Eğer üzerlerine ateş açılırsa aynı şekilde karşılık vereceklerdi.

Ulema sonunda askeri baskıya boyun eğdi ve açık olarak isyancıların davasını, II. Mustafa'nın tahttan indirilmesi fikrini benimsedi. Belki davanın haklılığı kadar, muhalefetlerinin, sonunda sultanının tahttan indirilmesi gibi basit bir hareketten daha vahim sonuçlar doğuracağından duydukları korku da bunda etkili olmuştu. Şüphe götürmez destekleri, verdikleri fetvalarda cisimleşti. Bu fetvalardan dördü II. Mustafa'ya karşı dile getirilen belirli şikâyetleri ve bir sultanın tahttan indirilmesi için şeriatça kabul edilmiş kimi gerekçeleri anlamamız için aşağıda sunulacak. Bu yapılırken, kısa bir özet elde edilmesi için fetvaların ağdalı dili bir yana bırakılacak.

272 Anonim Tarih, Berlin Diez A quarto 75, 254b-255a.

Müftüye yöneltilen ilk soru şuydu:

"İslam'ın padişahı, Allah onun insanlık üzerindeki gölgesini genişletsin, Allah'ın büyük zaferi ve Allah'ın yaratıkları için rahmeti [ve refahları] ona emanet edilmişken, ona emanet edileni bırakıp, avcılık bahanesiyle payitahtından ayrılıp [amaçsızca] Müslüman toprakları boyunca geziniyor ise; eğer tebaasına adaletsizlik ve hakkaniyetsizlikle zulmetmiş ve [İslam] hazinesini kanunsuz olarak boşa harcamış ise bu hareketlerine şeriatta yer var mıdır?"

İsyancıların müftüsü İmam Mehmed, "Yoktur", diye kısa bir şekilde cevap verdi.[273]

Bu ilk görüşle, II. Mustafa, Müslümanların refahını sağlamak için kendisine verilen emaneti başkalarına devretmekle, av sahalarında dolaşarak ve İslam gelirlerini kendisinin (ve aynı zamanda kızlarının düğünlerinde yapılan mebzul harcamalarda cisimleşen ailesinin) kişisel zevkleri için çarçur ederek tebaası üzerindeki yükü arttırmakla suçlanmaktadır.

Bu ilk fetva sultanın tahttan indirilmesi için yeterli olacak gerekçeyi belirlemeye çalışırken, ikincisi adil olmayan bir hükümdara karşı direnenlerin statüsünü tanımlıyordu.

"Eğer Müslümanlar arasından bir grup adil olmayan bir İmam'a karşı adaletsizliği sona erdirmek amacıyla baş kaldırırsa böyle bir grup fitneci [*ehl-i bağî*] olarak değerlendirilir mi?"

Adil olmayan bir hükümdara kaşı silahlanma haklarını teminat altına aldıktan sonra, isyancıların liderleri adil olmayan bir hükümdarı destekleyenlerin durumuyla ilgilendiler:

---

273 "Padişah-ı İslam ... hazretleri t'aziman li-'amr Allah ve şafakatan 'ala halk-i Allah ile me'mur bihi terk ve sayd u şikar bahanesile makar-ı saltanatını olan beldeden huruc ve haraket ve bilad-ı müslimin içinde tevaf idüb re'aya ve berayaya tekâlif-i şâka ile zulm u te'addi ve bigayr-ı vech şer'î beytü'l-malî izâ'et olsa müşâr ileyhin bu vech üzerine harakatına musağ-ı şer'i varmıdır", "El-cevab: Yoktur." "Ketabahu Mehmed al Sadik 'ufiya anhü: ketabahu al-fakir Mehmed 'ufiya 'anh". Sabık müftü Mehmed Sadek ve fetva emini Gelibolu/Semavkalı Mehmed tarfından kale alınmıştır. Anonim Tarih, Berlin Diez A quarto 75, 255a-ç.

"Eğer bir grup Müslüman İmam'ın adaletsizliğine karşı başkaldırırsa, geriye kalanlar tarafından başkaldırıya karşı İmam'a destek verilmesi uygun olur mu?"

Bu kez müftüden gelen cevap şöyleydi: "Olmaz!"[274]

Bu üç fetva II. Mustafa'ya ilişkin şikayetleri geleneksel ve soyut bir hukuki görüş çerçevesinde ele alırken,[275] Osmanlı olmayan kaynaklar tarafından aktarılan dördüncüsü, II. Mustafa'ya karşı yöneltilmiş olan kimi suçlamalardan hayli belirgin bir şekilde bahseder. Bu soru yalnızca bir süre önceki barış antlaşmaları sırasında yaşananlara değil, fakat aynı zamanda antlaşmaların onaylanmalarına ve uygulanmalarına da atıfta bulunmaktadır.[276]

1703 yazı itibariyle, bu antlaşmaların topraklarla ilgili maddeleri, Macaristan, Erdel, Mora, Podolya ve Kırım'ın kimi bölgelerinin kaybına yol açmıştı. Dahası, ardından gelen sınır belirleme çalışmaları, sonuçta, geçmişte Osmanlı'nın Avrupa'daki topraklarının genişlemesini kolaylaştıran ucun kapatılması anlamına gelmişti. Bu feci antlaşmaların ve teritoryal sınırlamaların gölgesi altında II. Mustafa barış antlaşmalarını kabul ederek salahiyetine gölge düşürmekle suçlanmıştı.

Böylece, Müslümanların II. Mustafa'nın imzaladığı bu anlaşmalarla, özellikle de bu kadar çok şehir ve eyaletin düşmana verilmesi göz önünde bulundurulduğunda, bağlı olup olmadıkları sorusu ortaya çıkıyordu. Burada, bu kadar çok topraktan vazgeçmiş ve Avrupa (yani Hıristiyan) hukukuna göre barış müzakereleri yürütmüş bir hükümdarın meşruiyeti sorgulanıyordu.

İlk fetva ile isyancılar, II. Mustafa'nın müsrifliğinin ve görevleri ile ilgili ihmalkârlığının tebaasının kendisine olan bağlılığını

274 Anonim Tarih, Berlin Diez A quarto 75, 255b.

275 *Ibid.*, 255a-b.

276 Bu bilgi ile ilgili kaynağımız Sutton'dur. P.R.O., S.P. 97/21, 133. Osmanlı sarayındaki İngiliz elçisi bunu (isyancıların arzuhalinin Edirne'ye gönderilmesinden önce) İstanbul'da toplanan gizli şûranın üyelerinden birisinin sekreterinden elde ettiğini belirtir. Yazarın tahminlerine göre bu şûra II. Mustafa'nın saltanatını yargılamak için toplanmıştır.

kaybetmesine yol açtığı, adil olmayan ve sorumsuz bir sultan-imam olduğunu ilan etmeyi başardılar. İkinci ve üçüncü fetvalar isyancıların sultana olan bağlılıklarını reddeden ve sultana bağlı kuvvetlerin yasal konumlarını zayıflatan eylemlerinin yasal olarak meşrulaştırılmasını sağladı. Dördüncü ile ise, II. Mustafa'yı 1699 ve 1700 antlaşmalarına boyun eğerek Hıristiyan güçlerin dikte ettikleri koşulları kabul etmek ve sınırın nihai olarak kapanmasını telaffuz eden sınır tespit edilmesi şartını yerine getirip Osmanlı ideolojisine ihanet etmekle suçladılar.

Yukarıdaki örnekler, yalnızca ulema ile askerlerin karşılıklı bağımlılığını göstermekle kalmaz, fakat aynı zamanda ulemanın asilerin nihai amaçlarının – yasal olmasa da – makul ve mantıklı olduğuna sonunda onay vermesiyle isyanda oynamaya çalıştığı yumuşatma rolüne de işaret eder. Edirne'de de aynı ılımlılaştırıcı girişimler, kimileri görünüşte sultanın kendisi tarafından hayata geçirilse de, sadrazam Rami Mehmed'in eseridir.

1703 olaylarına dahil olanlar arasında sadrazam, belki de şahsında akıl ve ılımlılık meziyetlerinin cisimleştiği en tipik örnek olmuştur. Neredeyse tüm çağdaşları Rami Mehmed'in hayli hırssız bir adam olduğu konusunda birleşirler. Ilımlılığını göstermek için kimi çağdaşları hayli prestijli ve saygıdeğer bir rütbe olan vezirliği – ki Osmanlı devletinde din dışı görevler arasında elde edilebilecek en yüksek payedir – kabul etmeyi çok defa reddettiğine işaret ederler. (Onun bu payeyi reddetmesi üzerine yapılan müstehzi bir yorum bunu, vezirlik ünvanını alabilmek için ödenmesi gereken yüksek meblağa bağlayacaktır.)

Bu rütbenin kendisine önerilmesi, Karlofça ve İstanbul'da imzalanan barış antlamaları ile sonuçlanacak hassas görüşmeleri Osmanlı adına başarılı bir şekilde yürütmesinden bir süre sonra olmuştur. Onun bu yüksek payeyi kabul etmedeki isteksizliği, kısmen, sadrazamın emrinde olsa da on yedinci yüzyılın sonu itibariyle büyük bir önem kazanmış olan reisülküttablık

makamında kalmaya devam etmedeki çıkarına bağlanabilir. Bu göreve yükselmesinden sonra Rami Mehmed özellikle yabancı güçlerle ilgilenmekte uzmanlaşmıştı. Sadrazamlığa yükselmeden önce neredeyse sekiz yıl boyunca kesintisiz bir şekilde bu mevkide hizmet vermişti.

1686'da devlet hizmetine geri dönmesinden önce Rami Mehmed, IV. Mehmed'in ve damadının gözdelerinden olan Muhasip Mustafa Paşa'nın (ölümü 1686) kapısında çeşitli görevlerde çalışmıştı. 1703 yılına kadar kendisini adadığı görevlerin başta gelen nitelikleri ilişki kurmak, arabuluculuk ve uzlaştırıcılık olmuştu. Eğer kişiliği izlediği kariyer basamakları göz önünde bulundurularak değerlendirilecek olursa, Rami Mehmed'in bağımsızlık ve kararlılık gerektiren durumlarla başa çıkabilecek bir kişiliğe sahip olmadığı sonucuna varmak muhtemelen doğru olacaktır.

Bu gözlemin ışığında, her türlü yüksek yürütme görevine atanmadan önce verilen vezirlik rütbesini kabul etmedeki isteksizliği daha iyi anlaşılabilir. Bu nedenle, 1703 yılında sadaret makamını kabul etmesi bir tercihten ziyade zorunluluk ve baskı sonucuydu. Osmanlı devleti, görevdeki sadrazam Dal Taban Mustafa'nın Feyzullah Efendi'den kurtulmaya dönük umutsuz girişimindeki etnrikalar denediyle bir "iç savaş"a sürüklenmek üzereydi.[277]

Rami Mehmed'in birden bire bu yüksek göreve getirilmesi, söz konusu sıkıntılı dönemin ardından gerçekleşti.[278] Sultanın akıl hocasının nüfuzu altında tırpanlanmış olan sadaret makamını kabul edecek başka hiçbir Osmanlı bürokratının el altında bulunamamış olması muhtemeldir. Denetim Feyzullah'ta olduğu sürece,

277 Bu nokta daha ayrıntılı olarak Abou-El-Haj, "Ottoman Methods of Negotiation" ve "Closure of the Ottoman Frontier"da ele alınmıştır.

278 Defterdar, *Zübdet*, 406a-407b, bu meselenin önemli olduğu fikrindedir, zira genel itibariyle kısa ve öz olan vakayinamesinde bu olaya önemli bir yer ayırır. Ve hemen ardından, Defterdar alternatif bir açıklama sunar: Rami Mehmed sadrazam Dal Taban Mustafa'nın azlinin beklenmeye başlanması üzerine yüksek göreve getirildi ve bunun gerçekleşmesinden kısa süre sonra Rami Mehmed'e sadaret makamı teklif edildi.

sadrazam Rami Mehmed devlet işlerinde daha önemsiz bir rol oynamıştır. İsyan patladığında İstanbul heyetini Feyzullah'ın reva gördüğü aşağılama ve küçük düşürmeden bile kurtaramamıştır. Bununla birlikte müftünün uzaklaştırılmasının ardından sadrazam, esasen iki taraf arasındaki farklılıkları uzlaştırmaya yönelik olsa da, daha etkin bir rol üstlenmiştir. İstanbul'dan gelen müştekilere açık bir şekilde yakınlık göstermemişse de onları düşman olarak da değerlendirmemiştir.

Tutumu en iyi ona yakınlık gösteren bir çağdaşı tarafından resmedilmiştir. Burada Edirne hükümetinin konumu, yalnızca mantıklı ve akılcı olarak değil aynı zamanda şeriatın hükümlerine de uygun olarak yorumlanır. Nitekim, sultan yüksek ilmiye görevleri için İstanbul'un gösterdiği adayların Edirneye gönderilmesini hem resmi görevlendirmenin yapılabilmesi, hem de sarayda mevcudiyetleri olmadan gerçekleştirilemeyecek olan mevlidin yapılması için istemiştir.[279] (Bu, İstanbulluların mülk üzerinde adalet sağlanana değin Cuma namazını kılmamalarına yönelik bir karşı-argümandır.)

"Sultanın silahlı kuvvetlerini İstanbulluların üzerine salmaya niyetli olduğuna"[280] ilişkin dedikodular üzerine Rami Mehmed'in şu makul cevabı verdiği aktarılır: "Allah korusun! [iyazen billah]. Mülümanlarla savaşmak için değildir. Birliklerin toplanması eşrar [Anadolu'da celaliler, Rumeli'de haydutlar] ile savaşmak içindir. Ben [kendim] Müslümanlar arasında bir kavgayı kabul etmem. Onların kanı benim kanım, onların hayatı benim hayatım, onların malı benim malım gibidir. [*Anların kanı kanımız gibi, canı canımız gibi, malı malımız gibidir* (kanlarının akıtılmasını, canlarının alınmasını, mallarının yok edilmesini kabul etmem)] ... Tüm bu dedikodular ve tüm bu fitneler bizim ortak düşmanlarımızdan [Hıristiyanlardan] başka kimsenin işine yaramayacak olan bir

279 Anonim Tarih, Berlin, Diez A quarto 75, 246a.

280 Bu ve bundan sonraki alıntılar için bkz. Anonim Tarih, Berlin, diez A quoarto 75, 249b-250a.

nefretin tohumlarını ekecektir. Allah bu ihtilafı birliğe, dostluğa ve muhabbete tahvil etsin."

Bu aynı kaynak, Edirne ve İstanbul'daki taraflar arasında askeri bir karşı karşıya gelişe yol açacak bu olaylarda Rami Mehmed'in oynadığı rolü değerlendirirken, onu daha çok insanların canlarını korumak ve ihtilafı sonlandırmakla ilgilenen birisi olarak resmeder.

Sultanının ılımlılığı ise onun tamamen şeriata rehberliğinde hareket etmeye istekli oluşuna atıfla gösterilmeye çalışılır.[281] Şöyle dediği aktarılır: "Şeriat neyi gerektiriyorsa onu tereddütsüz kabul edeceğim. Eğer gafletim ve ihmalim sonucunda [sorumluluklarımı yerine getirmede] başarısız olursam, o zaman gelecekte onlar bana rehberlik etsin. Onların uygunsuz olarak kabul edecekleri bizim için de uygunsuz olacaktır."

Bununla birlikte, hem sadrazam hem de sultanın tüm bu ılımlı ve makul olma görüntüsüne karşın, müftü yargılanmak üzere asilere verileceği yerde onların erişemeyeceği bir yere nakledildi. Saray, sultanın İstanbul'a dönüşü isyanın sona ermesi şartına bağlanarak Edirne'de kaldı. Rami Mehmed ve II. Mustafa tarafından zikredilen iyi niyet beyanları, eylemleriyle tam bir zıtlık içindeydi. Edirne'deki askeri hazırlıklar muhtemelen, İstanbul'daki kuvvetlerin sultanın üzerine yürümeye ve barışçıl araçlarla elde edemediklerini zor yoluyla elde etmeye karar vermelerine yol açtı.

Her iki tarafta toplanan kuvvet, teçhizat ve kaynaklar,[282] artık kaçınılmaz hale gelen çatışmanın sonucunun ne olacağına dair bir

281 'Şer-i şerif inkıyadımız kemaldır. Şer'an ne iktiza ederise razıyım kat'a mühalefetimiz yoktur. Giflatımıza hasbile kusurumuz olmuş ise fima ba'd kullarımızın hilaf-ı marzaları olan ilerde bulunmayıp kendilere yaramayanlar bize dahi yaramaz'. Anonim Tarih, Berlin Diez A quarto 75, 251a.

282 *Savaş teçhizatı*

İstanbul		*Edirne*
20	*kolunburna topu*	
40	*şahî darbzen*	
2	*havan*	
1	*barut-ı siyah*	

Silahdar, *Nusretname*, II, 171-172/290a

miktar fikir verebilir. Her iki tarafın da topladığı adam sayısını yüzer bin olarak belirten bir iki kaynak abartılı sayılar verirken, çoğu çağdaş kaynak, İstanbul tarafının 20-25.000'i düzenli silahlı kuvvetlerden olmak üzere 60.000 ile 70.000 arasında adam topladığı, Edirne tarafının ise topu topu 20.000 ile 30.000 kişi topladığında hemfikirdir.[283] Von Hammer her ne kadar Edirne tarafı için

---

20	*top-ı kolunbur*
10	*top-ı şahî*
30	*top-ı bayağı*
4	*havan topu*
400	*kumbara-yı deste*
400	*kumbara topu*
1400	*barut*
6000	*kazma*
12000	*kürek*

Anonim Tarih, Berlin, Diez A quarto 4 5, 36b. (bu Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, 10 vols., Pest, 1827-1835, cilt. II, 82'nin kullandığı ana kaynaktır. [bundan sonra von Hammer, *G.O.R.*])

Olağan olmayan ödeme ve hediyeler

İstanbul	*Edirne*
Her bir kişiye 5 dolar	Eski *yeniçerilere* 7 dolar
	Yeni *yeniçerilere* 5 dolar

P.R.O., S.P. 97/21, 137a.

Yeniçerilere ve serdengeçtilere 40 akçe
Bayrakdarlara terakî olarak 25 akçe
Sipahilere 10 akçe
Silahdarlara 10 akçe
Seyyidlere 10 akçe

Anonim Tarih, Berlin, Diez A quarto 75, 253a-b.

Her bir yeniçeriye 7 guruş
Sipahi ve silahdarlara 100 kese akçe
Yeniçeri ağalarına 1000 altun
Edirne kuvvetlerinin komutanı Çakırcı Hasan Paşa için 1000 altun
Kul kâhyasına 3 kese akçe
Ağırcı başı için 2 kese akçe
Sansuncu başı için 2 kese akçe

Silahdar, *Nusretname*, II, 170-174/290a-b.

283 (*Toplanan adam)

İstanbul	*Edirne*
20.000 açıklaması verilen	–
60.000 toplamda belitilen	–

Silahdar, *Nusretname*, II, 169/290a.

20.700 asker	20.000 asker
900 sadat	1.000 diğer

çok daha yüksek bir sayı veriyor olsa da, sultanın daha fazla adam toplama ve topladıklarının da sadakatini sağlama konusundaki çaresizliği, fiili karşı karşıya gelişten beş gün önce yayınladığı üç farklı emirde görülebilir. Edirne'nin yetersiz kuvvetlerine destek olsun diye, II. Mustafa saraydaki muhafızlarından (baltacılar, arz ağaları, ve diğerlerinden) bir yedek kuvvet çıkarmıştır.[284]

Hem siyasi hem de psikolojik açıdan daha da dikkat çekici olan şey, Rumeli'deki tımar ve zeamet sahiplerine gönderilen ve hem kendilerine hem de oğullarına daimi imtiyazlar tevcih eden eşine daha önce rastlanmamış emirdi.[285] Onların hizmet etmelerini sağlamak ve kendi tarafındaki az sayıda yeniçerinin sadakatini devam ettirmek için sultan onlara daimi olarak terhisten ve

---

1.000 diğer
Raşid, *Tarih*, III, 50-51.
60-70.000 adam — 30.000 adam
P.R.O., S.P. 97/21, 137a
21.600 asker — 80.000 asker
1.000 diğer
von Hammer, *G.O.R.*, II, 82
61.000 asker —
1.000 sadat —
Anonim Tarih, Berlin, Diez A quarto 75, 253a-b
100.000 her çeşit adam —
50.000 artı asker —
Anonim Tarih, Berlin, Diez A quarto 5, 3a-b, 15a.
25.000 asker —
900 sadat —
1.000 softa ve esnaf —
Defterdar, *Zübdet*, II, 174/291a.

284 Silahdar, *Nusretname*, II, 174/291a.

285 İstanbullu asilerin üzerine gönderilen komutan olan vezir Hasan Paşa'ya gönderilen bir mektupta şu talimat veriliyordu: "... Rumeli eyaleti askeri ... hâliyâ me'mur oldukları hususda dahi mezburlardan (askerler) sadakat ve istikamet ve gayret ve hamiyet ile hizmet me'mul-ı hümayun olmağla haklarında avatif-i seniye-i padişahâne zuhura getirilip ba'del-yevm fevt olanlarının ziamet ve timarı oğulları var ise tamamen oğullarına yoksa oğlu oğullarına ve karındaşlarına onlar dahi yoksa akrabalarına verilip ecnebiyeye verilmemek üzere ferman olunmağla imdi ... emir-i şerifimi ... kıraat ve mezmun-i münifi i'lan u işa'at edip ...". Rami Mehmed, "Münşeat", II, 222a-b, 17 Ağustos Cuma (Ramazan II., 4, 1115) tarihli.

"gelecekteki yükümlülüklerden" (bunun anlamı muğlaktır) muafiyet sözü vermişti.[286]

Bu ümitsiz önlemlere karşın Edirne tarafı, esasen Rumeli'nin yardımcı kuvvetlerinden oluşan en çok 30.000 adamı biraraya getirebilmişti. Nakit ödemeler de dahil olmak üzere gelecekte verilecek ödül ve imtiyazlar için verilen sözlere rağmen Edirne'nin bu silahlı gücü bir arada tutmakta hayli zorlandığına dair işaretler vardır.[287] (Kaynaklar sultandan nakit para aldıktan sonra Edirne'den kaçan ve fiili çarpışma gerçekleşmeden önce İstanbul kuvvetleri tarafından yakalanan firarilerden söz etmektedir.)

Çağdaş kaynaklar, İstanbul tarafı için altmış parçalık sahra topu, yüzlerce el bombası, altı bin mızrak ve balta ile on iki bine yakın kürekten oluşan güçlü bir askeri kuvvetten söz ederken, hiçbiri Edirne'nin elindekilerle ilgili bilgi içermez. Bu gözlem, Edirne'nin toplayabildiği silahlı birliklerin çoğunun esas olarak taşradaki yardımcı başıbozuk birliklerden ve az sayıda da düzenli silahlı kuvvetten müteşekkil olduğu yönünde daha önce varılayan yargıyı desteklemektedir.

İki tarafın askeri hazırlıkları arasındaki dengesizlik ve Edirne'deki kuvvetlerin güvenilir olmaması göz önünde bulundurulduğunda, II. Mustafa'nın askeri bir çarpışma için gösterdiği kararlılık, tamamıyla bir blöf olarak değerlendirilebilir. Zira, kendisine karşı İstanbul'da oluşan ittifakı bozmak için İstanbul ulemasını bertaraf etme çabasından ılımlı ve makul görünmeye dek her şey denenmişti.

---

286 "... bu ta'ife-i gabiyenin def'inda uğur-ı hümayunda hizmetde bulunan kullarımın fima ba'd esamileri çalınmayıp cümle tekaliften muaf olsunlar. Bu hatt-ı hümayunum ocağınızda hıfz olunup mucibince ila maşaallah amel oluna". Şefik, Şefikname, 192-94.

287 İstanbul'da sultan tarafından kendilerine ödeme yapıldıktan sonra Edirne'den kaçan dört ya da beş kişi yakalanmıştı. Sorgulanmaları sırasında hükümetin belirli sınıftaki askerler için, örneğin *tüfeng* ve *postal sarıca seğmenlere*, kişi başına 30 kuruşluk ödeme yapıldığını belirtmişlerdi. Ayrıca Edirne'de orduya kaydedilenlerin çoğunun Hırvatlar, Arnavutlar, Çobanlar ve Çıtaklar, yani esasen yardımcı ve başıbozuk gruplar arasından toplandığını iddia etmişlerdi. Anonim Tarih, Berlin, Diez A quarto 5, 15a-b.

Bu nedenle, iki tarafın kuvvetlerinin arasında yalnızca saatler kaldığında, Edirne'deki hükümet asilerle uzlaşmak için son bir taktiğe başvurdu. Sultan, Edirne kuvvetlerinin seraskerini İstanbul'un talepleri konusunda karşı tarafın ağzını aramak üzere gönderdi.[288] Cevapları, daha önce özeti verilerek tartışılan ve sultanın tahttan indirilmesi için asilere yasal bir onay sağlayan fetvalar biçiminde geldi.

II. Mustafa ve danışmanları silahlı bir çatışmadan kaçınmak için gösterdikleri çabalarda başarısızlığa uğramışlardı. İsyanın patlak vermesinden bir aydan biraz daha uzun bir süre sonra, iki tarafın silahlı kuvvetleri Edirne'nin dışında, Hafsa'nın düzlüklerinde karşı karşıya gelmişti. Yapılan hazırlıklar düşünüldüğünde, çarpışma için, dağ fare doğurdu denebilir.[289] Sultana bağlı askerlerin sultana ebedi sadakat ve desteklerini belirten bir yemin etmelerinin hemen ardından İstanbul tarafıyla iletişime geçmeleriyle, onların ne kadar güvenilmez oldukları kanıtlanmış oldu.

Önceden kararlaştırılmış bir saatte iki taraftaki askerlerin birleşmesi için işaret veren büyük bir patlama duyuldu (bir değerlendirmeye göre aynı anda bin tüfek ateşlenmiş gibiydi).[290] II. Mustafa ve komutanları terk edilmiş, korumasız ve umarsız bir şekilde dağıldı. Önde gelen danışmanlarının pek çoğu saklanmak üzere ortadan kayboldu ve sultanın kendisi de Edirne'deki sarayına döndü.

Resmi vakanüvisi Silahdar Mehmed, ona atalarının bundan daha kötü fırtınalara ve daha adi suçlulara göğüs gerdiklerini hatırlatarak moral vermeye çalıştı. Fakat Mustafa şöyle yanıt verdi:

---

288 Silahdar, *Nusretname*, II, 178/291b.

289 Silahdar, *Nusretname*, II, 182/392, 292a. P.R.O., S.P. 97/21, 130ff., kısmen değişik bir versiyona sahiptir.

290 Anonim Tarih, Berlin, Diez A quarto 75, 216a.

"Bu aynı şey değil. Her şey bitti. Artık kelimelerin bir faydası yok. Vezirlerim askerlerimle birlikte asilerle el ele verdiler. Allahım beni onların şerrinden korusun. Hepsini cehennemde yaksın!"[291]

Mamafih, hareme girmek üzereyken ağlamakta olan annesi Valide Sultan ile karşılaştığında ümitsizliği dağılmıştı. Vaziyeti ona daha mutedil bir dille anlattı:

"Askerler beni terk etti. Benim yerime padişah olarak kardeşim sultan Ahmed'i geçirdiler. *Allah mübarek eyleye*. Çocuklarımın ve kadınlarımın güvenliğini ona emanet ediyorum."[292]

II. Mustafa'nın tahttan indirilmesi ile son bulan olaylar asgari bir kargaşa ve şiddet ile süregitmişti. Fakat III. Ahmed'in tahta çıkışı, hem kargaşanın hem de şiddetin artmasına yol açtı. Geçen birkaç hafta içinde asilerin eylemlerini biçimlendiren göreli düzen ve denetim, yerini giderek, farklı gruplar iktidarı ellerine almaya ve birbirleriyle çatışan taleplerini, kurulmasında rol oynadıkları yeni hükümete dayatmaya başladıklarında vandalizme ve neredeyse anarşiye bıraktı.

İsyanın her bir bileşeni yönetimin – kimi zaman diğerlerinin aleyhine olarak– kendi çıkarlarına hizmet etmesini umuyordu. Bu nedenle tüm gruplar, yalnızca inşa edilecek rejimin değil, aynı zamanda fiili olarak yönetimin de bir parçası olmayı bekliyordu. Bu olayların kaba bir anlatı ve çözümlemesi, yönetimde bir değişikliği mümkün kılan bu ittifakın nasıl ve niye dağıldığını açığa kavuşturabilir ve bütünleşmiş bir Osmanlı siyasi düzeninin yeniden inşası için yeni hükümetin aldığı önlemleri bize gösterebilir.

Yeni hükümetle ona içerden meydan okumaya başlayan grup arasındaki itilaf üç temel sorun üzerinde yükseliyordu: Kişisel

291 Silahdar Mehmed Sultan II. Mustafa'ya hitaben: "niçin böyle mey'us olursunuz? Fitne olagelmişler eslâfınız erazil ve eşkiya elinden ne zahmetler çekmişdir?" II. Mustafa: "Yok, yok, iş bitti. Söz tükendi. Vüzeramla kul ağalarım gelen eşkiya ile yekdil yekcihattır. Şerlerinden cenâb-ı hak bariye sığındım. Cümlesine kahr ü helâk eyleye." Silahdar, *Nusretname*, II, 183-84/292a.

292 Valide Sultana şöyle dedi: "Kul beni tahtdan indirmişler. Yerime karındaşım sultan Ahmed Padişah eylemişler. Allah mübarek eyleye. Evladlarım ve hassa cariyelerim kendiye Allah emaneti olsun". Silahdar, *Nusretname*, II, 184/292a.

çıkarlar uğruna uygulanan tam bir vandalizm ve meşru iktidarın düşmesine eşlik eden asayişsizlik ortamı; cülus bahşişi ve bir önceki yönetimden kaynaklanan mali yükümlülükler; sonuncusu ve belki de en mühimi, atamalar üzerinde son karar yetkisinin kimde olacağı ve bu atamaların esas olarak hangi grup ya da hizipten yapılacağı.

Yeni yönetimin yaptığı ilk işlerden biri sultana bağlı kuvvetlere belirlenmiş bir süre içerisinde şehirden ayrılmaları ve kendi merkezlerine dönmelerini emretmek oldu. Bu emre uymayanlar idam edilecekti.[293] Bu her ne kadar, II. Mustafa'nın topladığı kuvvetler ile İstanbul'dan gelenler arasında gerçek bir karşı karşıya gelişi engellemek açısından akıllıca bir karar idiyse de, Edirne'yi tamamen İstanbul'dan gelenlerin insafına bırakıyordu.

Saldırı ve intikamdan korkan önemli hükümet görevlileriyle önde gelen isimler şehirden kaçtılar. Geride kalan şehir sakinleri, değerli eşyalarını sakladılar ve kapıhalklarının mensupları gizlice kırsal alandaki çiftliklerine yollandılar.[294] Saklanmak için kaçmadan önce Rami Mehmed, kölelerini azat etti;[295] fakat ailesinin asilerin elinde aşağılanmasını engelleyecek ve onları tehlikeden koruyacak zaman bulamadı. Sonunda yakın ailesi, sadrazamın Edirne'deki sarayından, üstlerinde yalnızca kıyafetleri olduğu halde ayrıldı. Geleneğe uygun olarak tüm malları müsadere edilmiş olduğundan, Rami Mehmed'in İstanbul Eyüp'teki evinde ikamete mecbur kaldılar.[296]

---

293 "ve Edirnede müctemi' olan Rumeli askerine ve Yürük-... izin verilip nefir-i 'âm ve sa'ir askerden akşama dek bir ferd bulunur ise katl olunur deyü dellallar nidâ olunup ol gün dağılıp İstanbuldan gelenler kaldı." Anonim Tarih, Berlin, Diez A quarto 75, 262b.

294 *Ibid.*

295 Yakalanmamaları ve şiddete maruz kalmamaları için yatağını paylaşan cariyelerinin Müslümanlarla evlenmelerini sağladı.

296 Bin ciltten fazla nadir ve çoğaltılamayacak kitap içeren eşsiz kütüphanesi de dahil olmak üzere tüm taşınır malları Edirne ve İstanbul'daki evlerinden toplandı. Mallarının toplam piyasa fiyatı yalnızca 100'ü menkul olmak üzere 1.000 kese akçeydi. Dürüstlüğünün göstergesi olarak, vakanüvisler Rami Mehmed'in sadrazamların geleneksel olarak yeni makam sahiplerinden aldıkları hediyeler olan câ'izeleri almayı

Mamafih, sabık sadrazamın ve diğer yüksek görevlilerin el konulan tüm malları devlet hazinesine gitmedi.[297] Asiler, özellikle de Karakaş Mustafa ve Durcan Ahmed ya müsadere memurları bu evleri ziyaret etmeden önce değerli malları kendileri için alıkoymayı başardılar ya da kendilerini müsadere memurları arasına yazdırıp en değerli malları memurlar arasında dağıttılar.

Her ne kadar çağdaş Osmanlı kaynakları müsadere ve baskınları tarif ederken nadiren toplam sayılar vermiş olsalar da, bu kaynaklardan bir tanesi İstanbul'dan gelen birlikler tarafından bin altı yüzden fazla evin yağmalandığını belirtir.[298] Feyzullah Efendi'nin ailesi ve maiyeti özellikle en ağır saldırılara maruz kalmıştı.

Müftü'nün asilerin elinden kaçması engellendi.[299] Kendisi ve oğulları, özellikle nakit varlıklarının nerede olduğunun açığa çıkarılması için sert bir sorgulamadan geçirildiler. Sonunda Feyzullah Efendi aşağılayıcı bir idama mahkum edildi.[300] Müftünün

reddettiğini belirtirler. Nakit paranın azlığı sadarete yükselmesinde bu yana beş yüzden fazla keseyi fakirler ve kendi kapıhalkı için harcamış olmasındandı. Anonim Tarih, Berlin, Diez A quarto 75, 261a-b.

297 Anonim Tarih, Berlin, Diez A quarto 75, 263b.

298 Bu sayılar Anonim Tarih, Berlin, Diez A quarto 75, 264a'nın yazarı tarafından Edirne mahkemesinin kâtibi Müslimzade Efendi'ye dayanılarak verilmektedir.

299 Anonim Tarih, Berlin, Diez A quarto 75, 266a-270b.

300 İsyancılar Feyzullah'ın idamı için ulemadan fetva istediklerinde, kendilerine pek de doğru olmayan bir biçimde, bugüne kadar hiçbir müftünün idam edilmemiş olduğu söylendi. Bir müftünün görevden uzaklaştırılması ve kimi zaman da cezalandırılması her zaman yeterli görülmüştü. Aynı kaynak, Feyzullah'ın düşmanlarının onun idamını gerçekleştirmek için bir yöntem bulduklarını belirtir. İlk önce nakibüleşraf Seyfizade İbrahim'in, Peygamberin soyundan gelenlerin başı olarak yetkisini kullanıp, onun adına müftünün ve oğullarının seyyid olduklarının işareti olarak kabul edilen yeşil sarıklarını çıkarmalarını emreden bir görevli göderdiler. Daha sonra her birini bir sancağın başına atayan emirler hazırladılar. Sancak beyliği, askeri bir görev olmasından dolayı, onların idam cezası karşısındaki muafiyetlerini yok ediyordu. Hapiste bulundukları sırada her birine sultanın kendilerine beylik tevcih ettiğini bildiren fermanlar ulaştırıldı. Ertesi gün, Feyzullah hapisten çıkarıldı ve "şehadet kelimeleri dilinden dökülemeden" kafası kesildi. [Anonim Tarih, Berlin, Diez A quarto 75, 268b] Bir diğer versiyona göre Feyzullah, muhtemelen askerlerin idam edilecek olanın gerçekten müftü olduğuna ikna olmaları için ilk önce askeri birliklerin önünden geçirilmişti. Bunu bir kez daha kanıtlamak için müftünün kesilmiş kafası da birliklerin önünden geçirildi. [Anonim Tarih, Berlin, Diez A quarto 5, 42a-b] Aşağılama, müftünün

makamına geçmeyi bekleyen Fethullah dışında, ailesinin geri kalan üyelerinin canları bağışlandı, Fethullah ise idam edildi.[301] Olağan koşullar altında baskınlardan bağışık olması gereken kadın akrabalarınınkiler de dahil olmak üzere, evlerine ise merhamet gösterilmedi.[302]

Bu bireysel vandalizm eylemlerini engellemek ve iki büyük Osmanlı şehrinde bir nebze de olsa asayişi tesis etmek amacıyla, yeni hükümet ilk olarak kendi askerlerinin karargâhlarına dönüşerini hızlandırarak şehirden ve sokaklardan ayrılmaları için adımlar attı. Fakat askerler, Edirne'den ayrılmalarından önce, herkese cülus bahşişinin, söz verilen ödeme ve terfilerin verilmesini talep ettiler.[303] Cülus bahşişi ve diğer mali yükümlülüklerle ilgili

cansız bedeninin ilahi söyleyen ve tütsü yakan Hıristiyan rahiplerin önünde sürüklenmesi ile iyice arttı. Bu muamele onun bir Müslüman olarak ölmediğini gösteriyordu. Anonim Tarih, Berlin, Diez A quarto 75, 267b ve 168a.

301 Silahdar, *Nusretname*, II, 197/296a ve Anonim Tarih, Berlin, Diez A quarto 75, 270b-271a ve 281b.

302 Anonim Tarih, Berlin, Diez A quarto 75, 255b-256a ve 164a.

303 Cülus bahşişi, yeni sultanın tahta çıkışı üzerine muvazzaf ordunun belirli kesimlerine verdiği geleneksel bir bağıştı. Sultan Ahmed'in tahta çıkışı sırasında, bu tür durumlarda sık sık yaşandığı üzere, bahşişe hak kazananların yazılı olduğu listenin esnek olup olmadığı konusunda bir sorun çıktı. I. Süleymanın kanununa atıfta bulunan bir yorum yalnızca, odalı yeniçerilerin (yani İstanbuldaki kışlalarda kalan yeniçerilerin) ve hudutta yer alan belirli kalelerde görevlendirilmiş olanların bahşiş alabileceğini öne sürüyordu. Bu yorum saray tarafından da kabul gördüğünden, oda ağalarının hem varolan kayıtları hem de kendi kişisel bilgilerini kullanarak cülus bahşişini kimlerin alması gerektiğini belirlemeleri önerildi. Serdengeçtiler (yeniçeri ağaları tarafından ocak dışından geçici olarak toplanmış ve bu nedenle birliklerde yer alıp onun bir parçası olmama gibi müphem bir statüde olan gönüllüler) bu yoruma karşı çıkarak kendi kayıtlarına göre kendilerinin de bahşişten yararlanması gerektiğini ileri sürdüler. (Görünen odur ki hepsi karşı çıkmamıştı, bazıları karara razı olup, kendilerini diğerlerinden ayırmaya çalışmıştı.) Bu karşı çıkışlar karşısında boyun eğmeleri, III. Ahmed'in ve hükümetinin çaresizliğinin kanıtıdır. Sonunda hem odalılara hem de serdengeçtilere 1.5 milyon akçelik okkalı bir ödeme yapıldı. (Sutton, P.R.O., S.P., 97-21, 141a'ya göre yaklaşık 200.000 sterlin pounda tekabül ediyordu.) Wright ödemenin 1.537.666 kuruş olduğunu söyler. Osmanlı kaynaklarına göreyse 3.688 keseydi. Osmanlı hazinesi fiilen tamtakır olduğundan, defterdar yalnızca cülusiye için değil, askerlerin ödenmemiş ücretleri için de yeterli para toplamak üzere dahice bir yöntem bulmak zorundaydı. Toplaması gereken para 7.000 kese idi. Cülus bahşişi için İç Hazinesi ve Mısır'dan ve sultanın haslarından gelen paralardan 2.000, Valide Sultan'dan 500, Muhsinzade Mehmed Efendi ve divan hocalarından borç olarak 200 ve Kassab Başı Mehmed Ağa'dan 150 kese toplayabildi. Bu toplam (3.450) ihtiyacı olanın ancak yarısı

ödemeler yapılır yapılmaz, askerler tayin edildikleri karargâhlara doğru yola çıkmaya hazır hale geldiler. Fakat yeni hükümetin mali yükümlülükleri bunlarla son bulmadı.[304] Yönetim üzerinde mali

---

olduğundan, defterdar kâtib-i şer'lerden birisini yanına alarak Edirne Bedestanı'na bir ziyaret gerçekleştirdi. Burada biriktirilen emanetlere ve yetim ödeneklerine paranın geri kalanını tamamlamak üzere el konuldu. Kaynağımız burada yasal ya da etik olmayan hiçbir şeyin yapılmadığını belirtmek konusunda epey dikkatlidir. Bu "borcun" geri ödeneceğine dair teminat verilmiş, muhtemelen İç Hazine'den gelen mücevherat ve kıymetli nesneler Bedestan'da rehin olarak bırakılmıştır. Anonim Tarih, Berlin, Diez A quarto 75, 265a-b. Defterdar Mehmed Efendi 3.688 kesenin dışında serhadlı yeniçerilere ödenmek üzere ayrıca bin keseye daha ihtiyaç duyulduğunu doğrular. Defterdar, *Zübdet*, 437a. Saray nihayet İstanbul'a getirildiğinde, yalnızca cülus bahşişleri için değil geri ödemeler için de daha fazla para bulmak zorunda kalındı. Defterdar, (*Ibid.*) ihtiyacın 2.600 kese civarında olduğunu belirtir. Raşid, *Tarih*, III, 75-76 ve keza Silahdar, 293b, yukarıdaki sayılarla mutabıktır. Wright, ihtiyaç duyulan ek 3.600 kesenin kaynakları üzerine kafa yorar. Defterdar Mehmed ise ona bu konuda bir cevap vermez. Anonim Tarih, Berlin, Diez A quarto 75, bu gelirin kaynakları konusunda ayrıntılı bir liste verir.

304 Sarayın İstanbul'a varmasından hemen sonra (listelerden çıkarılmış olan) iki üç bin çalık yeniçeri, meselenin muğlaklığından faydalanıp, yeniçeri odalarını işgal ettiler ve gerçek yeniçeriler olarak yeniden defterlere kaydedilmelerini ve böylece kendilerine cülusiye alma hakkı verilmesini istediler. Her ne kadar bu yeni iddia sahipleri sonunda kendilerine ödeme yapılmadan veya istedikleri statü tanınmadan dağıtılmış olsalar da, yönetim ödenmesi gereken on iki taksidin hepsini birden talep etme sırasının kendilerine geldiğini düşünen bostancıların talepleri karşısında daha az başarılı oldu. (Yeni yönetime karşı bostancıların bu karşı çıkışı, neredeyse bu birliklerin varlığına mal oluyordu. Sultanı savunma ve sarayı koruma gibi hasssas bir görevleri olduğunu göz önünde bulundurarak III. Ahmed, artık onlara güvenemeyeceğini düşündü. Bostancı birliklerinin dağıtılmasını ve mensuplarının yeniçeri yapılmasını emretti. Yeni bir bostancı birliğinin devşirme usulü ile toplanması için sabık Kul Kâhyası Yusuf Ağa'ya talimat verildi. Bu noktada birliklerin yaşlı üyeleri, birliklerin dağıtılmasının hanedana otuz kırk yıl boyunca sadakatle hizmet etmiş olan kendilerine yapılmış bir haksızlık anlamına geleceğini ileri sürerek karşı çıktılar. Son isyanda hiçbir dahilleri olmadığından haksızlığın daha da ağır olduğunu belirttiler. Bu yaşlı bostancıların birliktekilerin kötü davranışlarını, birliğe adam alma uygulamalarındaki değişikliğe atfetmeleri ilginçtir. Geçmişte, diye ileri sürüyorlardı, bostancı olacaklar yalnızca Rumeli'den devşirme olarak toplanıyordu. Böylece onları uygun yol ve tarzda eğitmek mümkün oluyordu. Şimdi ise, diye açıklamaya devam ediyorlardı, adam almak için ecnebilere [muhtemelen eski sistemin geleneksel bir parçası olan eğitim ve disipline gelemeyen yabancılara] başvuruluyordu. Bu yabancıların kimler olduğu hiçbir yerde açıklanmıyor, fakat Anadolu ya da Rumeli'den gelen Müslüman olarak doğmuş olanlara işaret ettiğini düşünebiliriz. Birliklerin dağıtılması için verilen emir geri çekilmese de, yaşlı bostancıların statülerini ve muhtemelen imtiyaz ve kıdemlerini korumalarına izin verildi. Anonim Tarih, Berlin, Diez A quarto 75, 272a-b.

iddialarda bulunabilecek herkesin tatmin edilmesiyle, yedi binden fazla kese para toplanmış ve dağıtılmıştı.[305]

İstanbul'da yeniden tesis edilmiş bulunan otoritenin karşılaştığı sorunlardan en önemlisi ve şiddet olaylarındaki artışı en çok tetikleyeni, atamalar için kararları kimin vereceği ve atamaların kimlerden yapılacağı idi. İkinci soruya verilecek cevap, ilki için de ipucu sağlayacaktır. Sohrablı Ahmed'in hükümeti, yüksek merkezi görevlendirmeler için, isyancı ittifakında yer alan gruplar arasından daha sık olarak askeri teşkilata yöneldi. Bu önceki yirmi yıl boyunca yerleşmiş bir eğilimden açık bir geri dönüş anlamına geliyordu.

Daha önceki değerlendirmelerde atıfta bulunulan önceden belirlenmiş on beş makam için isyancı hükümet yüzde 64.29 oranında askeri gruba yönelirken, sırasıyla yüzde 28.57 ve yüzde 7.14 oranlarında kapıhalklarına ve saraya başvurmuştu. 1683-1703 yılları arasındaki dönem içinse, askeriyenin payı yüzde 21.3 iken sarayınki 26.3, kapıhalklarınınki ise neredeyse yüzde 40'tı.

Tüm çağdaş kaynaklara göre, eğilimdeki bu değişim, Sohrablı Ahmed'in yönetimi boyunca her önemli evrede askeriyenin hakimiyetinin göstergesiydi. Askeriyenin üstünlüğünün kanıtı olarak bu kaynaklar, yalnızca yüksek görevlilerin değil (örneğin, yeniçeri ağası Çalık Ahmed) daha düşük rütbelilerin de (örneğin Karakaş Mustafa ve Durcan Ahmed) kendi seçimleri olan kişilerin onaylanması ve atanmasının yanı sıra, en kazançlı imtiyazları kendi aralarında paylaşmayı da başardıklarında mutabıktır.[306]

İsyancılar arasındaki ittifakın bozulması, bu görevlilerin manasız hırslarına ve hatta açgözlülüklerine atfedilmiştir.[307] Asi

305 Anonim Tarih, Berlin, Diez A quarto 75, 270a, bostancıların talepte bulunmalarından önce, hükümetin cülusiye, terfiler ve emeklilikler için üstlendiği yükümlülüklerin günlük 3 yüke ya da 300.000 akçeye yükseldiğini belirtir.

306 Anonim Tarih, Berlin, Diez A quarto 75, 263b.

307 Anonim Tarih, Berlin, Diez A quarto 75, 263a-b; Defterdar, *Zübdet*, 341a; Silahdar, *Nusretname*, II, 202-2037296a-b; Raşid, *Tarih*, III, 95-98; ve P.R.O., S.P., 97/21, 160a.

yeniçeri ağası Çalık Ahmed, perde arkasından en önemli atamalarla ilgili kararları almakla yetinmedi. Bunu açıktan açığa yapmak istedi ve sultan ve maiyetinden sadaret makamını açıkça talep etti.[308]

Ordu içinden geldiğinden, avamla arasında doğrudan bir temas vardı ve öyle gözüküyor ki bu III. Ahmed'in saraydaki görevlilerinden biri olan Osmanlı adab-ı muaşeretinin gerektirdiği üzere halkla daha tedbirli ve dolaylı bir ilişki kurmaya alışık Silahdar'ı kızdırmıştı.[309]

Bir başka yeniçeri Durcan Ahmed de bir serdengeçti olmasına rağmen, isyanın hayli erken bir safhasında öne çıkmış ve kendisine vezirlik verilmesini talep etmişti.[310] Onun böylesine yüksek ve kazançlı bir mevkiye hiçbir ara görevde[311] bulunmadan getirilmesine ilişkin kimi itirazlar yükseldiyse de, sonunda talep ettiği rütbeyle ve iki tuğlu Sivas Valiliği ile ödüllendirildi.

Mamafih, Çalık Ahmed, Durcan Ahmed ve dokuzdan fazla kimliği tespit edilebilen askeri liderin daha sonları fena oldu.[312] Çalık Ahmed'in bir defasında "bu devlet bana münhasırdır" diye böbür-

---

308 *Ibid.*

309 Silahdar, *Nusretname*, II, 202-03/295a. Silahdar, Çalık Ahmed'in kendisine pek çok kez sadrazamlık için yaklaştığına işaret eder. Bir noktada Silahdar'a, padişahın sadrazamlığı kendisine söz verdiğini anlatmıştı. Burada yazar yeniçeri ağasının varlığına tahhammül edemediğini belirtir. Silahdar askeriyeden gelenlerin Osmanlı adabı hakkındaki cehaletleri konusunda da hayli alaycıdır. Bu alaycılık, cebecilerin II. Ahmed'e bir arzuhal vermek istedikleri zaman bunu bizzat yapmakta ısrar etmeleriyle ilgili olayları bildirdiği satırlarda ortaya çıkar. III. Ahmed'in huzuruna çıktıklarında ellerindeki arzuhal o kadar zayıf bir şekilde kaleme alınmıştı ki, onu sözlü açıklamalarla desteklemek mecburiyetinde kalmışlardı. Silahdar, *Nusretname*, II, 198-200/293b. Silahdar'ın isyancı askerlerin adab yoksunluğu ve kabalıkları ile ilgili betimlerinde herhangi bir abartı olmadığı, Çalık Ahmed'in bizzat kendisinin Silahdar Ağa'ya (yani yazar olan Silahdar'a) gerekli adap içinde davranmadığını belirten bir başka kaynak tarafından da gösterilmektedir. Anonim Tarih, Berlin, Diez A quarto 75, 278a-279a.

310 Anonim Tarih, Berlin, Diez A quarto 75, 241a-272a.

311 Beylerbeyliği gibi bir ara görev olmalıydı.

312 1. Ocak üyesi olan ve kaynaklarımız tarafından baş zorba olarak adlandırılan Balıkçıoğlu İbrahim'e Anadolu'da Akşehir sancak beyliği verildi ve ardından idam edildi. Silahdar, *Nusretname*, II, 201.

2. Subaşı Ali sürgüne gönderildi ve idam edildi. *Ibid.*

lendiği rivayet edilir.[313] Hükümetle bu askeri liderler arasındaki mesele siyasi yapıda ve dolayısıyla hükümette kendilerine yer bulacak kişilerin niteliklerinin sınanması ile ilgiliydi. Askeri grup içinden az sayıda kişinin siyasi ihtirasları vardı. Geriye kalanlar kendileri için en önemli şey ödemeleriymiş gibi davranıyorlardı.

Muvazzaf ordunun önemlice bir kısmının ödemelerini almasının ardından, isyancı askerler birbirlerine bağlı bir grup olmaktan çıktılar. Aslında hükümet, sarayın İstanbul'a gelmesinden sonra askerleri yeniden deftere kaydederek muvazzaf ordu içindeki muhalif unsurları ayıklamaya dönük bir önlem almıştı.[314] Böylece sorun patlak verdiğinde, Çalık Ahmed gibi siyasi ihtirası olan görevliler kısa bir süre içinde yalnızlaştırıldılar ve sonunda teker teker yok edildiler.[315]

---

3. Asi kul kâhyası Div Ali'ye Bursa sancağı verildi ve atandığı yere varmadan önce kendisini bekleyen akıbeti öğrenmesi üzerine ortadan kayboldu. *Ibid.*, Nisan 1707'de açığa çıkarıldı ve idam edildi. *Ibid.*, 235.

4. Muhzır ağası Süleyman Belgrad'a sürgün edildi ve sonunda Bihac'da idam edildi. *Ibid.*, 204. Şehik ondan amid-i eshab-ı bagiy (serkeş kişilerin başı) diye bahseder. Şefikname, 288-89.

5. Sipahlar ağası Ma'anoğlu Salih, Çalık Ahmed'in ve sadrazam Sohrablı Ahmed'in azledilmesi üzerine çıkan serdengeçti ayaklanmasından sonra başkalarıyla birlikte idam edildi. Silahdar, *Nusretname*, II, 208.

6. Cebeci başı Boşnak İbrahim, Bağdat'a sürüldü ve oraya vardığında idam edildi. *Ibid.*, 210.

7. Asi cebecilerden biri olan Çilesiz/Küçük Ali, Kızıl Ada'ya götürüldü ve orada idam edildi. *Ibid.*

8. Karakaş Mustafa Mekke'ye sürüldü, Mısır'da yakalandı ve idam edildi. *Ibid.*

9. Küçük Ali'nin arkadaşı ve bir cebeci olan Kara Bıçak Mehmed idam edildi. Şefik, *Şefikname*, 295.

313 Silahdar, *Nusretname*, II, 202/295a.

314 Silahdar, *Nusretname*, II, 197-98/249b-295a.

315 Çalık Ahmed, III. Ahmed'in saltanatının hayli erken bir döneminde görevden alındı. Azledilmesinin, hükümetin başa çıkacak kadar kendisini güçlü hissetmediği bir anda taraftaraları arasında sorun yaratacağı korkusuyla, Çalık Ahmed'i tecrit etmek ve azlinin hemen ardından Kıbrıs valiliğine atayarak saraydan ve kışlalarında kendisine potansiyel bir destek tabanı bulacağı İstanbul'dan uzaklaştırılmak yönünde bir önlem alındı. Bu nedenle, yeni görevini kabul edip Kıbrıs'a doğru yola çıkmadan önce, kendi kişisel işlerini halledebilmesi için şehirde kalmak üzere biraz zaman istediğinde, bu talebi reddedildi. Saraydan önceden ayarlanmış bir gemiyle yola çıktı ve oraya varmasıyla birlikte idam edileceği Kıbrıs'a gönderildi. Silahdar, *Nusretname*, II, 202/295a. Silahdar, isyancılara duyduğu açık düşmanlıkla Çalık Ahmed ve diğer isyan-

Ancak isyanın askeri liderliğinin imha edilmesinin ardından, kimse sarayın ve Sohrablı Ahmed'in kısa ömürlü sadaretini izleyen yeni hükümetin işleyişine karşı çıkamaz hale geldi.[316] Yeniçeri birliklerinden kimi gruplar, özellikle de serdengeçti ve cebeciler, Çalık Ahmed'in yakın bir müttefiki olan sipahlar ağası Saleh Ağa ile bir araya gelip, isyanın düşürülmüş olan liderlerinin akıbetini tartıştılar.[317] Kimileri durumlarına ve isyanın başında ettikleri yemine ihanet edilmesine hayıflanırken, kimileri de eğer birlik halinde kalırlarsa yeniçeri ağasının sadrazam Sohrablı Ahmed'le birlikte üstün konumunu sürdürmeye devam edebileceğini öne sürdüler.

Toplananlar açısından, yeni hükümetin isyanda yer almış son kişilerin de kökünü kazımaya kararlı olduğu açıktı. Bazıları Çalık Ahmed ve Sohrablı Ahmed'in görevlerine iade edilmesi talebiyle, hükümetle yeniden karşı karşıya gelmeyi önerdiler. Bununla birlikte, bu öneriye özellikle yeniçerilerden önemli sayıda itiraz geldi:

"Padişahtan ve yeni sadrazamdan [Moralı Hasan] memnunuz. Cülus bahşişini ve ulufelerimizi ödediler ve bize vadesi geldiğinde maaşlarımızı tam olarak ödeme sözü verdiler. ... [Sultana ve sadrazama güvenmediğinizi söylüyorsunuz, fakat ne zaman paraya ihtiyacınız olsa onlara dönüyorsunuz ve onlar da sözlerini tutuyorlar. ...] *Menasıb* almak için kime başvuracaksınız? *Vilayet* ve *menasıb* vermek açıkça padişahın yetkisindedir. Buna göre, makam ve atamalardan azil de öyle. ... Ne padişahla ne de sadrazamla halledilecek bir davamız var. ..."[318]

Askeriye arasında, önemli hükümet görevlerine istedikleri atamaların yapılmasını sağlamak için ortak bir çabaya girişmek ve

---

cıların düşüşünü ve nasıl teker teker alınıp sonunda ölüme yollandıklarını anlatırken adeta bundan keyif alır. Silahdar, sabık sultan II. Mustafa'nın vakanüvisi olarak III. Ahmed'in itimadına fazla mazhar olamamıştır.

316 Sohrablı Ahmed'in sadrazamlığı seksen sekiz gün sürdü. Silahdar, *Nusretname*, II, 205/295b.

317 Silahdar, *Nusretname*, II, 207-08/295b. Anonim Tarih, Berlin, Diez A quarto 75, 288a-b.

318 Silahdar, *Nusretname*, II, 207/295b. Aralık 1703'e tarihlenmiş.

hatta hükümetin sorumluluğunu üstlenmek konusunda açık bir istek yoktu. Sonunda bu, kısa bir süre sonra yüksek görevler için askeriyeden yapılan atamalarda önemli bir azalma yaşanmasıyla görüleceği üzere, askerlerin iktidarı ellerinde tutmaya dönük bir ihtiyaç duymadıklarını gösterdi.

Askeriyeden daha güçsüz olsa da, isyancıların göreve getirdiği ulema mensupları da siyasi bir başağrısından daha fazla bir şey ifade etmiyordu. III. Ahmed'in tahta çıkışını takip eden beş ay içinde ve Çalık Ahmed'in düşüşünden yalnızca on hafta sonra, isyancıların kurduğu yeni hükümette yüksek görevlere getirilmiş olan ulemadan üç kişi azledi. Azledilenlerden biri idam edilirken diğer ikisi sürgüne gönderildi.[319] Çoğu çağdaş Osmanlı kaynağı bu farklı muameleyi, müphem bir şekilde, bu adamların isyancılarla yakın bir ittifak ilişkisi içine girmiş olmalarına bağlarlar.

Fakat kaynaklardan ikisi, azillerin arkasındaki siyasi niyetlerin altını çizer. Nitekim, sürgüne gönderilenlerden biri olan ve sonunda idam edilen müftü İmam Mehmed Efendi, yeni sadrazam Moralı Hasan'a şöyle hitap etmiştir: "Paşa oğlum, senin vezaretin icma-i ümmetle olmuşdur."[320]

---

319 İmam-ı Sultanî Mehmed Efendi yalnızca sürgüne gönderilmek üzere değil aynı zamanda idam edilmek üzere de seçilmişti. Kaynaklarımızdan hiçbiri bu âlime reva görülen istisnai muamele hakkında bir açıklamaya yer vermemektedir. Ulema üzerine hazırlanmış meşhur ve kapsamlı bir biyografik sözlük olan Şeyhî'de onun için bir madde olmaması belki de önemsiz değildir. Raşid bu konuda anlaşılmaz bir biçimde sessizdir. Silahdar bu değişikliği müphem bir şekilde açıklar. Üç ulema üyesi isyana maslahat (kamu yararı için belki de istemeyerek fakat isyanı en az zarar verecek yola sokmak için) ya da zaruret (zorunlu olarak, birkaç gün boyunca isyancıların müftü adayı olan Başmakçızade Ali örneğinde olduğu gibi zor yoluyla) üzerine katıldıkları düşünülenlerin aksine, gönüllü olarak iştirak etmekle suçlanmışlardı. Fakat yine de bu açıklama Mehmed Efendi ya da yine idam edilen Ladikli Mustafa örneklerinde neden bu kadar şiddetli cezaların verildiğini aydınlatmaz. Ladikli Mustafa isyana katılan ilk ulema mensuplarından biriydi ve kaynaklardan biri tarafından isyanın başlarında iki bin kadar ulema mensubu ile birlikte toplanan seyyidlerin başbuğu olarak adlandırılmıştı. Laf arasında bu kaynaklardan bazıları Mustafa'yı "müteseyyid" (seyyidmiş gibi davrananlar için aşağılayıcı bir lakap) olarak adlandırırlar. Anonim Tarih, Berlin, Diez A quarto 75, 240a-b.

320 Raşid, *Tarih*, III, 120-21. Şefik, Şefikname, 293 açık bir şekilde Raşid'den faydalanmış ve vezaret sözcüğünü "şu me'muriyet-i celileyeye na'iliyetin ..." sözleri ile

Bu sultanın yetki alanına doğrudan bir müdahale olarak yorumlanmış ve asi müftünün azledilmesi ile sonuçlanmıştır. Diğer açıklama ise her üç azledilmiş ulema mensubunun da askeriye üzerindeki gereksiz nüfuzuna atıfta bulunmaktadır.[321] Her iki açıklamının da ortak paydası, bu kişilerin isyanda oynadıkları rolü kullanarak fazla ve gereksiz bir bağımsızlık ve nüfuz kazanmış olmalarıdır.

Görünen o ki, III. Ahmed, saltanatının hayli erken bir döneminde isyanın ana dayanaklarından olan İstanbullu tacirlerin ve halkın birliğini bozup zayıflatmayı başarmıştı. Bu unsurların eski hükümete karşı temel garezleri II. Mustafa'nın İstanbul'un iktisaden zarar etmesi pahasına Edirne'de kalmak konusundaki ısrarıyla ilgili olduğundan, yeni hükümdar bu sorunu kendisi halletmeye karar verdi. Bundan böyle hiçbir sultanın Edirne'de oturmayacağına ve yaşamayacağına yemin etti.[322] Avrupaya yönelik seferlerde bile sultan, Edirne'de üç gün ve üç geceden fazla zaman harcamamalı ve bunu da sarayda kalmayıp otağ-ı hümayununda geçirmelidir. III. Ahmed'in samimiyetinin bir göstergesi olarak bu şehrin

---

değiştirmesi dışında esasen aynı kelimeleri kullanmıştır.

321 Anonim Tarih, Berlin, Diez A quarto 75, 296a-b. Sultanın müftüden memnuniyetsizliği ilk olarak onun Moralı Hasan'ın yeni hükümetinin politikaları hakkında eleştirel olarak yorumlanması gereken sözler sarfeden Sultan Beyazıt Camii va'izi Taşçızade Abdullah Efendi'ye sahip çıkmasına bağlanır. Taşçızadenin yakalanıp sürgüne gönderilmesi için bir ferman çıkarılmıştır. Müftü'nün karşısına adı geçen va'izin müftü tarafından evine davet edildiği bilgisi ile çıkılınca, onu gerçekten davet ettiğini fakat va'izin evine henüz gelmediğini söylemişti. Hükümet görevlisi, aslında va'izin müftünün evine varmış olduğuna ve müftünün onu sakladığına dair bilgiyi doğrulamayı başardı. Taşçızade Abdullah yakalandı ve sürgün edildi. Bu olayla ilgili haberler yeniçeri ocaklarına ulaştığında liderlerin Moralı Hasan'a şu rica ile geldikleri iddia edilir: *"Müftü, hünkâr imamı ve İstanbul kadısı ittifak üzeredir nefi olunmadukça ocağı zabt edemeziz."*

322 Bu emir bir ferman-ı hümayun olarak yayınlandı ve iki tellal tarafından Edirne şehrinin her köşesinde okundu: "ba'delyevm padişahın biri ise gelip bu şehirde karar eylemeyip ve sakin olmıya ve bostancıbaşı vaz olunmıya ve devletden sefer olmadıkça Edirne'de kimesne oturmıya... ve kendiler otağ-ı meymenet asarlarında üç gün ve üç gece meks ü aram edip saraylarına girmemişlerdir." Anonim Tarih, Berlin, Diez A quarto 5, 44a-b.

sarayları için hiç kimse bostancı başılığa (saray muhafızlarının komutanlığı) atanmadı.

İsyanın iki paşası Sohrablı Ahmed ve Şehrizorlu Hasan bu teşekkül dolayısıyla en az sorumluluk yüklenmiş kişilermiş gibi gözükmektedir. Hasan daha sonra gelen sadrazamlara çeşitli hizmetlerde bulunmaya devam ederken Ahmed, ertesi yıl şerefle hizmetlerine devam etmek üzere görevden alındı.[323]

Çağdaşları, diğer paşaların isyana karşı yakınlık duyduklarından şüphelenmiş olsalar da, hiçbiri İstanbul ve Edirne'nin silahlı kuvvetleri arasındaki fiili askeri karşılaşmaya kadar öne çıkmamıştı.[324] Sohrablı Ahmed ile Şehrizorlu Hasan'ın eski sadrazam Köprülü Amcazade Hüseyin'in kapısına olan bağlılıkları iyi biliniyordu. Onlara ve onların davasına taraftar olduklarından şüphelenilen diğer paşalara karşı yapılan göreli olarak yumuşak muameleye,[325] merkezi hükümetin yüksek makamlar için yapılan atamalarda izlediği politikadan geri dönülmesi eşlik etmiştir

---

323 Bir kaynağa göre, Ahmed yeniçeri ağası Çalık Ahmed'in azledilmesi ve daha sonra da idamı konusunda yardım etmiş olması nedeniyle bağışlanmıştı. Üç gün boyunca hapsedilmiş ve ardından yaşamını idame ettirmeye yetecek kadar has ile birlikte Sakız Adası'na gönderilmişri. Silahdar, *Nusretname*, 209/296a; Defterdar, *Zübdet*, 341a; Sutton, P.R.O., S.P. 97/21, 160a. Sutton Ahmed'in hazineye 300 kese para vermek zorunda bırakıldığını iddia eder. Bir yıl sonra, ölümüne kadar hizmet vereceği İnebahtı komutanlığı görevine getirildi. Silahdar, 297b/II, II, 218. Diğer yandan, Hasan Paşa düşüşünden önce en az dört ayrı göreve getirilmiştir. İstanbul kaymakamlığı görevinin ardından vezirlik rütbesi ile defterdarlığa, daha sonra Rumeli valiliğine ve sonunda da Belgrad Kalesi komutanlığına atanmıştır. İdam edilişi isyanla olan ilişkisinden bağımsızmış gibi görünmektedir. Berlin, Anonim, 215, 284a, 297a; Silahdar, *Nusretname*, II, 209/210/296a, 297b. Hasan sabık sadrazam Rami Mehmed'in çok yakın bir arkadaşıydı. Rami Mehmed'in saklandığı yerden çıkmasının ardından Hasan mallarının ve malikanelerinin ona geri verilmesine yardım etti. Anonim Tarih, Berlin, Diez A quarto 75, 291b.

324 II. Mustafa Silahdar'a komutanları ve vezirlerinin muharebe meydanınında kendisini terk ettiklerinden yakınmıştı. Silahdar, *Nusretname*, II, 183-84/290b-291a.

325 İki baş şüpheli sadrazam Rami Mehmed ile hem II. Mustafa'nın hem de III. Ahmed'in kayın biraderi olan Moralı Hasan'dı. Rami Mehmed, Moralı Hasan'ın müdahalesiyle III. Ahmed tarafından affedilene kadar saklandı ve paşalık rütbesi geri verilerek 1707'de emekli olmadan önce ilk olarak Kıbrıs ardından da Mısır valiliğine getirildi. Silahdar, *Nusretname*, II, 208/297a; Anonim Tarih, Berlin, Diez A quarto 75, 290b-291b; ve Maliye Defteri 3159, 122b.

ve bu, nihai çözümlemede 1703 isyanından en çok kimlerin yarar sağladığına dair ipuçları verir.

Çalık Ahmed'in hükümet üzerindeki etkisi sürdüğü sürece, merkezi idarenin önemli mevkilerinin askeriyeden gelenlerle doldurulduğuna daha önce dikkat çekilmişti. Onun azledilmesi ve ardından Sohrablı Ahmed'in de görevden alınmasıyla birlikte, aynı makamların doldurulmasında vezir ve paşa kapıhalklarına giderek daha fazla bağımlı hale gelinmeye başlandı. III. Ahmed'in saltanatının üçüncü hükümeti olan Kalaylıkoz Ahmed'in sadrazamlığının sonunda, hükümetteki makamlara kapılardan yapılan atamalar askeriyeden yapılanların neredeyse altı katına ulaşmıştı (yüzde 62.5'e yüzde 12.5). Bu durum askeriyeye yüzde 64.29, kapıhalklarına ise yüzde 28.57 oranında başvuran isyancı hükümetin politikalarının tamamen tersine çevrildiğini gösterir. Saraydan çıkanlar ise, isyancıların kurduğu hükümet döneminde daha da az tercih edilmiştir – Kalaylıkoz Ahmed hükümetindeki yüzde 25'lik orana karşılık yüzde 7.14.

İsyanın bastırılmasının ardından III. Ahmed, II. Mustafa'nın tahta çıkışından önceki nerdeyse yarım asır boyunca uygulanan atama politikasına geri döndü. III. Ahmed Köprülü'nün politikalarına tekrar yöneldiğinde, aynı zamanda vezir ve paşa kapılarını Osmanlı siyasasındaki hakim konumlarına da geri getirmiş oldu.

SONSÖZ

1703 isyanına ilişkin bu çalışma bize, belirli bir zaman boyutunda Osmanlı siyasasının işleyiş halindeki nadir bir görüntüsü sağlıyor. Bir çatışmalı siyaset modelinin rehberliğinde bu siyasanın belirli bir tarihsel momentteki dinamiklerine tanıklık edebiliriz. Osmanlı kaynakları çağdaş siyasi iktidar yapılarını ortaya koymadığından, tarihçiler için sıradan Osmanlı siyasi süreçlerini yeniden inşa etmek imkansızdır. Ancak bu sürecin kırılmaya uğradığı isyan vakalarında kısmi bir yeniden inşa mümkün hale gelir.

İsyanın kendisi hükümete kimlerin dahil olacağı ile ilgili bir ihtilafın barışçıl bir şekilde çözülmesindeki başarısızlık sonucunda ortaya çıkmıştı. Bu başarısızlık, Osmanlı siyasasında bir ayrışma ve her biri egemen iktidar üzerinde münhasır bir mülkiyet hakkı iddia eden iki alternatif otoritenin doğuşuyla sonuçlandı. Bu çalışmada söz konusu kördüğümün temellerinin, yeni sultanın tahta çıkışından sekiz yıl önce atıldığı iddia edilmektedir. Günün siyasi gerçekliklerini göz ardı eden II Mustafa, yeniden kendi kendisinin efendisi olma uygulamasını canlandırmaya karar vermişti.

Bu kitapta, sultanın tahta çıkışından önceki yarım asırda hâkim olan siyasi yapının vezir ve paşa kapıları tarafından belirlenmeye başladığı öne sürülüyor. 1656 yılı Osmanlı siyasasının bu altyapısının gelişmesinde kritik bir tarihtir. Bu tarihte IV. Mehmed, yürütme yetkilerinden Köprülü Mehmed lehine feragat etmişti. Her ne kadar bu yetki devri, acil bir durum üzerine gündeme gelmiş olsa da, (Venedikliler İstanbul şehrini tehdit ediyordu ve

askeri gruplar iç siyasi yaşamı, bitmek bilmeyen ihtilafları ile neredeyse bir kargaşa ortamına çevirmişlerdi) bu sadrazamın halefleri yeni siyasi düzenlemeyi sürdürmeyi başarmışlardı.

Her ne kadar kapıların yüksek görevler için eğitilmiş insan gücü sağlamada alternatif kaynaklar olarak saray ve ordu ile rekabet etme potansiyelinin doğuşu bir önceki yüzyılın sonlarına kadar takip edilebilirse de, ancak on yedinci yüzyılın ikinci yarısında, bu kapılar atamalarda aslan payına hükmetmeye başlamışlardı. Osmanlı devletinin hem uluslararası konumundaki hem de iç siyasetindeki değişiklikler, kısmen kapıların geleneksel yönetici kaynaklarına üstün hale gelmesini açıklayabilir. Ebediyen genişleyen sınırlar ideolojisi canlı bir şekilde tutulmaya devam edilmişse de, sultanlar on yedinci yüzyılın erken bir döneminden itibaren savunmacı bir konum almaya başlamışlardı. Fazıl Ahmed döneminde gerçekleşen Ukrayna'daki kimi küçük fetihler haricinde, Kanuni Süleyman'ın on altıncı yüzyıldaki fetihlerinden sonra hiçbir önemli toprak kazanımı elde edilememişti. Osmanlı devletinin değişen statü ve ihtiyaçları idare alanında farklı yetenekler gerektiriyordu.

Bu değişiklikler ister sarayda ister orduda olsun savaş sanatlarında eğitimin, karmaşıklığı her geçen gün artan hükümet işlerinin ihtiyaçlarını karşılamakta giderek yetersiz kaldığına işaret ediyordu. Bu sırada, on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda sultanın mutlak iktidarını güvenceye alma amacıyla kurulduğu varsayılan devşirme sistemi, merkezde güç dengesinin ortadan kalkması ile birlikte, hem saraya hem de idari mekanizmaya hâkim olmaya başladı. Hanedanın devşirme ve yeniçerilere güvenini yitirmiş olduğunu daha önce belirtmiştik. Aynı zamanda, on yedinci yüzyılın üçüncü on yılında genç bir sultanın asker alma sistemi olarak devşirme sistemini ortadan kaldırmaya dönük beyhude ve ölümcül bir denemede bulunduğundan da söz etmiştik. En azından bu bile, sistemin giderek artan yozlaşmasını ortaya

koymaktadır. Bu noktada görülen ihmal, sonuç olarak, önceleri sarayın temel kaynağı olan askeri ve merkezi idari makamlara dahi iyi yetişmiş adam atanmasında yaşanan darlığa neden olmuş olmalıdır.

Bu nedenle hayatın her alanından insanlar vezir ve paşaların maiyetlerine girmeye başladılar. Gençken intisap edenler yönetim işleri ile ilgili en iyi eğitimi alıyorlardı.[326] Burada o günün en iyi kafalarını bir araya gelmiş bulabiliyorlar ve vezir ve paşa kapılarının misafirleri olarak gelen Osmanlı toplumunun en yüksek ve kudretli kişileriyle temas kurabiliyorlardı. Eğer kapının başı sultanın kayınlarından birisi ise, kapı ve onun mahmileri her halükarda sultanın kapısının mensupları tarafından da tanınma fırsatı buluyorlardı.

Kapı, bir köleye, genç bir şakirde ya da yetişmiş bir âlime iş, koruma, eğitim ve idari hizmete girmek için gerekli bağlantıları sağlıyordu. Karşılığında ise, kapının başı, kapıdan çıkanlardan görevde kaldıkları süre boyunca kendi kişiliğine ve çıkarlarına sadık kalmaya devam etmelerini bekliyordu.[327] Mahmiler, yalnızca kapıların becerikli idarecileri olarak hizmet vermiyor, aynı zamanda pek çoğu merkezi ve taşra teşkilatlarının ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek kadar nitelikli olduğunu da kanıtlıyordu. On yedinci yüzyılın

---

326 Thomas, *Naima*, 148 bu sıralarda vezir ve paşaların toplamaya başladıkları meclisleri tarif eder. Amcazade Hüseyin'in meclisinde vakanüvis Naima kendi eserini okumuştu. Belki de kapıların bir eğitim kurumu olarak işlevlerini en iyi ortaya koyan örnek, Rami Mehmed'in hamisi Musahib Mustafa'nın kapısıdır. Bu dönemin en önde gelen şair ve edebiyatçılarından Nabi Efendi, aynı kapıya bağlıdır. Kapıya Nabi'den daha sonra giren Rami Mehmed, onun ayak izlerini takip etmiş onun kapıdaki bir sonraki hizmet basamağını çıkarken boşalttığı idari görevlere gelmiştir. Musahib Mustafa öldüğünde hem Nabi hem de Rami Mehmed hacca gittiler. Rami Mehmed daha sonra sadrazamın kançılaryasında idari göreve döndü, Nabi ise emekli oldu. E. J. W. Gibb, *A History of Ottoman Poetry*, (Londra, 1904), III, 325-26. İ.A.'da "Nabi Efendi" ve "Rami Mehmed" maddeleri. Musahib Mustafa ile ilgili olarak belki de özel önem arzeden şey, IV. Mehmed'in damadı olmasıydı. Mustafa öldüğünde zevcesi, Rami Mehmed'in arkadaşı olan ve isyancıların liderlerinden Sohrablı Ahmed'in ardından sadrazamlığa getirilecek Moralı Hasan ile evlendirildi. Silahdar, *Tarih*, II, 498 ve *Nusretname*, II, 205/295b. Ayrıca bkz. Abou-El-Haj, *Reisülküttab ve Karlowitz.*

327 Thomas, *Naima*, 96-97.

sonuna gelindiğinde neredeyse tüm iç ve dış meseleler kapılardan gelen kişiler tarafından idare ediliyordu. II. Mustafa'nın selefleri olan sultanların idareleri bu durumun göstergesidir. Mustafa'nın babası IV. Mehmed, sadrazamları muharebe meydanına yollanırken, önde gelen yardımcıları ile yakınlardaki av sahalarına kadar at sürmesi ve sonra av oyununa olan tutkusunu doyurmak üzere tek başına devam etmesiyle meşhurdu.[328] IV. Mehmed'in yalnızca kendisine çok arzu ettiği fakat haksız yere aldığı gazi unvanını kazandıran kimi cesurca jestlerine izin verilirken, kardeşleri II. Süleyman ve II. Ahmed devlet işlerini tamamen astlarının ellerine bırakmışlardı. Bununla birlikte, kapı olgusu, 1683-1703 yılları arasındaki dönemde belgelenmiş olan en az kırk başka kapının da gösterdiği gibi yalnızca Köprülü ailesine özgü değildi.[329]

---

328 Bu özellikle Fazıl Ahmed ve Kara Mustafa'nın sadrazamlıkları sırasında böyleydi.

329

Ahmed (Defterdar)	Mustafa (Kıblelizade)
Ahmed (Melek)	Mustafa (Midillili)
Ahmed (Salt)	Mustafa (Musahib)
Ahmed (Sohrablı)	Fereng
Ali (Arabacı)	Halil (Koca/Arnavut)
Ali (Çalık)	Hüseyin (Gür)
Ali (Kadı)	Hüseyin (Maânoğlu)
Ali (Kılıç)	Hüseyin (Silahdar)
Ali (Sofu)	Hüseyin (Topal)
Ali (Soyulcu)	İbrahim (Kara)
Ali (Sürmeli)	İbrahim (Mısırlızade)
Cafer (Büyük)	İbrahim (Han/Sokollu)
Kasım	İbrahim (Şeytan/Melek)
Mehmed (Ahmedpaşaoğlu)	İsmail (Karayılanoğlu)
Mehmed (Rami)	Mustafa (Tekfurdağlı)
Mehmed (Seyyidzade)	Ömer (Koca)
Mustafa (Bozuklu)	Osman (Yeğen)
Mustafa (Daltaban)	Salih (Arap)
Mustafa (Ferari)	Siyavuş (Abaza)
Mustafa (Ferari/Kara)	Süleyman (Sarı)
Mustafa (Kara)	

Bu liste aile ya da kapı üyeleri, merkez ya da eyalet teşkilatlarında görevlendirilmiş vezir ve paşaları kapsamaktadır. Osmanlı devleti, bu sırada yaklaşık olarak kırk eyaletten müteşekkil durumdaydı ve bunlar da kendi aralarında yaklaşık 270 sancağa bölünmüşlerdi. Gibb ve Bowen, *Islamic Society*, I, I, 143, dipnot 1 ve Evliya Çelebi, *Narrative of Travels in Europe, Asia and Africa*, Londra, 1834, 90ff. Yazarın ulaşabildiği vakayiname-

1703 isyanı bize, tarih içinde Osmanlı siyasi yaşamına dair sadece anlık bir görüntü sunmanın yanı sıra, belirli süreklilik ve değişimlere de dikkatimizi çeker. Ordunun ve sarayın, siyasetin hem oluşturulması hem de uygulanmasında ikincil bir role sahip olduğunu açık bir şekilde gösterir. Kariyerlerine sarayda ya da orduda başlayanların, idari görevler almakta daha isteksiz hale geldiklerine ve emekli olmayı ya da başka "kamu" hizmetinin başka yollarına girmeyi tercih ettiklerine dair göstergeler bulunmaktadır.[330] On yedinci yüzyılın sonlarına doğru ordunun bir otorite kaynağı olarak giderek önemsizleşmesi, isyanın hemen ardından subayların adamlarını savunmaktaki isteksizlikleri ve askerlerin de liderlerinin akıbetine karşı kayıtsızlıklarında görülebilir. Daha önce cülus bahşişlerinin ve maaşlarının ödenmesi ile birlikte, askeriye cephesindekilerin birlik halinde hareket etmeye son verdiklerine dikkat çekmiştik. Yeni sultanla ordudaki subaylar arasında önemli mevkilere yapılacak atamalar hususunda ortaya çıkan mücadele, birlik halinde hareket edilmesi için yeterli bir gerekçe olarak telakki edilmemişti. İsyandan sonra hayatta kalan ordu mensupları,

---

lerden, Kara Mustafa'nın kapıhalkından otuz-beş kişi tespit edilebilmiştir. Bunlardan en az altısı paşa rütbesindedir.

Kara İbrahim	
Çerkes Ahmed	Deli Ömer
Çerkes/Çelebi Hasan	Çalık Ali
Tokatlı Mahmud	

Kara Mustafa'nın ardından sadrazamlığa getirilen ve iki yıl bu görevde kalan Kara İbrahim halkından yedi kişinin paşa rütbesine sahip olduğu bir kapıya sahipti:

Hazinedar İbrahim	
Gürci/Gür İbrahim	Dal Taban Mustafa
Büyük Cafer	Kürd Şahin
Uzun Ali	Cadı Yusuf

330 Söz konusu dönem için en önemli kaynaklarımızdan birinin müellifi olan Silahdar Mehmed'e bir vezirlik ve valilik önerilmişti. Halka karşı adil olamam korkusuyla bu öneriyi reddetti. Bunun yerine emekliliği tercih etti. Silahdar, *Nusretname*, II, 211/296a. İkinci örneğimiz Odabaşı Mustafa ise Rumeli'de doğmuş ve İstanbul'a göç etmişti. Burada Dergâh-ı âli yeniçerilerinin yirminci bölüğüne karakulak olarak girdi. Daha sonra, önce vekil-i aşçı ardındansa oda başı oldu. Bir *vazife* (maaş) ile emekli oldu ve sonra Şeyh Yahya Efendi'nin kızı ile evlendi. Şeyhülislam Ali tarafından eğitildikten sonra ulemaya girdi. 1703 yılında öldü. Biyografisi için bkz. Şeyhî, "Vekayi'", II, 210a.

yüksek makamlar için atama yapma yetkisinin yalnızca sultana verilmesinin karşısına alternatif bir yöntemle çıkamamışlardı.

İsyan, aynı zamanda sultanın da azalan önem ve gücüne işaret eder. Artık sultan, kendi fikirlerinin peşinden gidebilecek bağımsız bir özne değildi. Eğer idari işler şu ya da bu şekilde verimli bir şekilde yönetilecekse ve eğer sultan hükümette bizzat bir yerinin olmasını istiyorsa "çıkar sahibi tarafların" fikirlerini dinlemeli ve onların önerilerini almalıydı. (III. Ahmed özellikle kardeşi II. Mustafa'nın tamamen Feyzullah'a güvenip bel bağlamasını eleştiriyordu.)[331]

Sultanın iktidarının ve konumunun erozyona uğraması, II. Mustafa'nın son ümitsiz çabalarında daha iyi görülebilir. Bu sultan tahtını korumak için son teşebbüsünde yasama ve yürütmeye ilişkin yetkilerinden vazgeçmeyi düşünmüştü. Sultana sadık olan birlikler esame denetimlerinden ve yükümlülüklerinden muaf tutulacak, kendilerinin ve oğullarının tımarları ve unvanları konusunda herhangi bir şüpheden azade kılınacaklardı. (III. Ahmed, daha sonra, isyancıların taleplerine bir karşılık olarak hem kendi hem de halefleri adına Edirne'yi alternatif bir hükümet merkezi olmaktan çıkaracaktı.) Dahası artık adam kayırmacılık, sultanın gözdeleri de dahil olmak üzere, görevlilerin kendi konumlarını, aileleri ve maiyetlerini yükseltmek amacıyla kullanmaları için belirli sınırlar dahilinde kurumsallaşıyordu.[332]

Eğer II. Mustafa merkeziyetçiliğe meyilli idiyse (ki böyle olduğuna dair kimi kanıtlar vardır [EK II]), fena halde başarısız olmuştu. 1703 isyanı aslında, daha fazla adem-i merkeziyetçilik için yolu açtı. İsyan Osmanlı siyasasının iki alt-yapısının, vezir ve paşa kapılarıyla ulemanın hâkimiyetini pekiştirdi. Ulemanın etkin bir rol oynadığı birkaç kritik siyasi olaya değinmiştik. Yüzyılın ikinci yarısında bu ulema ailelerinden biri, üç sultanın da tahttan indirilmesinde yer almıştı.

331 Naima, *Tarih*, VI, yazarın eki 26-27.

332 Örneğin, Feyzullah'ın bu uygulamayı açık bir şekilde suistimal etmesi.

Vezir ve Paşa kapıları, III. Ahmed'in tahta çıkışının ardından sadrazamlık makamına hâkim duruma geldiler. Önde gelen yöneticilerin, yüksek idari makamları doldurmak için adam alımında kapılara başvurma şeklindeki eski politikaya geri döndüğüne dair kanıtlar sunduk. İsyanın askeri liderlerinin sistematik bir şekilde yok edilmesinin, çağdaşları tarafından "adi" suçlarının makul bir sonucu olarak değerlendirildiğine dikkat çekmek önemli olabilir. Onların çöküşü isyanın sona erişinin bir işareti olarak görülmüştü. Sohrablı Ahmed'in merkezi iktidardan barışçı yollarla ayrılmış olması aynı kaynaklarda hemen hemen hiç geçmez. İsyanın liderliğindeki baş yardımcısı Şehrizorlu Hasan ise, III. Ahmed yönetimi tarafından tutulmuş ve idamı isyanla ilgisiz olaylar nedeniyle gerçekleşmişti.

On yedinci yüzyılın son yirmi yılındaki Osmanlı siyasi yaşamının açıklanmasında yapısal bir yaklaşımın benimsenmesi ve 1703 isyanında rol oynayan güçlerle ilgili dinamik bir yaklaşım geliştirilmesi, nihai bir hipotez olabilecek şekilde genel bir sonuca varmamızı mümkün kılar. Pek az istisna dışında, Osmanlı siyasi tarihinin son yıllardaki genel yorumcuları hâlâ karizmatik liderlik temel ilkesi çerçevesinde düşünmekte ve bu nedenle önceki iki yüzyıl içinde Fatih Sultan Mehmed ve Kanuni Sultan Süleyman tarafından hayata geçirildiği şekliyle idari meselelerde sarayın belirleyici olduğunu kabul etmektedirler. Bu yorumlar, sultanın devşirme sistemi yoluyla iktidarı tekeline aldığı varsayımına dayanırlar. İster sarayın içinden isterse dışından kaynaklansın, tarihsel ihtiyaçlara yanıt vermek üzere siyasi alt-yapıların evrim geçirmesi yoluyla bu klasik normdan herhangi bir farklılaşma yaşanması, bir canlanma işareti olarak değil, aksine bir gerileme ve çözülme işareti olarak görülür. Burada tarihsel olarak değişime uğramış "Marksist ikilem"i hatırlatan bir çelişkiyle karşı karşıyayız: Proletaryanın zaferi hem tarihin hem de siyasetin sonuna işaret eder. Fakat Osmanlı örneğinde, söz konusu çelişki baş aşağı

çevrilmek zorundadır. Karizmatik bir figürün liderlik ettiği devşirmelere dayalı idari sistem, tarihsel olarak belirlenmiş bir fenomen ve bundan dolayı bir norm olarak görülürken, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda gelişen siyasi alt-yapılar, esasen sapmalar ve bundan dolayı gerileme ve yozlaşmanın belirtileri olarak değerlendirilirler.[333] Bu sav dizisi, bu iki yüzyıl boyunca Osmanlı toplumunun bir durağanlık durumuna eriştiği şeklindeki abes varsayıma dayanır.[334]

Bu çalışmanın yaklaşımı ve ulaştığı sonuçlar yalnızca yukarıda çerçevesi çizilen tarih-dışı yaklaşımla ilgili değil, aynı zamanda daha önceki Osmanlı siyasi gelişmelerini anlaşılmasında kullanılan bütün bir çerçevenin geçerliliği konusunda da daha fazla şüpheciliğe ihtiyaç duyduğumuzu gösterir. On beşinci ve on altıncı yüzyıllarda sultanların devlet işlerinin denetimi üzerinde münhasır ve tartışmasız bir denetimleri olduğunda mutabık olan standart genellemeyi kullanmaya devam etmek yararlı mıdır? Sorumuzu, hanedan ve devşirme sistemi ile rekabet halinde olmuş olması muhtemel başka siyasi yapıların izinde yeniden sormamız ve hipotezimizi genişletmemiz gerekmez mi? Bu önerinin hayata geçirilebilir olup olmadığı bu çalışmanın esas odak noktasını oluşturmuyor. Bunun mümkün olup olmadığını yalnızca gelecekte devasa gazi-sultanların çağına yapılacak sondajlar belirleyecek.

---

333 Örneğin, Albert Hourani, "The Changing Face of the Fertile Crescent in XIII Century", *Studia Islamica*,VIII (1957), bu hayli anlamlı makalesinde Arap dünyasına dair dinamik bir bakış sunar.

334 E. J. Hobsbawm bu durağanlık fikrini 'The Social Function of the Past: Some Questions', *Past and Present*, 55, (1972), 3-17 isimli makalesinde inceler.

EK I

MAKAM SAHİPLERİ LİSTESİ 1683-1703

MERKEZİ İDARE

İstanbul Kaymakamı	*Yıl*[335*]	*İntisap vs.*	
Tokatlı Mahmud	grv.[336**]	V.K.	Kara Mustafa
Kara Hasanağazade Mustafa	1095	O.	
Boşnak Recep (Şatir)	1097	V.K.	Sarı Süleyman
Fazıl Mustafa	1099	B.Z.	Köprülü
Nişancı İsmail	1099	S.	
Kötü Eğri Ömer	1099	O.	
Çalık Ali (Namazcı)	1101	V.K.	Kara Mustafa
Amcazade Hüseyin	1102	B.Z.	Köprülü
Çelebi İsmail (Voyvoda)	1103	O.	
Boşnak Hüseyin	1103	Si.	
Kandilci Hüseyin	1104	S.	Karayılanoğlu İsmail'in damadı
Kalaylıkoz Ahmed	1105	S.	
Amcazade Hüseyin	1105	B.Z.	Köprülü
Midillülü Mustafa (Esir)	1105	V.K.	Fazıl Mustafa

335 * Hicri atanma yılı.
336 ** 25 Zilhicce 1094 tarihinde görevde.

Çerkes Osman	1106	S.	Damad. Umatullah Sultan[337]***
Dıramalı Çelebi İbrahim	1108	O.	
Helvacı Yusuf	1109	S.	
Çerkes Osman	1112	S.	1106'daki ile aynı
Helvacı Yusuf	1114	S.	
Abdullah	1114	B.Z.	Köprülü

Rikap Kaymakamı

Kara İbrahim	grv.	V.K.	Firari Mustafa ve Kara Mustafa
Musahib Mustafa	1096	S.	Damad. IV. Mehmed'in kızı Hatice
Divrikli Mehmed	1096	V.K.	Köprülü Mehmed
Bosnevi Süleyman (Sarı)	1096	S.	(Kantemir onu Köprülü'ye, Silahdar ise saraya bağlar)
Boşnak Recep (Şatir)	1097	V.K.	bkz. 1097'de İstanbul Kaymakamı
Fazıl Mustafa	1098	B.Z.	Köprülü
Arnavut Hüseyin (Beğli)	1100	S.	
Çelebi Mehmed	1100	V.K.	
Moralı Ali (Türk)	1101	S.	
Beyzade Ali	1103	S.	Fazıl Mustafa'nın damadı
Bozoklu Mustafa	1103	A.	
Osman	1104	V.K.	Fazıl Ahmed
Çerkes Osman	1105	S.	bkz. 1106'da İstanbul Kaymakamı
Abdullah	1105	V.K.	Sürmeli Ali
Elmas Mehmed (vekil)	1105	S.	babası Sadık donanmada reis idi
Selanikli Ahmed (Rum)	1105	S.	

337 *** Büyük harf ile başlayan *Damad*, hanedana damat gidildiğini göstermektedir.

Elmas Mehmed	1106	S.	bkz. yukarıda 1105
Moralı Hasan	1106	S.	Damad. Musahib Mustafa'nın dul karısı Hatice ile evli
Bozoklu Mustafa	1109	S.	
Moralı Hasan	1110	A.	bkz. yukarıda 1106
Ali (Kıbtı)	1115	S.	

Nişancı

Nişancı İsmail	grv.	S.	
Elmas Mehmed	1099	A.	bkz. 1105'te Rikab Kaymakamı
Karanfilzade Ali (vekil)	1100	Si.	
Keresteci Mehmed	1106	V.K.	Sürmeli Ali
Karanfilzade Ali	1106	Si.	
Bahri Mehmed	1109	S.	
Sohrablı Ahmed	1110	V.K.	Silahdar Hüseyin. Enderun hizmetine girdi; Amcazade Hüseyin'in damadı
Abdullah	1114	B.Z.	Köprülü
Kara Bekir	1114	Si.	Amcazade Hüseyin'in çevresine dahil
Ali	1115	Si.	Amcazade Hüseyin'in kayınbiraderi

Vezir-i Azam

Kara İbrahim	1094	V.K.	bkz. 1094'te Rikab Kaymakamı
Sarı Süleyman	1097	V.K.	bkz. 1096'da Rikab Kaymakamı
Abaza Siyavuş	1098	V.K.	Köprülü Mehmed ve damadı
Bozoklu Mustafa (aday)	1099	S.	
Nişancı İsmail	1099	S.	
Bekri Mustafa	1099	O.	
Fazıl Mustafa	1101	B.Z.	Köprülü

Arabacı Ali	1102	V.K.	ilmiyede başladı, önce Koca Halil'in ardından Fazıl Mustafa'nın kapısına girdi
Bozoklu Mustafa (aday)	1103	S.	
Çalık Ali	1103	V.K.	Kara Mustafa
Bozoklu Mustafa	1104	S.	
Sürmeli Ali	1105	V.K.	Sokulluzade İbrahim Han
Elmas Mehmed	1106	S.	babası Sadık donanmada reis idi
Amcazade Hüseyin	1109	B.Z.	Köprülü
Daltaban Mustafa	1114	V.K.	(Kantemir Fazıl Ahmed'in sarayında yetiştirilen bir yeniçeri olduğunu belirtir) Kara İbrahim
Rami Mehmed	1114	Si.	

Yeniçeri Ağaları

Bekri Mustafa	grv.	O.	
Arnavut Zülfikar	1095	O.	
Çolak Hasan	1097	O.	
Bekri Mustafa	1098	O.	
Cadı Yusuf	1098	V.K.	Kara Mustafa
Cerrah Mustafa	1099	S.	
Harputlu Ali	1099	V.K.?	Fazıl Mustafa
Cerrah Mustafa	1099	S.	
Ali	1099	O.	
Musa (aday)	1099	S.	
Bosnevi Hasan	1099	S.	
Üskülü Mahmud	1099	O.	
Malatyalı Bekir	1101	O.	
Kadı Ali	1101	V.K.	Fazıl Mustafa
Çikoğlu Mehmed	1102	V.K.	Fazıl Mustafa
Eğinli Mehmed	1103	S.	
Daltaban Mustafa	1103	VK.	Yukarıdaki 1114 ile aynı
Çelebi İsmail	1103	O.	
Curcu Abdullah	1104	O.	

Koca Murad	1105	O.	
Çerkes Yusuf	1106	S.	
Baltazade Mahmud	1106	O.	
Dıramalı Çelebi İbrahim	1109	O.	
Kürd İbrahim	1109	O.	
Doğramacı Mehmed	1112	O.	
Tellak Ali	1114	V.K.	Amcazade Hüseyin
Trabluslu Osman	1115	O.	
Çalık Ahmed	1115	O.	

Kapudan Paşa

Bozoklu Mustafa	grv.	S.	
Boşnak Ahmed	1095	V.K.?	
Mısırlızade İbrahim	1097	O.	
Kalaylıkoz Ahmed	1100	S.	
Mezzomorto Hüseyin	1101	O.	
Mısırlızade İbrahim	1101	O.	
Helvacı Yusuf	1103	S.	
Amcazade Hüseyin	1106	B.Z.	Yukarıdaki 1109 ile aynı
Mezomorto Hüseyin	1106	O.	
Abdülfettah	1113	O.	
Aşçı Mehmed	1114	V.K.	Mısırlızade İbrahim

Sipahiler Ağaları

Kabakulak Ahmed	grv.	O.?	
Abaza Siyavuş	1095	V.K.	bkz. 1098
Siyavuş	1095	V.K.	Defterdar Ahmed
Arnavut Hüseyin	1095	S.	
?			
Deli Piri	1099	O.	
Sarı Ali	1099	O.?	

Yumak Ahmed	1099	V.K.	Musahib Mustafa
Sarı Ali	1101	O.	
Kalın Ali	1101	V.K.	Fazıl Mustafa
Ömer	1101	V.K.	Fazıl Mustafa
Gümüş Ahmed	1102	O.	
Kalın Ali	1103	V.K.	bkz. 1101
Kürd Ahmed	1104	V.K.	Kadı Ali ?
Deli Mehmed	1106	S.	
Ahıskalı Abdülbaki	1107	V.K.	Tekfurdağlı Mustafa
Hacı Mustafa	1107	V.K.	Kara Mustafa'nın damadı
Osman (Zülfikaroğlu)	1110	V.K.	Kara İbrahim
İbrahim Ağa	?	?	
Çorlulu Abdullah	?	?	
Tellak Ali	1114	V.K.	Amcazade Hüseyin
Telhisci Mehmed	1114	V.K.	Amcazade Hüseyin
Kermetçioğlu Mehmed	1114	V.K.	Sofu Ali
Ma'anoğlu Saleh	1115	V.K.	Ma'anoğlu Hüseyin Bey

Cebeci Başı

Koca Fazlı	grv.	O.	
Abaza Siyavuş	grv.	V.K.	bkz. 1098
Koca Fazlı	1095	O.	
Yusuf	1097	O.	
?	?	?	
Koca Murad	1100	O.	
Daltaban Mustafa	1100	V.K.	bkz. 1114
Seyyid Ahmed	1101	V.K.	Fazıl Mustafa
İkinci Hüseyin	1103	V.K.	Sarı Süleyman
İsmail	1103	O.	
Kalın Ali	1104	V.K.	Fazıl Mustafa
Kaftancı Mehmed	1105	V.K.	Çalık Ali
Selanikli Ahmed	1105	S.	

Hazinedar İbrahim	1106	V.K.	Kara İbrahim ve Sarı Süleyman
Ali	1106	O.	
Abdul-Rahman (Sarı)	1107	O.	
Mustafa	1108	O.	
Filibeli Mehmed	1109	O.	
Ahmed	1110	O.	
Divrikli Mustafa	1119	O.	
Kaftancı Mehmed	1111	V.K.	bkz. 1105
Kiremitçioğlu Mehmed	1113	V.K.	Sofu Ali
Hasan	1114	O.	
Paşnak İbrahim	1115	V.K.	Rami Mehmed
Kara Mehmed	1115	O.?	Oğlu Feyzullah Efendi'nin kızı ile evlendi

Baş Bakı Kullu

Siyavuş Ağa	grv.	V.K.	Defterdar Ahmed
Doğancı Hüseyin	1095	?	
Matmat Osman	1098	O.	
Hüseyin	1099	V.K.	Musahib Mustafa
Süleyman	1099	V.K.	Defterdar Mehmed'in damadı
Sarı Osman	1099	V.K.	Soyulcu Ali
?	1104	?	
Gümüş Mehmed	1105	O.	
Fazlı	1105	Si.	
Yusuf	1106	Si.	
İbrahim (Hazinedar)	1106	V.K.	Kara İbrahim ve Sarı Süleyman
Sarı Osman	1108	V.K.	bkz. 1099
Şehrizorlu Hasan	1109	V.K.	Kara İbrahim ve Amcazade Hüseyin
?	1113		
?	1115		

Büyük Mirahor

Sarı Süleyman	grv.	V.K.	bkz. 1097
Şahin Mustafa	1095	S.	
Boşnak Recep	1095	V.K.	Sarı Süleyman
Voynuk Mehmed	1099	O.	
Küçük Hasan	1099	O.	
Ömer	1099	O.	
Dayazade Ömer	1099	S.	
Taslak İsmail	1102	S.	
Baltacı İbrahim	1104	S.	
Çalık Ahmed	1106	S.	
Çerkes Mehmed	1109	S.	
Kıblelizade Ali	1112	B.Z.	Kıbleli Mustafa'nın oğlu ve Amcazade Hüseyin'in yeğeni
Boşnak Yusuf	1113	S.	
Çalık Ahmed	1114	S.	
Celeb Abaza Ahmed	1115	V.K.	Sohrablı Ahmed
Kalfa Mehmed	1115	S.	

Çavuş Başı

Kadıköylü Mehmed	grv.	S.	?
Boşnak Ahmed	1095	S.	
Çalıd Ali	1096	V.K.	bkz. 1103
Hacı Ali	1096	V.K.?	
Hasseki Mustafa	1097	S.	
Yeğen Mehmed	1098	V.K.	Abaza Siyavuş
Fetvacı Hüseyin	1099	O.	
Zülfikar	1099	Si.	
Hacıoğlu Mehmed	1099	V.K.?	
Salt Ahmed (Bezirgan)	1099	S.	
Ermeni Mehmed	1099	S.?	

Şehri Mehmed	1101	S.	
Şatırlı İbrahim	1101	V.K.	Fazıl Mustafa
Ali Ağa	1101	?	
Çaturzade Ali	1102	V.K.	Fazıl Mustafa
Şehri Mehmed	1102	S.	
Mustafa	1102	O.?	
Eyüp Ağa	1104	V.K.	Fereng Bey
Hacı Mustafa	1105	V.K.	Elmas Mehmed'in kardeşi
Arnavut Abdi	1106	S.	
Divrikli İbrahim	1108	V.K.?	
Hacı Mustafa	1110	V.K.	bkz. 1105
Yusuf	1113	V.K.	Amcazade Hüseyin
Telhisçi Mehmed	1113	V.K.	Amcazade Hüseyin
Hazinedar Osman	1114	?	
Çırağlı Ali	1115	S.	

Kapıcılar Kahyaları

Gazazade Ahmed	grv.	S.	
Şatır Boşnak Recep	1095	V.K.	Sarı Süleyman
Hazinedar Osman	1095	V.K.	Kara İbrahim
Şamlı Abdizade Mehmed	1097	V.K.	Sarı Süleyman
Kaysarıyalı İbrahim	1099	O.	
Çerkes Mehmed	1099	S.	
Baltacı Hasan	1099	S.	
Çerkes Yususf	1103	S.	
Arnavut Abdi	1104	S.	
Baltacı Hasan	1105	S.	
Eyüplü Hassan	1106	S.	
Kıblelizade Ali	1109	B.Z.	Amcazade Hüseyin'in yeğeni
Veli	1112	S.	
Karkaşzade İsmail	1115	B.Z.	

Silahdar Ağa

Küçük Hasan	grv.	S.	
Sefer	1095	V.K.	Midillili Mustafa
Kürd Şahin	1097	V.K.	Kara İbrahim
Dursun Mehmed	1097	V.K.	Kasım
Süleyman	1099	?	
Germiyanoğlu Mehmed	1099	O.	
Tekkeli Ahmed	1099	O.	
Kalın Türk Ali	1101	V.K.	Fazıl Mustafa
Deli İbrahim	1101	O.	
Kürd Ahmed	1103	V.K.	Arabacı Ali
Sarı Osman	1104	V.K.	Soyulcu Ali
Gümüş Mehmed	1104	O.	
Sarı Osman	1105	V.K.	bkz. 1104
Kürd Ahmed	1106	V.K.	bkz. 1103
Osman Ağa	1107	V.K.	Kara İbrahim ve Amcazade Hüseyin; ülfikar'ın oğlu
Ali Ağa	1110	V.K.	Amcazade Hüseyin
Kadızade Abdullah	1112	S.	
Süleyman	1114	B.Z.	Kara İbrahim'in oğlu
Çatırzade Ahmed	1115	V.K.	Fazıl Mustafa

Defterdar başı

Mağnisalı Mahmud	grv.	Si.	
Divrikli Mehmed	1095	V.K.	Köprülü Mehmed
Kıncı Ali	1096	Si.	
Seyyid Mustafa	1098	Si.	
Doğancı Hüseyin	1098	S.?	
Ramazan	1099	Si.?	
Fındık Mehmed	1099	S.?	
Sürmeli Ali	1100	V.K.	bkz. 1105

Kel Yusuf	1101	Si.	
Girli İsmail	1001	Si.	
Sürmeli Ali	1102	V.K.	bkz. 1105
Canib Ahmed	1103	Si.	
Kalın Ali	1104	V.K.	Fazıl Mustafa
Girli İsmail	1104	Si.	
Köse Halil	1105	Si.	
Canib Ahmed	1106	Si.	
Ebubekir	1107	Si.	Amcazade Hüseyin'in çevresinde
Köse Halil	1107	Si.	
Boşnak Sarı Mustafa	1110	S.	
Canib Ahmed	1112	Si.	
Muhsinzade Mehmed	1114	Si.	
Boşnak Sarı Mustafa	1114	S.	
Sarı Mehmed	1114	Si.	Kılıç Ali'nin çevresinde

Reisülküttab

Laz Mustafa (Telhisçi)	grv.	V.K.	Kara Mustafa
Fereng Mustafa	1095	S.	Melek Ahmed'e kahya olarak hizmet etti
Yeğen Mehmed	1097	V.K.	Kara İbrahim
Nazmi	1098	Si.	
Fereng Mustafa	1099	S.	
Sami Ahmed	1100	S.	
Numan	1112	B.Z.	Köprülü
Yeğen Mehmed	1114	V.K.	Kara İbrahim
Köse Halil	1114	Si.	

Eğer

Boşnak Osman (Sarhoş)	grv.	V.K.	?
Boşnak Osman	1096	S.	

Anadolu

Hazinedar Hasan	grv.	V.K.	?
Gürcü Mehmed	1098	S.	Mağrulzade olarak da bilinir
Hazinedar Hasan	1099	V.K.	id.
Erzurumlu Ömer	1099	V.K.	Kara Mustafa
Ahmed	1101	V.K.	Kara Mehmed
Malatyalı Bekir	1001	O.	
Kemankeş Ahmed	1102	?	
Çelebi İsmail	1103	O.	Voyvoda olarak da bilinir
Hüseyin	1103	S.	?
Mısırlızade İbrahim	1104	O.	
Daltaban Mustafa	1107	V.K.	bkz. 1114
Mısırlızade İbrahim	1108	O.	
Kalın Ali (Türk)	1109	V.K.	Fazıl Mustafa
Seyyid Ömer	1109	O.	
Mısırlızade Mehmed	1110	B.Z.	Damad IV. Mehmed'in kızı Fatma Sultan
Eyüp	1111	?	
Arnavut Abdi	1112	S.	
Daltaban Mustafa	1114	V.K.	bkz. 1114
Numan	1114	B.Z.	Köprülü

Bosna

Osmanpaşaoğlu Ahmed	grv.	B.Z.	
Boşnak Osman	1095	S.	
Fındık Mustafa	1095	V.K.	Hüseyin
Abaza Siyavuş	1096	V.K.	bkz. 1098
Boşnak Ahmed (Serhoş)	1097	V.K.	?
Atlübeyzade Mehmed	1097	B.Z.	
Macı Ali	1099	O.	
Yeğen Osman	1099	O.	

Topal Hüseyin	1099	O.	
Büyük Cafer	1102	V.K.	Kara İbrahim
Mehmed	1103	V.K.	Topal Hüseyin
Dizdarzade Ahmed	1109	V.K.	1103'teki Mehmed
Daltaban Mustafa	1109	V.K.	bkz. 1114
Köse Halil	1110	Si.	
Sefer	1114	O.	Seyfullah olarak da bilinir
Doğramacı Mehmed	1115	O.	

Budin

Şeytan İbrahim (Melek)	1095	Si.	Damad. IV. Mehmed'in kızı Rukiye Sultan
Arnavut Abdi	1096	O.	Hocazade Hasan ile ilişkili
Osmanpaşaoğlu Ahmed	1096	B.Z.	bkz. 1096

Basra

Şair Abdi	grv.	S.	
Gümrükçü Hüseyin	1097	S.	
?	1098	?	
Sohrablı Ahmed	1099	V.K.	Silahdar Hüseyin. Saray hizmetine girdi; Amcazade Hüseyin'in damadı
Şair Abdi	1099	S.	
Doğancı Hüseyin	1099	?	
Eğriçelioğlu Halil	1100	?	Fındıklı olarak da bilinir
Osmanpaşaoğlu Ahmed	1101	B.Z.	
Kahya Hasan	?	V.K.	?
Salt Ahmed	1103	S.	
Bezirgan Halil	1103	V.K.	Salt Ahmed'in kardeşi
Beyzade Ali	1105	S.	Firari Kara Mustafa'nın kardeşi, Köprülü/Fazıl Mustafa'nın damadı
Bezirgan Halil	1105	V.K.	bkz. 1103

Kahya Hasan	1107	V.K.	?
?			
Kahya Hasan	1107	V.K.	?
Beyzade Ali	1112	S.	bkz. 1105
Yeğen Ali	?	?	?
Aşcıoğlu Ali	1115	V.K.	Mısırlızade İbrahim

Bağdad

Dirmeli İbrahim	grv.	O.	
Öküz Ömer	1095	S.	
Boşnak Serhoş Ahmed	1098	V.K.	?
Öküz Ömer	1099	S.	
Baltacı Hasan	1101	S.	
Salt Ahmed	1102	S.	
Koca Ömer	?	?	
Ahmed	1103	V.K.	Koca Ömer
Ahıskalı Ahmed	1104	V.K.	Öküz Ali
Beyzade Ali	1105	S.	Firari Kara Mustafa'nın kardeşi, Fazıl Mustafa'nın damadı
Kalaylıkoz Ahmed	1105	S.	
Beyzade Ali	1106	S.	bkz. 1105
Çelebi İsmail	1109	O.	
Daltaban Mustafa	1111	V.K.	bkz. 1114
Topal Yusuf	1114	?	Damad. IV. Mehmed'in kızı Fatmah Sultan

Habeş

Mehmed	?	?	
Abaza Mustafa	1106	O.	
Mısırlı Mehmed	1106	B.Z.	
Gümrükçü Siyavuş	1107	Si.	

Süleyman	?	?	

Halep

Çerkes Ahmed	grv.	V.K.	? Kara Mustafa'nın kayınbiraderi
Tekfurdağlı Bekri	1095	O.	
Şeytan İbrahim	1096	Si.	Damad. IV. Mehmed'in kızı Rukiye Sultan
Arnavut Abdi	1096	O.	
Boşnak Ahmed	1097	V.K.	kahya olarak bilinir
Abaza Siyavuş	1097	V.K.	bkz. 1098
Hazinedar Hasan	1098	V.K.	?
Yeğen Osman	1099	O.	
Hazinedar Hasan	1099	V.K.	?
Yeğen Osman	1099	O.	
Arap Recep	1100	O.	
Arnavut Halil	1100	O.	
Topal Hüseyin	1103	O.	
Büyük Cafer	1104	V.K.	Kara İbrahim
Dursun Mehmed	1106	V.K.	Kasım
Büyük Cafer	1107	V.K.	bkz. 1104
Çerkes Osman	1108	S.	Damad. IV. Mehmed'in kızı Umetullah
Kanicalı Osman	1108	S.	
Moralı Hasan	1109	S.	Damad. IV. Mehmed'in kızı Hatice Sultan
Eyüplü Hasan	1110	S.	
Beyzade Ali	1111	S.	Firari Kara Mustafa'nın kayınbiraderi
Çerkes Mehmed	1112	S.	
Çetrefiloğlu Yusuf	1114	B.Z.	
Çerkes Mehmed	1115	S.	

Diyarbekir

Şeytan İbrahim (Melek)	grv.	Si.	Damad. IV. Mehmed'in kızı Rukiye Sultan
Abaza Siyavuş	1095	V.K.	bkz. 1098
Kız Hüseyin	1096	S.	
Büyük Cafer	1097	V.K.	Kara İbrahim
Osmanpaşaoğlu Ahmed	1099	B.Z.	
Öküz Ömer	1099	S.	
Osmanpaşaoğlu Ahmed	1099	B.Z.	
Kemankeş Ahmed	1101	?	
?	1102	?	
Çalık Ali	1102	V.K.	bkz. 1105
Şahin Mehmed	1103	S.	
Kalaylıkoz Ahmed	1105	S.	
Bezirgan Halil	1105	V.K.	Salt Ahmed'in kardeşi
Beyzade Ali	1105	S.	Firari Kara Mustafa'nın kardeşi, Fazıl Mustafa'nın Damadı.
Çerkes Osman	1105	S.	Damad. IV. Mehmed'in kızı Umetullah Sultan
Divrikli İsmail	1105	V.K.	? Şeytan İbrahim'in kardeşi
Şeyhoğlu Ahmed	1106	S.	?
Sohrablı Amed	1106	V.K.	Silahdar Hüseyin. Saray hizmetine girdi, Amcazade Hüseyin'in damadı
Şahin Memed	1106	S.	
Topal Hüseyin	1107	O.	
Daltaban Mustafa	1108	V.K.	bkz. 1114
Kavukçu İbrahim	1108	O.	
Dursun Mehmed	1109	V.K.	Kasım
Çetrefiloğlu Yusuf	1110	B.Z.	
Mısırlızade Mehmed	1111	B.Z.	Damad. IV. Mehmed'in kızı Fatmah Sultan
Çetrefiloğlu Yusuf	1112	B.Z.	

Topal Yusuf	1112	?	Damad. IV. Mehmed'in kızı Fatmah Sultan
Kürd İbrahim	1114	O.	
Eyüplü Hasan	1114	S.	

Rakka

Kahya Ali	grv.	V.K.	?
Boşnak Ahmed	1096	O.	
?	?	?	
Gürcü Süleyman	1099	S.	
Erğentli Süleyman	1099	S.	
Aşçı Mustafa	1105	S.	
?	?	?	
Kadızade Hüseyin	1107	?	
Kürd Ahmed	1107	V.K.	Kadı Ali
Topal Yusuf	1108	?	Damad. IV. Mehmed'in kızı Fatmah Sultan
Daltaban Mustafa	1110	V.K.	bkz. 1114
Beyzade Ali	1111	S.	
Eyüplü Hasan	1111	S.	
Çerkes Osman	1114	S.	

Rumeli

Hocazade Hasan	grv.	O.	
Kadıköylü Mehmed	1095	S.	?
Çelebi İsmail	1095	O.	
Gümrükçü Hüseyin	1096	S.	
Zinel	1097	B.Z.	
Osmanpaşazade Ahmed	1098	B.Z.	
Yeğen Osman	1099	O.	
Öküzöldüren Ahmed	1099	V.K.	Musahib Mustafa

Kemankeş Ahmed	1099	?	
Deli Veli	1099	V.K.	Yeğen Osman'ın dayısı
Zurnapa Mustafa	1100	O.	
Arnavut Mustafa	1101	O.	
Arnavut Cafer	1102	B.Z.	
Arnavut Mahmud	1103	B.Z.	
Arnavut Süleyman	1107	B.Z.	
Arnavut Cafer	1108	B.Z.	
Arnavut Abdi	1109	S.	
Kandilci Hüseyin	1112	S.	Karayılanoğlu İsmail'in damadı
Hazinedar İbrahim	1114	V.K.	Kara İbrahim ve Sarı Süleyman

Silistre

Fazıl Mustafa	grv.	B.Z.	Köprülü
Hüseyin	1095	S.	
Arap Recep	1098	O.	
Kara Mustafa	1099	V.K.	Yeğen Osman
Arap Recep	1100	O.	
Boşnak Hüseyin	1100	Si.	
Mısırlı Mehmed	1101	B.Z.	
Çerkes Ahmed	1101	V.K.	? Kara Mustafa'nın kayınbiraderi
Topal Hüseyin	1102	O.	
?			
?			
Çetrefilzade Yusuf	1107	B.Z.	
Çerkes İbrahim	1107	S.	Damad. VI. Mehmed'in kızı Fatmah Sultan
İbşir Hassan	1108	S.	
Kandilci Hüseyin	1108	S.	
Hazinedar İbrahim	1109	V.K.	Kara İbrahim ve Sarı Süleyman
?			
?			

Sivas

Kadızade Hüseyin	grv.	B.Z.	
Boşnak Mustafa	1096	S.	
Büyük Cafer	1096	V.K.	Kara İbrahim
Osmanpaşazade Ahmed	1097	B.Z.	
Şair Abdi	1097	S.	
?			
Gedik Mehmed	1099	S.	
Mirzazade Mehmed	1099	?	
Şeyhoğlu Ahmed	1100	S.	
Gürcü Süleyman	1101	S.	
Öküz Ömer	1102	S.	
Erzurumlu Ömer	1102	V.K.	Kara Mustafa
Helvacı Yusuf	1103	S.	
Gene Mehmed	1103	S.	
Şeyhoğlu Ahmed	1104	S.	
Kalaylıkoz Ahmed	1104	S.	
Bostancı Mahmud	1104	V.K.	Bozoklu Mustafa
?			
?			
Mehmed	?		
Kandilci Hüseyin	1106	S.	
Dursun Mehmed	1107	V.K.	Kasım
Çetrefilzade Yusuf	1108	B.Z.	
İsmail (Küçük)	1109	B.Z.	
Aşçı Mustafa	1110	S.	
Erğentli Süleyman	1113	S.	
Mehmed	1114	?	

Şam

Boşnak Osman	grv.	S.	

Dıramali İbrahim	1095	O.	
Şahin Mehmed	1096	S.	
Şahin Mustafa	1096	S.	
Gürcü İbrahim	1097	V.K.	Kara İbrahim
Arap Saleh	1097	B.Z.	
Hamza	1099	Si.	
Salt Ahmed	1099	S.	
Bozoklu Mustafa	1101	S.	
Abaza Murtaza	1102	?	
Bozoklu Mustafa	1102	S.	
Gürcü Mehmed	1103	S.	
Midillili Mustafa	1104	V.K.	Fazıl Ahmed
Çelebi İsmail	1104	O.	
Şahin Mehmed	1105	S.	
Çelebi İsmail	1105	O.	
Kanicalı Osman	1106	S.	
Bozoklu Mustafa	1108	S.	
Şamlu Ahmed	1109	B.Z.	
Mısırlı Mehmed	1110	B.Z.	Damad. IV. Mehmed'in kızı Fatmah Sultan
Çerkes Hasan	1110	S.	
Arslan Mehmed	1113	B.Z.	
Çerkes Osman	1114	S.	
Kürd Mehmed	1114	O.	
Trabluslu Osman	1115	O.	

Şehr-i Zor

?		grv.	
Amcazade Hüseyin	1095	B.Z.	bkz. 1109
?			
Kadioğlu Hüseyin	1097	B.Z.	

Çerkes Ahmed	1098	V.K.?	Kara Mustafa'nın kayınbiraderi
Dülvar	1101	O.	
Arnavut Hüseyin	1102	S.	
Kahya Hasan	1103	V.K.	
Siyavuş	1104	?	
Hayre Ali	1106	O.	
Boşnak Hasan	1108	V.K.	Topal Hüseyin
Erğentli Süleyman	1109	S.	
Topal Yusuf	1110	?	Damad. IV. Mehmed'in kızı Fatmah Sultan
Çetrefilzade Yusuf	1112	B.Z.	
Şehrizorlu Hasan	1113	V.K.	Kara İbrahim ve Amcazade Hüseyin
Divrikli İbrahim	1114	V.K.	
Haşim Mehmed	1114	S.	
Erğentli Süleyman	1114	S.	
Eyüplü Hasan	1115	S.	

Trablus Şam

Defterdar Hasan	grv.	Si.	Kara Mustafa ile ilişkili
Niğdeli Ali	1095	?	
Arnavut Hüseyin	1098	S.	id.
Gümrükçü Abidin	1099	?	Şeyhoğlu olarak da bilinir
Arnavut Hüseyin	1099	S.	
Hamza	1099	S.	
Kıncı Ali	1101	Si.	
Bozoklu Mustafa	1102	S.	
Beyzade Ali	1103	S.	Firari Kara Mustafa'nın kardeşi Köprülü Mustafa'nın damadı
Sürmeli Ali	1103	V.K.	
Arslan Mehmed	1105	B.Z.	
Boşnak Mustafa	1114	S.	

Trabzon

Kinci Ali	1099	Si.	
Sümnücü Mustafa	1099	?	Pehlivan olarak da bilinir
Kalaylıkoz Ahmed	1102	S.	
Anğurlu Ali	1104	O.	
Hasan	1104	?	
Ömer	1104	O.	
Haşim Mehmed	1105	S.	
Demurli Ali	?	S.	
Ömer			
Bağdatlı Mehmed	1107	B.Z.	Kara olarak da bilinir
Mısırlı Mehmed	1110	B.Z.	Damad. IV. Mehmed'in kızı Fatmah Sultan
Ahıskalı Abdul-Baki	1110	V.K.	Tekfurdağlı Mustafa
Seyyid Ömer	1111	O.	

Temeşvar

Çerkeşli Hasan	grv.	Si.	Celeb, Defterdar olarak da bilinir
Seyyidi Ahmedpaşaoğlu Mehmed		1095	B.Z.
Osman Ağa	1095	V.K.	Ahmedpaşaoğlu Mehmed
?			
Gürcü İbrahim (Gur)	1097	V.K.	Kara İbrahim
Büyük Cafer	1099	V.K.	Kara İbrahim
Kandilci Hüseyin	1102	S.	
Fındık Mustafa	1103	V.K.	Gür Hüseyin
Topal Hüseyin	1104	O.	?
Kandilci Hüseyin	1104	S.	Karayılanoğlu İsmail'in damadı
Deli Ömer	1108	O.	
Büyük Cafer	1108	V.K.	Kara İbrahim
Arnavut Süleyman	1109	B.Z.	
Çetrefilzade Yusuf	1109	B.Z.	

Ahmed	1110	?	
Hazinedar İbrahim	1111	V.K.	Kara İbrahim ve Sarı Süleyman
Maktulzade Ali	1114	B.Z.	Kara Mustafa'nın oğlu. Damad. II. Mustafa'nın kızı Safiye Sultan
Yusuf	1114	?	

Kars

?			
?			
Boşnak Mustafa	?	?	Celeb olarak da bilinir
Şehsüvaroğlu Mehmed	1096	B.Z.	
?			
?			
Ayazmalı Ahmed	1099	S.	
?			
?			
?			
Niğde Ali	1104	?	
Boşnak Hüseyin	1104	Ci.	
Hasan	1104	?	
Cerrah Mustafa	1105	S.	
Devrikli İsmail	1106	V.K. ?	Şeytan İbrahim'in kardeşi
Bağdatlı Mehmed	1107	B.Z.	
Salih	1109	?	
Mustafa	?	?	
Murtaza	1114	?	
Arslan	?	?	

Kıbrıs

?			
?			
Baba Hasan	1097	O.	

Boşnak Ahmed	?	O.	Çıfutoğlu olarak da bilinir
Çolak Ahmed			
Halebli Ahmed	1101	?	
Kıncı Ali	1102	Si. ?	
Sürmeli Ali (Dimotkalı)	1103	V.K.	bkz. 1105
Sarıkçı Mustafa	1103	?	
Distarı Mehmed	1104	?	
Kalaylıkoz Ahmed	1104	S.	
Kandilci Hüseyin	1105	S.	Karayılanoğlu İsmail'in damadı
Boşnak Hüseyin	1106	Si.	Firari olarak da bilinir
Bahri Mehmed	1108	S.	
Midillili Mustafa	1109	V.K.	Fazil Ahmed. Esir olarak da bilinir
Midillili İsmail	1110	V.K.	Amcazade Hüseyin
Seyyid Ahmed (Emir)	1111	B.Z.	?
Devrikli İbrahim	1114	V.K.	? Şeytan İbrahim'in kardeşi

Karaman

Abdül-Mümen	grv.	?	
Rüstem	1095	V.K.	Kara Mehmed
?			
?			
Niğdeli Ali	1098	?	
Kara Mustafa	1099	V.K.	Yeğen Osman
Buzoğlan	1099	V.K.	?
Kemankeş Ahmed	1100	?	
Dursun Mehmed	1101	V.K.	Kasım
Çelebi İsmail	1102	O.	
Eğriçeli Halil	1103	?	Voyvoda olarak da bilinir
Şeyhzade Ahmed	1104	S.	?
Gürcü Mehmed	1104	S.	Mağrulzade olarak da bilinir
Fındık Mustafa	1105	V.K.	Gür Hüseyin

Hısım Mehmed	1106	S.	
Genç Mehmed	1107	S.	
Amcazade Hüseyin	1107	B.Z.	bkz. 1109
Çerkes İbrahim	1108	S.	Damad. IV. Mehmed'in kızı Fatmah Sultan
Mısırlı Mehmed	1108	B.Z.	
Eyüplü Hasan	1109	S.	
Dıramalı İbrahim	1110	O.	Çelebi olarak da bilinir
Kanıcalı Osman	1110	S.	
İzmitli Mustafa	1111	V.K.	?
Eyüp	1112	?	
Çavuş Halepli Ali	1113	?	
Kırşehirli Arap Ömer	1114	?	

Kameniçe

Arnavut Abdi	grv.	O.	
Bozoklu Mustafa	1095	S.	
Tokatlı Mahmud	1095	V.K.	Kara Mustafa
Bozoklu Mustafa	1095	S.	
Boşnak Hüseyin	1097	Si.	
Yeğen Ahmed	1100	V.K.	?
Kahraman	1100	V.K.	Kırım Hanı

Kandiye

Soyulcu Ali	grv.	S.	
Burunsuz Ahmed	1095	O.	
Seyyid Mustafa	1096	Si.	
Zülfikar	1097	O.	
Fazıl Mustafa	1099	B.Z.	Köprülü
Çalık Ali	1100	V.k.	bkz. 1103
Şeyhoğlu Ahmed	110l	S.	?

?			
?			
Fındık Mehmed	1103	S.	?
Şahin İsmail	1105	O.	Ispanakçı/Çelebi olarak da bilinir
Çalık Ali	1107	V.K.	bkz. 1100
Helvacı Yusuf	1112	S.	
Maktulzade Ali	1113	B.Z.	Kara Mustafa'nın oğlu. Damad. II. Mustafa'nın kızı Safiye Sultan
Köse Halil	1114	Si.	
Maktulzade Ali	1114	B.Z.	bkz. 1113
Şahin İsmail	1114	S.	bkz. 1105
Kalaylıkoz Ahmed	1114	S.	

Kaniçe

Konakçı Hasan	grv.	V.K.	Musahib Mustafa
Bekri Mustafa	1095	M.	
Fındık Mustafa	1098	V.H.	Gür Hüseyin

Keffe

?			
?			
?			
Koca Murad	1100	O.	
Mehmed	1105	?	
Moralı	1106	S.	Damad. IV. Mehmed'in kızı Hatice Sultan
Tatar Murtaza	1106	B.Z.	
Tumanlı İsmail	1111	S.	
Abdürrahman	1114	O.	

Maraş

Ömer (Deli)	grv.	Ci. ?	
Şeyhoğlu Ahmed	1095	S. ?	
?			
?			
Boşnak Ahmed	1098	O.	Çıfutoğlu olarak da bilinir
Moralı Ali (Türk)	1099	S.	
Hüseyin	1099	V.K.	Musahib Mustafa
?			
Erğentli Süleyman	1101	S.	
Yumak Mehmed	1102	V.K.	Musahib Mustafa
Arnavut Ali	1103	S.	
Malatyalı Bekir	1103	S.	
?			
Bozoklu Hasan (Tokmak)	1105	B.Z.	? Sadrazam Bozoklu Mustafa'nın hemşerisi
Şamlı Ahmed	1105	B.Z.	Arab Salihpaşaoğlu
Çokalı Ahmed	1107	P.	?
Yunus	1108	B.Z.	?
Dimur Halil	1109	B.Z.	?
Arapgir Ahmed	1112	M.	
Kanicalı Osman	1114	S.	

Mısır

Hamzeh	grv.	S.	
Baltacı Hasan	1098	S.	
Moralı Hasan	1099	S.	Damad. IV. Mehmed'in kızı Hatice Sultan
Boşnak Ahmed (Serhoş)	1100	V.K.	?
Moralı Ali	1102	S.	
Kalın Ali (Türk)	1105	V.K.	Fazıl Mustafa

Hazinedar Ali	1106	?	
Çelebi İsmail	1106	O.	
Boşnak Hüseyin	1109	Ci.	Ferari olarak da bilinir
Kara Mehmed	1110	V.K.	Amcazade Hüseyin

Mora

Şahin Mustafa	1095	S.	
Ispanakçı İsmail	1095	S.	Karayılanoğlu olarak da bilinir
Halil	1096	?	
Şahin Mustafa	1096	S.	
Musahib Mustafa	1096	S.	
Mustafa	1097	O.	Kara Hasanağaoğlu olarak da bilinir
Ispanakçı İsmail	1097	S.	
Devrikli Mehmed	1098	V.K.	Köprülü Mehmed
Arnavut Halil	1099	O.	
Dıramalı İbrahim	1106	O.	
Arnavut Halil	1107	O.	
Mısırlızade İbrahim	1107	O.	
Çakırcı Hasan	1108	S.	Çavuşoğlu olarak da bilinir
Eyüp	1109	V.K.	Koca Halil (Arnavut)

Musul

Deli			
Deli Emir Mehmed	1094	?	
?			
?			
?			
Sohrablı Ahmed	1099	V.K.	Silahdar Hüseyin. Saray hizmetine girdi. Amcazade Hüseyin'in kayınbiraderi
Ömer	?	?	

Niğdeli Ali	1101	?	
Midillili Mustafa	1102	V.K.	Fazıl Ahmed
Şeyhzade Ahmed	1104	S.	
Erğentli Süleyman	1106	S.	
Kahya Hasan	1108	V.K.	?
Beyzade Ali	1109	S.	Firari Kara Mustafa'nın kardeşi, Köprülü Mustafa'nın damadı
Çetrefilzade Yusuf	1111	B.Z.	
Kürd İbrahim	1112	O.	
Aşçı Mustafa	1114	S.	
Topal Yusuf	1115	S.	Damad. IV. Mehmed'in kızı Fatmah Sultan

Varad

Gürcü Mehmed	grv.	S.	Mağrulzade olarak da bilinir
Kadıköylü Mehmed	1095	S.	
Hayre Ali	1099	O.	
Çavuşoğlu Mehmed	1099	?	
Şahin Mehmed	1102	?	

Van

Öküz Ömer	1095	S.	
Büyük Cafer	1095	V.K.	Kara İbrahim
Büyük Mustafa	1096	S.	
Moralı Ali	1096	S.	
Kalaylıkoz Ahmed	1098	S.	
Bahri Mehmed	1099	S.	
Osmanpaşaoğlu Ahmed	1099	B.Z.	
Öküz Ömer	1099	S.	
Bosnevi Hasan	1099	S.	
Erzurumlu Ömer	1101	V.K.	Kara Mustafa

Dursun Mehmed	1102	V.K.	Kasım
Öküz Ömer	?	S.	
Divrikli İsmail	1103	V.K.?	Şeytan İbrahim'in kardeşi
Midillili Mustafa	1104	V.K.	Fazıl Ahmed
Şamlı Mehmed (Abdioğlu)	1105	V.K.	Sarı Süleyman
Beyzade Ali	1105	S.	Firari Kara Mustafa'nın kardeşi, Köprülü Fazıl Mustafa'nı damadı
Gürcü Mehmed	1106	S.	Mağrulzade olarak da bilinir
Çetrefilzade Yusuf	1107	B.Z.	
Dursun Mehmed	1108	V.K.	bkz. 1102
Kanicalı Osman	1109	S.	
Kalın Ali	1109	V.K.	Fazıl Mustafa
Kanicalı Osman	1111	S.	
Çelebi İsmail (Voyvoda)	1112	O.	
Dıramalı İbrahim	1112	O.	
Aşçı Mustafa	1113	S.	
Arnavut Abdi	1114	S.	
Çerkes Osman	1115	S.	Damad. IV. Mehmed'in kızı Umetullah Sultan

Yanova

Seyyidizade Mehmed	grv.	B.Z.	
Osman	1095	V.K.	Seyyidizade Mehmed
Osmanpaşaoğlu Ahmed	1095	B.Z.	
Boşnak Ahmed	1096	V.K.	Kahya olarak da bilinir
Şahin Mehmed	1096	S.	
Boşnak Cafer	?	O.	
Göleli Mehmed	1108	O.	
?			
?			
?			

Hazinedar İbrahim	1113	V.K.	Kara İbrahim ve Sarı Süleyman. Karayılanoğlu İsmail'in damadı. (Ispanakçı olarak da bilinir)
Kandilci Hüseyin	1114	S.	
Ispanakçı İsmail	1114	S.	
Hazinedar İbrahim	1114	V.K.	bkz. 1114
Helvacı Yusuf	1114	S.	

EK II

GÜRCİSTAN SEFERİ

1703 İsyanını tetikleyen ayaklanma Karlofça ve İstanbul Antlaşmaları'nın imzalanmasından dört yıl sonra gerçekleşmiş ve Batı Gürcistan'daki bir isyanı bastırmakla görevli askeri birlikler tarafından başlatılmıştı.[1]

Kafkaslar'ın güneyinde Osmanlı süzerenliği üç preslik tarafından tanınıyordu: Mingrelia (Osmanlılar için Dadian), Guria (Guriel) ve Imeretia (Açık Baş). On sekizinci yüzyılın başlarında Osmanlı sultanları, bu prensliklerin başına geçecek prensleri seçerek atıyorlardı. Karşılığındaysa, bu hükümdarların yıllık bir haraç ödemeleri bekleniyordu.[2] Osmanlı emperyal uygulamalarına göre, prenslikler haraçgüzar devletler olarak değerlendiriliyor, ve bundan dolayı iç işlerinde serbest bırakılıyor, topraklarında Osmanlı Müslümanlarının iskan edilmesinden ve daha fazla vergi vermekten muaf tutuluyorlardı. 1625 yılında, Batı Gürcistan'daki Osmanlı çıkarlarını korumaları ve kollamaları için her üç prensliğe

1 Raşid, 1702'nin sonlarında, Gürcistan'daki sorunların çoktan mayalanmaya başlamış olduğunu belirtir ve okuyucu'da Guriel prensinin elçilerinin, Guriel komutanlarının "ahd u peyman"a (Osmanlı Devleti ile aralarındaki antlaşmaya) aykırı faaliyelerde bulunduklarına ilişkin gelen haberler üzerine zindana atıldıkları izlenimini bırakır. Raşid, Tarih, II, 561.

2 Defterdar Guriel'den gelen elçilerin 1702 sonlarında zindana atıldığını ileri sürer. Bu prensliğin prensi bir süredir cizye ödemelerini göndermediğinden, elçileri hapsedilmiştir. Defterdar Mehmed Efendi, aynı prensin bir takım münasebetsiz faaliyetler içinde bulunmakla da itham edildiğini belirtir. *Zübdet,* 405a.

de dikkat çekici bir yakınlıkta bulunan Çıldır'da (Akhaltsikche) Müslüman Gürcü bir hanedan ailesi olan Jakililer kurulmuştu.[3]

Osmanlıların Batı Gürcistan'a müdahale etmesine, Osmanlı süzerenliğini tehdit edecek bir iç iktidar mücadelesi neden olmuştu.[4] Guria ve Mingrelia prensi Mamia, (Imeretia'yı da kendi mülküne katmak için bulunduğu bir girişim sırasında) bu presliğin başına doğrudan Osmanlı sultanı tarafından atanmış olan iki prensi (Simon/Svimon ve kardeşi George/Giorgi) öldürttü.[5]

Vaziyet Imeretia prensliğinde Abaschidze isimli birinin daha hak iddia etmesiyle daha da karmaşık hale geldi. Abaschidze, Imeretia'nın son prensinin katledilmesinde kendi sınıfından başkalarıyla işbirliği içinde olan bir *laval* (yerlü soylu sınıf üyesi) idi.

Her ne kadar önceki yarım yüzyılın Osmanlı-Batı Gürcistan ilişkileri çerçevesinde bakıldığında bu tür tek taraflı adımlar sıradışı şeylermiş gibi gözükmese de, olayların ardından verilen orantısız askeri yanıt, Osmanlı'nın Gürcitsan'daki emperyal politikasında yaşanacak muhtemel bir değişikliği haber verir. Osmanlı sarayının görünürdeki amacı yalnızca çatışma içindeki prensleri bertaraf etmek ve Mingrelia'nın boş tahtına sadık bir prens geçirmekten ibarettir. 1703 Martı ile Temmuzu arasında tüm doğu ve kuzeydoğu Anadolu'daki eyalet kuvvetleriyle, eyaletlerde ve payitahtta bulunan muvazzaf ordunun önemli birliklerinin katılımını gerektirecek

---

3 Atabeg-Jakili Kapısı olarak da bilinen bu beylerbeyi kapısı, 1625-35 yılları arasında kendi sülalesinde İslam'a ihtida eden ilk kişi olan Sap'ar Paşa (Beka III), tarafından kurulmuştu. Kendisine iki tuğlu paşalık rütbesi verilmişti. A. Gugushvili: "Kings of Georgia", *Georgica*, I, 142-44.

4 M.-F. Brosset, *Histoire de la Georgie*, II , i. ve ii ., s.300-301.

5 Osmanlı resmi yazışmaları Gürcistan'daki mücadeleyi şöyle tasvir eder: Imeretia'nın (Açık Baş) eski prensi Simon, daha önce Imeretia'dan ayrılmıştı. Geri dönmeye çalıştığında Imeretia ve Guriel arasında bir yerde suikaste uğradı. Katli Guriel ve Mingrelia prensi Mamia tarafından planlanmıştı. Osmanlı Devleti, Simon'un kardeşi Giorgi'yi onun yerine prens olarak atadı. Çıldır Beyerbeyi İshak'a yeni atanan prensin prensliğine ulaştırılması emri verildi. Imeretia'daki Bağdad (Bagrad/Bağdadcık) kalesine vardıklarına, Mamia mezkur prens için güvenli geçiş sağladı ve Abaschidze'de kendisine koruma verdi. Yine de, Giorgi yoldayken ortadan kayboldu ve öldürüldü. Mühimme Defteri, 114, 25b-26a

denli alışılmadık büyüklükteki bir sefer gücü harekete geçirildi.[6] Bu sefer gücünün başında bulunan Halil Paşa'ya, Gürcistan'a batıdan girmesi, Guria'yı muhafaza ederek Mamia'yı ele geçirmesi ve buradan Imeretia'ya ilerlemesi emredilmişti. Burada Abaschidze'yi tasfiye etmesi ve prensliği Osmanlıların desteklediği prens için güvenli hale getirmesi bekleniyordu. Çıldır'ın ve güneydeki diğer eyaletlerin komutanlarına Batı Gürcistan'a doğru yürüyüşe geçmeden önce dağ geçitlerinin güvenliğini sağlayarak Halil Paşa'ya yardım etmeleri yönünde açık emirler verilmişti.[7]

Halil Paşa'ya verilen emirlerdeki en alışılmadık maddeler, Imeretia'daki Kutais ve Bağdadcık kaleleri ile ilgiliydi.[8] Bu maddelerden Guria'daki özerk yönetimin sona erdirilmesi ve Imeretia'daki özerkliğin de önemli ölçüde sınırlandırılması gerektiği anlaşılıyordu.[9] Halil'in Guria'yı ele geçirmesi (*tamam ile zabt*), Abaschidze'yi Imeretia'dan çıkarması ve Kutais ve Bağdadcık kalelerini muvazzaf ordudan birliklerle tahkim etmesi isteniyordu. Imeretia'da Abaschidze'nin yerine getirilecek kişinin ismi saray tarafından verilmişti; fakat Guria için önerilen bir aday yoktu. Bir çağdaş vakanüvise göre Guria, çoktan Şeyhülislam (Feyzullah) için malikane olarak ayrılmıştı.[10] Imeretia'nın özerkliği başkent Kutais ve önemli taşra kentlerinden olan Bağdadcık'ta yerleştirilecek askeri birliklerle daha da kısıtlanacaktı.[11] Bu ikinci şehrin etrafındaki topraklarda daha 1703'ten önce bir timarın yaratılması, bu tarihte bölgeye bir sefer kuvveti gönderilmesinden önce bile

---

6 Çıldır için bkz., Mühimme Defteri 114, 27a, 29a, 19b, 30b, 49b ve 75a-b. Erzurum için bkz., Mühimme Defteri 114, 26a, 75a-b, 102b-103a. Kars için bkz., Mühimme Defteri 114, 30a, 75a-b ve Rami Mehmed, "Münşeat", II, 76a-b. Trabzon için bkz., Mühimme Defteri 114, 26a, 27b, 47b ve 75a-b. Yeniçeri odaları ve muvazzaf ordunun diğer alayları için bkz., Miihimme Defteri 114, 6b, 31b, 32a, 41b, 42a, 42b, 63b, 47a ve 47b., Rami Mehmed, "Münşeat", II, 68a-b; 79a.

7 Mühimme Defteri 114, 27a.

8 Mühimme Defteri 114, 25b-26a.

9 *Ibid.*

10 Silahdar, *Nusretname*, II, 132 (283b ..... . Gürcistanda Guriel memleketi şeyhulislam efendi kendiye malikane ... ".

11 Mühimme Defteri 114, 25b-26a.

Imeretia özerkliği ile ilgili olarak Osmanlı siyasetinde önemli bir değişiklik olduğunu gösterir.[12]

Guria'nın tamamen fethedilmesi ve Imeretia üzerinde artan doğrudan denetim Avrupa'da geçen on beş yıllık süre içinde kaybedilen topraklara bir karşılık olarak gündeme gelmiş olabilir. Bu gelişmeyi, potansiyel iktidar boşlukları haline gelme eğilimindeki geçişken uç bölgelerinde Osmanlı denetiminin tahkim edilmesi örüntüsü izledi.[13] Ucun bu durumu 1700'lerde komşu güç olan Rusya'ya cazip fırsatlar sundu.[14] Dahası, Gürcistan'da doğrudan Osmanlı denetiminin haraçgüzar prensler aleyhine genişlemesi, bölgeyi iktisadi yerleşim ve sömürüye açtı ve uçta bulunan askeri varlığın hareketli unsurlarının meşgul olmasını sağladı.

12 Mühimme Defteri, 114, 30b. Askeri kuvvetin komutanı olan Halil'e bu timarın temlik edilmesi bildirilmişti. Bağdad yakınlarındaki Imeretia köylerine bağlı olan topraklar, eskiden kardeşi ile birlikte 'haydutluğa' başlayan bir Hıristiyan keşişe aitti. Bu olaydan sonra kaçtılar. Toprak hayat boyu timar (mülk-timar) olarak Ömer adlı bir kişiye verildi. Bu kişi de timardan gelecek gelirleri Bagrad kalesinin duvarlarının yeniden yapılması için bağışladı. Halil'e söz konusu timara ait toprakların gelirlerinin kale ve garnizonun ihtiyaçlarının karşılanması için yeterli olup olmadığının anlaşılması için daha fazla incelenmesi emredilmişti. (Timar için belirtilen rakam yalnızca 15,000 akçeydi.)

13 William McNeill, *Europe's Steppe Frontier,* Chicago (1964).

14 Batı Gürcistan'daki meselelere Rusya'nın dahil olması ile ilgili olarak özellikle bkz. Silahdar, *Nusretname*, I, 344-47/ 261a-b. Bu kaynakta 1698 gibi erken bir tarihte, Moskof Çarı'na Kutais kentinin ele geçirilmesinde yardımcı olması umuduyla bir Gürcü prensinin gönderildiği belirtilir.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Arşivi (İstanbul), Maliye Defteri: 3159, 6006.

----------, Mühimme Defteri: 105, 106, 108, 114.

Public Record Office (Londra), State Papers 97/21, The Sutton Papers.

ELYAZMASI ESERLER

Staatsbibliothek (Berlin), Diez A quarto 75, "Anonim Tarih". (Kitab-ı Tevarih-i Sultan Süleyman. Bin doksan dokuz senesinin bin yüz on senesinden söyler.)

Staatsbibliothek (Berlin), Diez A quarto 5, "Anonim Tarih". (Kitab-ı Edirne Vakası.

On beş senesi olan eşkiyalin hekayetlerin söyler.)

Köprülü Kütüphanesi (İstanbul), Hafiz Ahmed Kitabı no. 212. (İbrahim Al-Müdderis; Tarih-i Sülale-i Köprülü.)

Beyazıt Umumi Kütüphanesi (İstanbul), no. 2369, (Silahdar Mehmed Ağa, Nusretname.)

Österreichische Nationalbibliothek (Viyana), H.O. 126 (Şeyhi, Vakayi'ül-fuzala.)

Österreichische Nationalbibliothek (Viyana); H.O. 179, (Rami Mehmed, Münşeat, vol. I.); A.F. 159, (Rami Mehmed, Münşeat, vol. II.).

Süleymaniye Kütüphanesi (İstanbul), Esad Efendi 2382, (Defterdar Mehmed Efendi, Zübdetül-vakayi'.)

BASILMIŞ KAYNAKLAR

'Ali, bkz. aşağıda Tietze.

Abou-E1-Haj, R. A.: *The Reisülküttab and Ottoman Diplomacy at Karlowitz*. Doktora tezi, Princeton University, 1963.

--, "Ottornan Diplomacy at Karlowitz", *Journal ol the American Oriental Society*, Cilt. 87.4 (1967).

--, "The Formal Closure of the Ottoman Frontier in Europe: 1699-1703", *JAOS*, Cilt. 89.3 (1969).

--, "Ottoman Methods of Negotiation: the Karlowitz Case", *Der Islam*, 51.1 (1974).

--, "The Narcissism of Mustafa II (1695-1703): A Psychohistorica1 Study", *Studia Islamica*, XL (1974).

--, "The Ottoman Vezir and Paşa Households, 1683-1703: A Preliminary Report", *JAOS*, 94.4 (1974).

Alderson, A. A.: *The Structure of the Ottoman Dynasty*. Oxford, 1956.

Allen, W. E. D.: *A History of the Georgian People*. Londra, 1932.

Brosset, M. F.: *Histoire de la Georgie*. 5 cilt. St. Petersburg, 1849-58.

Cantemir, Dimitri: *The history of the growth and decay of the Othman Empire*. London, 1756.

Danişmend, İ.: *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi*. 4 cilt. İstanbul, 1947-55.

Encyclopaedia of Islam. New Edition, 1954-.

Evliya Çelebi: *Narrative ol Travels in Europe, Asia and Africa*. Londra, 1834 (yeniden basım, 1968).

Flügel, Gustav: *Die Arabischen, Persischen, und Türkisehen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek*. Viyana, 1865.

Gibb, E. J. W.: *A History of Ottoman Poetry*. 6 cilt. Londra, 1900-09.

Gibb, H. A. R. and Harold Bowen: *Islamic Society and the West*. I, i ve ii, Londra, 1950 ve 1957.

Gould, Roger: "Mid-life Crisis", lecture delivered at Beverly Hills, California, U.S.A., 1973.

Guyushvili, A. : 'The Chronological-Geneological Tablets of the Kings of Georgia", *Georgica*, 1, 2 and 3 (1936).

Hammer-Purgstall, Joseph von: *Geschichte des Osmanischen Reiches*. 10 cilt. Pest, 1827-35.

Hobsbawm, E. J.: "The Social Function of the Past: Some Questions", *Past and Present*, 55, (1972).

Hourani, A.: "The Changing Face of the Fertile Crescent in the XVIIIth Century", *Studia Islamica*, VIII (1957).

İslam Ansiklopedisi. Istanbul, 1940-.

Jaques, Elliott: "Death and the Midlife Crisis", *International Journal of Psychoanalysis*, 46.4 (1965).

Kahane, H. and R. and A. Tietze: *The Lingua Franca in the Levant*. Urbana, III., 1958.

Knolles, Richard (and P. Rycaut): *The Turkish History*. 3 cilt. Londra, 1687-1700.

Kohut, Heinz: *The Analysis ol the Self*: New York, 1971.

Mardin, Şerif: "Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire", *Comparative Culture and Society*, XI (1969).

Lang, D. M.: *A Modern History of Georgia*. Londra, 1962.

McNeill, William: *Europe 's Steppe Frontier*. Chicago, 1964.

Meservey, Sabra F.: *Feyzullah Elendi: An Ottoman Şeyhülislam*. Doktora tezi, Princeton University, 1966.

Naima, *Tarih-i Naima*. 6 cilt. Istanbul, 1281-83.

New Cambridge Modern History. Ciltler. IV (1970), V (1961) ve VI (1970), Cambridge, U.K.

Parry, Vernon J.: "Elite Elements in the Ottoman Empire", Rupert Wilkinson, ed.,

Governing Elites. New York, 1969 içinde.

Pitcher, D. E.: *An Historical Geography ol the Ottoman Empire*. Leiden, 1972.

Silahdar Mehmed Ağa: *Nusretname*. (Modern Türkçeye çeviren İsmet Parmaksızoğlu), 2 cilt, İstanbul, 1962-69.

Silahdar Mehmed Ağa: *Silahdar Tarihi*, 2 cilt. İstanbul, 1928.

Raşid: *Raşid Tarihi*, 6 cilt, İstanbul, 1282.

Rule, James and Charles Tilly: "1830 and the Unnatural History of Revolution", *The Journal of Social Issues*, 28.1 (1972).

Shinder, Joel: "Careerline Formation in the Ottoman Bureaucracy 1648-1750: A New Perspective", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XVI (1974).

Sumner, B.H.: *Peter the Great and the Ottoman Empire*. Londra, 1949.
Şefik Efendi: , İstanbul, 1290.
Mehmed Süreyya: *Sicil-i Osmani*, 4 cilt, İstanbul, 1308-15.
Tietze, Andreas: *Mustafa 'Ali's Description ol Cairo ol 1599*, Viyana, 1975.
Thomas, L. V.: *A Study ol Naima*, New York, 1972.
Uzunçarşılı, İ. H.: . Ankara, 1948.
--, Osmanlı Tarihi. III, Ankara, 1951.
Wright, Walter L.: *Ottoman Statecraft*. Princeton, 1948.

DİZİN

1687 isyanı 14, 105
1696 seferi 28
1703 isyanı 11, 17, 18, 105, 137, 138

A

Abaschidze 90, 174, 175
Abdullah, Ebezade 34
Abdullah, Himmetzade 55, 57
Abdullah, Taşçızade 55, 57
Abdurrahim 48
Açık Baş 173
adam kayırmacılık 138
Ağa Kapı 37
Ahmed, Beyler Hocası 104
Ahmed, Cevan Kapıcıbaşıoğlu 28
Ahmed, Çalık 45, 62, 105, 106, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 145, 148
Ahmed, Çerkes 137, 155, 158, 161
Ahmed, Çöbek 67, 102
Ahmed, Defterdar 145, 147
Ahmed, Durcan 121, 124, 125
Ahmed, II. 77, 83, 136
Ahmed, III. 49, 106, 130, 138, 139
Ahmed, Kalaylıkoz 131, 141, 145, 154, 156, 159, 162, 164, 166, 169
Ahmed, Köprülüzade Fazıl 19, 28, 91
Ahmed, Melek 151
Ahmedpaşaoğlu 136
Ahmed, Salt 148, 153, 154, 156, 160
Ahmed, Sohrablı 49, 50, 95, 104, 124, 126, 127, 130, 131, 135, 139, 143, 148, 153, 168
Ali, Arabacı 76, 144, 150
Ali, Başmakçızade 128
Ali, Çalık 76, 137, 141, 144, 146, 156, 165, 166
Ali, Çorlulu 95
Ali, Genç 95
Ali, İbrahim Hanoğlu 28
Ali, Kadı 49, 70, 144, 146, 157

Ali, Kıblelizade 46, 49, 88, 89, 90, 148, 149
Ali, Kılıç 151
Ali, Namazcı 70
Ali, Soyulcu 136, 147, 150, 165
Ali, Sürmeli 29, 76, 77, 142, 143, 144, 150, 151, 161, 164
Ali, Uzun 137
Anadolu 34, 46, 47, 88, 95, 113, 123, 125, 152, 174
arz ağaları 116
Ayşe Sultan 88

B

Bab-ı Humayun 37, 38
Bağdadcık 174, 175
baltacılar 116
Barış müzakereleri 85
başdefterdar 77
Belgrad 76, 96, 98, 126, 130
berat 90
Bosna 91, 96, 152
Bostancı 37, 44, 102, 123, 159
Bostancı başı 37
Bucak 92, 93
bürokrasi 12, 14
Büyük Cafer 137, 153, 155, 156, 159, 162, 169
Büyük Çekmece 52

C

Cafer, Büyük 137, 153, 155, 156, 159, 162, 169
Cantemir 68, 69, 75, 77, 79, 87, 88, 91, 96, 178
Cebeci 13, 59, 65, 126, 146
cebehane 32
cihad 68
Cuma namazı 42, 43, 99
cülusiye 122, 123, 124
çalık yeniçeri 123
Çıldır 174, 175
çiftlik 27
Çorlu 100

D

Darüssaadet ağası 48
Defterdar 14, 16, 21, 28, 31, 32, 34, 36, 37, 40, 41, 45, 48, 49, 50, 52, 53, 55, 60, 61, 65, 66, 67, 69, 72, 78, 87, 88, 92, 96, 99, 102, 104, 106, 112, 116, 123, 124, 130, 136, 145, 147, 150, 161, 162, 173, 178
Demir Kapı 37
devşirme 18, 19, 123, 134, 139, 140

E

ecnebi 123
Edirne 14, 15, 28, 32, 35, 36, 41, 45, 49, 52, 58, 62, 63, 65, 66, 67, 72, 75, 88, 94, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 123, 129, 130, 138, 177
Edirne Bedestanı 123
Emine Sultan 95
Emir Efendi 80
Enderun hazinesi 50
erazil 107, 119
Erzurum 14, 88, 175
esame 138
Et Meydanı 33, 36, 39, 41, 52, 101

evkaf-ı zürriye 26
Eyüp 37, 44, 120, 149, 152, 165, 168

F

Fereng 136, 149, 151
Fethullah 16, 34, 122
fetva 42, 44, 45, 109, 110, 121
Feyzullah 14, 15, 16, 23, 24, 33, 34, 35, 36, 42, 43, 45, 47, 51, 52, 54, 55, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 66, 67, 78, 80, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 101, 104, 112, 113, 121, 138, 147, 175, 179

G

gaflet 114
gazi 34, 77, 84, 85, 136, 140
Gazipaşaoğlu, Şah 28
gılman-ı hassa 56
Gürcistan 13, 31, 173, 174, 175, 176

H

Habsburg 71, 73, 91
Hafsa 66, 102, 118
Halil, Arnavut 155, 168
Halil, Köse 151, 153, 166
Halvetiye 57
harcırah 57
Hasan, cebeci başı 32
Hasan, Gavur 62
Hasan, Moralı 53, 94, 127, 128, 129, 130, 135, 143, 155, 167
Hasan, Şehrizorlu 88, 95, 104, 130, 139, 147, 161
Hasan, Türk 56, 66, 74, 100, 105
Hobsbawm, E. J. 140
Hodaverdi 96
Hourani, Albert 9, 140
hutbe 42, 43
Hüseyin, Amcazade 17, 24, 39, 41, 45, 46, 49, 50, 53, 70, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 104, 130, 135, 141, 143, 144, 145, 146, 148, 149, 150, 151, 153, 156, 160, 164, 165, 168
Hüseyin, Canarslan Paşazade 28
Hüseyin, Gür 162, 164, 166
Hüseyin, Ma'anoğlu 146
Hüseyin, Silahdar 49, 143, 153, 156, 168

I

Islankamen 76
İbrahim, Edirnevi 74
İbrahim, Esir 96
İbrahim, Gürcü 160, 162
İbrahim, Hazinedar 137, 147, 158, 163, 171
İbrahim, Kadızade 28, 71
İbrahim, Kara 70, 71, 72, 91, 92, 137, 142, 143, 144, 146, 147, 149, 150, 151, 153, 155, 156, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 169, 171
İbrahim, Mısırlızade 145, 152, 154, 168
İbrahim, Seyfizade 121
İbrahim, sürre emini 32
İbrahim, Sürre emini 32
İbrahim, Şeytan 153, 155, 156, 163, 164, 170

ilmiye 15, 34, 45, 46, 47, 49, 61, 65, 67, 80, 83, 90, 98, 103, 113
İsmail, Ispanakçı 26, 168, 171
İsmail (Karayılanoğlu) 136
İsmail, sadrazam 48
İstanbul 12, 13, 14, 15, 21, 26, 28, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 39, 41, 42, 43, 44, 46, 48, 49, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 65, 66, 67, 69, 75, 88, 89, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 110, 111, 113, 114, 115, 117, 118, 120, 121, 123, 124, 126, 129, 130, 134, 137, 141, 142, 173, 177, 178, 179, 180
İstanbul kadısı 34, 41, 46, 48, 129
isyancı heyeti 65, 66, 106
isyancı ittifakı 124
isyancı liderliği 62

J

Jakili 174

K

kafes 25, 68, 81
Kahya 89, 153, 154, 157, 161, 169, 170
kalemiye 65
kalfa 56
Kamaniçe 58
kapı kulları 19, 26
karakulak 91, 137
karizmatik liderlik 139
Karlofça 15, 39, 91, 111, 173
Kasım 136, 150, 155, 156, 159, 164, 170
kaymakam 32, 37, 41, 44, 51, 54, 100
kazasker 34, 67
Kırım 91, 92, 93, 110, 165
Köprülü ailesi 51, 73
Küçük Çekmece 101
Kürd Mehmed 96, 160

L

Lehler 93

M

Macaristan 40, 110
Mahmudbeyoğlu 28
Mahmud, Koca 48
Mahmud, Tokatlı 137, 141, 165
malikane 52, 175
Mardin, Şerif 16, 17
meclis 135
medrese 15, 56
Mehmed, Ahmedpaşaoğlu 136, 162
Mehmed, Atlubeyzade 27
Mehmed, Belinli 52
Mehmed, Birunsuz 26
Mehmed, Çelebi 52, 53, 142
Mehmed, Edirneli 37
Mehmed, Elmas 49, 77, 85, 86, 142, 143, 144, 149
Mehmed, Fındık 27, 150, 166
Mehmed, IV. 14, 21, 23, 45, 46, 48, 56, 57, 61, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 79, 81, 87, 93, 112, 133, 135, 136, 152, 153, 154, 155, 156, 157,

160, 161, 162, 165, 166, 167, 169, 170
Mehmed, İmam 49, 55, 61, 109, 128
Mehmed, Kara 96, 147, 152, 164, 168
Mehmed, Köprülü 24, 68, 69, 70, 72, 74, 81, 133, 142, 143, 150, 168
Mehmed, Muhsinzade 122, 151
Mehmed, Rami 16, 17, 31, 40, 41, 65, 66, 67, 80, 89, 93, 94, 95, 97, 98, 100, 103, 104, 111, 112, 113, 114, 116, 120, 130, 135, 144, 147, 175, 177
Mehmed, Seyyidzade 136
Mehmed, Silahdar 13, 14, 21, 35, 118, 119, 137, 177, 179
meşayih 33, 41, 55, 103
mevleviyet 34
mevlid 113
Mingrelia 173, 174
mirahor-ı evvel 88
mirahor-ı sani 99, 102
Mora 110, 168
Musili, Yekçeşm Deli 53
Mustafa, Bekri 48, 143, 144, 166
Mustafa, Bodur 89
Mustafa, Bozoklu 76, 142, 143, 144, 145, 159, 160, 161, 165, 167
Mustafa, Dal Taban 40, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 112, 137
Mustafa, Darüssaadet ağası 48
Mustafa, Fazıl 29, 45, 48, 69, 70, 73, 74, 75, 76, 77, 87, 89, 141, 142, 143, 144, 146, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 156, 158, 165, 167, 170
Mustafa, Ferari 136
Mustafa, II. 11, 14, 15, 21, 22, 23, 24, 29, 35, 36, 40, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 66, 67, 68, 69, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 127, 129, 130, 131, 136, 138
Mustafa, Kara 46, 68, 70, 71, 72, 73, 76, 81, 88, 91, 95, 103, 136, 137, 141, 142, 144, 146, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 159, 161, 163, 164, 165, 166, 169, 170
Mustafa, Karakaş 52, 121, 124, 126
Mustafa, Kıblelizade 136
Mustafa, Ladikli 128
Mustafa, Midillili 150, 160, 164, 169, 170
Mustafa, Musahib 93, 135, 142, 143, 146, 147, 157, 166, 167, 168
Mustafa, Odabaşı 137
Mustafa, Tekfurdağlı 136, 146, 155, 162
Mustafa, Turhanbeyoğlu Hâcc 28

müftü 14, 17, 45, 51, 54, 55, 67, 89, 91, 96, 97, 98, 99, 109, 113, 114, 121, 128, 129
Mü'menzade 28
müsadere 26, 27, 74, 120, 121

N

Nabi 135
Naima 14, 16, 17, 19, 21, 31, 49, 53, 90, 135, 138, 179, 180
nakib 34, 45
nepotizm 17, 34, 35
nezaret 51
Nişancı 50, 51, 77, 141, 143
Numan 28, 88, 95, 151, 152

O

Orta Cami 41
Osman, II. 18
Osman, Kara 92
Osmanlı siyasası 11, 73
Osman, Yeğen 152, 155, 157, 158, 164
Ömer, Deli 137, 162
Ömer, İsazade 57
Ömer, Koca 154

P

piyade 28
Podolya 19, 58, 110

R

reisülküttab 71, 111
Rikab Kaymakamı 143
Rumeli 34, 42, 45, 46, 47, 61, 96, 113, 116, 117, 120, 123, 130, 137, 157
Rumeli kazaskeri 34, 45
Rusya 91, 93, 176

S

Safranbolu 56
Saleh, Arap 160
Saleh, Ma'anoğlu 146
saray ağası 37
seğmen başı 31, 37, 38, 39, 49, 53, 96
Selim 52, 67, 99
serdengeçti 107, 115, 122, 125, 126, 127
seyfiye 65, 90
Sırbistan 76
Silivri 65, 89, 100
Simon 174
sipahiler 40, 57, 62
Sivas 125, 159
Siyavuş, Abaza 68, 70, 72, 143, 145, 146, 148, 152, 155, 156
Sokullular 76
Sutton 14, 31, 32, 39, 110, 122, 130, 177
Süleyman, Bosnevi 71, 72, 142
Süleyman, II. 45, 48, 68, 75, 76, 77, 105, 136
Süleyman, Kanuni 85, 134
Süleyman, Sarı 68, 141, 143, 146, 147, 148, 149, 158, 163, 170, 171
Sürre emini 32
süvari 28
Şaban 66
Şahin, Kürd 137, 150
Şam 48, 159, 161
şeriat 42, 108
şeyhülislam 42, 98

T

Tatar 92, 166
tekaüd 27
telhisçi 52, 91
Temeşvar 85, 95, 98, 162
tezkireci 99
Thomas, L. V. 17, 21, 49
timar 20, 176
topçular 57
Top Kapı 37, 38, 41
Transilvanya 85

U

Uç ideolojisi 12
Ukrayna 19, 134
ulema 12, 16, 17, 22, 33, 37, 41, 42, 44, 45, 48, 61, 62, 63, 80, 98, 107, 111, 128, 129, 137, 138
ümmet 103, 128
Üsküdar 52

V

va'iz 57
Valide Sultan 88, 119, 122

Y

Yahya, Hekimbaşızade 48
yeniçeriler 37, 39, 57, 123
Yeniçeri Meydan Kapısı 33
yoklama 41
Yusuf, Cadı 137, 144
Yusuf, Kul Kâhyası 123

Z

zeamet 20, 116
Zenta 40, 85, 86
Zımmi 92
Zülfikarzade Kara Osman 92

Makaleleri ve kitaplarıyla, Osmanlı ve Orta Doğu-Kuzey Afrika tarihyazımında hakim paradigmaların sarsılmasında önemli bir rol oynayan Abou-El-Haj'ın, bu paradigmaların ötesine geçme çabasındaki pek çok genç araştırmacı için de bir rehber olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır.

Osmanlı tarihyazımına hakim olan Batı-merkezci ve teleolojik yaklaşımlara yönelttiği sert eleştirileri ile tanınan Abou-El-Haj, bu çalışmasında 1703 yılında yaşanan ve Edirne Vak'ası olarak da bilinen isyandan yola çıkarak geliştirdiği alternatif yaklaşımın meyvelerini okuyucu ile paylaşıyor.

Osmanlı tarihinin karanlık çağları olarak kalmaya devam eden 17. ve 18. yüzyıllara yaptığı yolculukla yazar, vezir ve paşa kapılarının hakimiyetinde evrim geçiren Osmanlı siyasasının yapısal dinamiklerini bir kriz anında tespit etmeye çalışıyor. Yer yer psikinalitik tarihten de faydalanan bu çözümlemeye, 1703 isyanının gün gün anlatısıyla II. Mustafa döneminin önde gelen siyasi figürleri, saray yaşantısı, ulema, yeniçeriler ve İstanbul halkı da eşlik ediyor.

Edirne Vak'ası ve Osmanlı siyasi yapısına dair bu renkli anlatının ilgiyle okunacağını umuyoruz.

TAN TAN KİTABEVİ YAYINLARI 19
TARİH DİZİSİ 1
www.tankitabevi.com

14 TL (KDV DAHİL)

9 786055 668198